

UČENJE ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO U EUROPI

Karlheinz Dürr
Vedrana Spajić-Vrkaš
Isabel Ferreira Martins

Centar za istraživanje, izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju
za ljudska prava i demokratsko građanstvo
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
2002.

Naslov engleskog izvornika:
Strategies for Learning Democratic Citizenship

by:

Karlheinz Dürr • Vedrana Spajić-Vrkaš • Isabel Ferreira Martins
Council of Europe/Conseil de l'Europe (Education for Democratic Citizenship)
Strasbourg, 19 July 2000
DECS/EDU/CIT (2000) 16

Naslov njemačkog izdanja:

Demokratie-lernen in Europa

Council of Europe/Conseil de l'Europe (Education for Democratic Citizenship)
Strasbourg, 31 August 2001
DECS/EDU/CIT (2000) 16 All

Prijevod s njemačkog: *Annette Mufić Trojković*

Korekcija prijevoda prema izvornom engleskom tekstu: *Vedrana Spajić-Vrkaš*

Tiskanje ove publikacije financiralo je *Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske*, a prijevod s njemačkog *Landeszentrale fuer politische Bildung Baden-Wuerttemberg, Fachreferat Europa, Bad Urach, Deutschland*

CIP - Katalogizacija u publikaciji Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 37.035(072)

DUERR, Karlheinz

Učenje za demokratsko građanstvo u Europi / Karlheinz Duerr, Vedrana Spajić-Vrkaš, Isabel Ferreira Martins ; <prijevod s njemačkog Annette Mufić Trojković>. - Zagreb : Filozofski fakultet, Centar za istraživanje, izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo, 2002.

Prevedeno prema: Demokratie-lernen in Europa ; izv. stv. nasl.: Strategies for learning democratic citizenship.

ISBN 953-175-167-6

1. Spajić-Vrkaš, Vedrana 2. Ferreira Martins, Isabel

I. Ljudska prava -- Nastavni sadržaji -- Europa

II. Demokracija -- Nastavni sadržaji -- Europa

420513140

Stavovi u ovom radu pripadaju autorima i ne odražavaju nužno službenu politiku Vijeća za kulturnu suradnju Vijeća Europe niti tajništva. Svi dopisi u svezi s ovim izvješćem, njegovim umnožavanjem ili prevođenjem cjelovitog teksta ili nekih njegovih dijelova, trebaju se uputiti na adresu Directorate General IV Council of Europe, F-67075, Strasbourg Cedex.

SADRŽAJ

Uvodne napomene	7
1. dio: KONTEKST UČENJA ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO	9
1.1. Uvod	11
1.1.1. Učenje za demokratsko građanstvo - instrument za razvoj kulture prava i odgovornosti	11
1.1.1.1. Polazišta	12
1.1.1.2. Odnos prava i odgovornosti	15
1.1.1.3. Prava i odgovornosti kao zadatak obrazovanja	17
1.1.1.4. Promjene u okolini obrazovanja za demokratsko građanstvo	20
1.1.2. Učenje za demokratsko građanstvo u Europi: aktualna situacija	22
1.1.2.1. Vrste programa i aktivnosti	26
1.1.2.2. Strategije izrade programa i materijala za poučavanje i učenje	30
1.1.2.3. Priprema učitelja/trenera	33
1.1.2.4. Najvažnije prepreke	34
1.1.3. Promjene u okolini učenja za demokratsko građanstvo	34
1.1.3.1. Promjene obrazovnog konteksta	34
1.1.3.2. Istočna i Zapadna Europa: sličnosti i razlike u kontekstima obrazovnih promjena	40
1.1.4. Reforme obrazovanja i učenje za demokratsko građanstvo	44
1.1.5. Obrazovanje za demokratsko građanstvo i srodni pristupi	50
1.1.5.1. Obrazovanje za demokratsko građanstvo i građansko obrazovanje	50
1.1.5.2. Obrazovanje za demokratsko građanstvo i obrazovanje za ljudska prava	53
1.1.5.3. Obrazovanje za demokratsko građanstvo i interkulturalno obrazovanje	55
1.1.5.4. Obrazovanje za demokratsko građanstvo i obrazovanje za mir	57
1.1.5.5. Obrazovanje za demokratsko građanstvo i globalno obrazovanje	58
1.2. Područja učenja za demokratsko građanstvo	60
1.2.1. Formalni odgoj i obrazovanje	60

1.2.1.1. Škola	60
1.2.1.2. Kompetencije učitelja za rad u obrazovanju za demokratsko građanstvo	63
1.2.1.3 Tercijarno obrazovanje i obrazovanje za demokratsko građanstvo	68
1.2.2. Obrazovanje odraslih	69
1.2.2.1. Opseg i dimenzije	69
1.2.2.2. Identitet odrasle osobe	71
1.2.2.3. Strategije i metode izobrazbe	72
1.2.3. Neformalno obrazovanje	74
1.2.3.1. Promjene pojma obrazovanja	74
1.2.3.2. Transferzalna narav učenja za demokratsko građanstvo	77
2. dio: METODE I PRAKSE	79
2.1. Obrazovanje za demokratsko građanstvo: opća obilježja	81
2.1.1. Ključni pojmovi/vrednote	84
2.1.2. Vještine	85
2.1.3. Stavovi i ponašanje	86
2.2. Kompetencije aktera u obrazovanju za demokratsko građanstvo	87
2.2.1. "Učenik" i "učitelj"	87
2.2.2. Škola i društvo	90
2.2.2.1. Temeljna uloga škole	90
2.2.2.2. Socijalizacijska uloga škole	91
2.2.3. Pojedinaac i društvo	93
2.3. Metode obrazovanja za demokratsko građanstvo	94
2.3.1. Međuzavisnost ciljeva, sadržaja i metoda	94
2.3.2. Izbor teme	96
2.3.3. Određivanje ciljeva	96
2.3.4. Organizacija procesa posredovanja	96
2.3.5. Metode posredovanja	97
2.3.6. Vrednovanje rezultata	99
2.4. Uvjeti obrazovanja za demokratsko građanstvo	101
2.4.1. Uvjeti povezani sa školom	101
2.4.2. Uvjeti povezani s društvom	102
2.5. Smjernice u učenju za demokratsko građanstvo i zaključci	104

Uvodne napomene

Projekt "Obrazovanje za demokratsko građanstvo" (Education for Democratic Citizenship - EDC) pokrenulo je Vijeće za kulturnu suradnju Vijeća Europe 1997. godine s ciljem određivanja vrednota i vještina koje su pojedincu potrebne da postane participativan građanin te načina kojima se te vrednote i vještine mogu naučiti i prenijeti drugima.

Grupa koja je od početka sudjelovala u izradi Projekta, bila je sastavljena od predstavnika ministarstava prosvjete, stručnjaka, međunarodnih ustanova i nevladinih udruga aktivnih u području obrazovanja za demokratsko građanstvo. U radu se oslanjala na teoriju kao i na svakodnevno praktično iskustvo, uz podjelu aktivnosti na tri skupine. (v. više o projektu pod 1.1.1.1.)

Rezultati trogodišnjeg rada na projektu (1997.-2000.) sadržane su u završnom i posebnim izvješćima projekta i to:

- Cesar Birzea, *Education for Democratic Citizenship: A Lifelong Learning Perspective*. Strasbourg: Vijeće Europe, 2000. (završno izvješće o projektu)
- Francois Audigier, *Basic Concepts and Core Competencies for Education for Democratic Citizenship*. Strasbourg: Vijeće Europe, 2000.
- Liam Carey i Keith Forrester, *Sites of Citizenship: Empowerment, Participation and Partnerships*. Strasbourg: Vijeće Europe, 2000.
- Karlheinz Duerr, Vedrana Spajić-Vrkaš, Isabel Ferreira Martins, *Strategies for Learning Democratic Citizenship*. Strasbourg: Vijeće Europe, 2000.

Sva četiri izvješća mogu se naći na engleskom i francuskom jeziku u izdanju Vijeća Europe.

Detaljnije informacije o aktivnostima u projektu *Obrazovanje za demokratsko građanstvo* mogu se naći na web-stranici Vijeća Europe
<http://www.culture.coe.int/citizenship>

Kontakt adrese za izvješće *Strategije učenja za demokratsko građanstvo* su:

- **Mrs. Michela Cecchini**, Head of Section Education for Democratic Citizenship, Conseil de l'Europe/Council of Europe, DG IV,F - 67075 Strasbourg CEDEX, Francuska
- **Dr. Karlheinz Dürr**, Referatsleiter Europa, Landeszentraler für politische Bildung Baden-Württemberg, Hanner Steige 1, D-72574 Bad Urach, Njemačka
- **Dr. Isabel Ferreira Martins**, Secretariado Interculturais, Instituto de Inovacao Educacional, Trav. Terras de Sant'Ana, 15, P - 1250 Lisboa, Portugal
- **Prof. Dr. Vedrana Spajić-Vrkaš**, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska

1. dio

Kontekst učenja za demokratsko građanstvo

1.1. UVOD

1.1.1. Učenje za demokratsko građanstvo - instrument za razvoj kulture prava i dužnosti

U Završnoj deklaraciji usvojenoj na Drugom sastanku na vrhu čelnika država i vlada zemalja članica Vijeća Europe u listopadu 1997., istaknuto je da “dalekosežne promjene u Europi i veliki izazovi našim društvima traže jačanje suradnje između svih europskih demokracija”. Na sastanku je također zaključeno:

“(...) Svjesni obrazovne i kulturne dimenzije najvažnijih izazova s kojima će se Europa suočiti u budućnosti, kao i bitne uloge kulture i obrazovanja u unaprijeđenju razumijevanja između naših naroda: - naglašavamo našu želju za razvojem obrazovanja za demokratsko građanstvo temeljenog na pravima i odgovornostima građana i sudjelovanju mladih ljudi u civilnom društvu.”¹

Jačanje demokratske stabilnosti u državama članicama središnja je tema Plana djelovanja kojim se dopunjuje Završna deklaracija. U IV. poglavlju Plana djelovanja sudionici sastanka izjavljuju:

“Obrazovanje za demokratsko građanstvo: - Čelnici država i vlada odlučili su pokrenuti inicijativu u obrazovanju za demokratsko građanstvo s ciljem podizanja svijesti građana o njihovim pravima i odgovornostima u demokratskom društvu aktiviranjem postojeće mreže...”²

1) *Final Declaration of the Heads of State and Government of the Member States of the Council of Europe*, Strasbourg: Council of Europe, 11. listopada 1997., str. 1. Deklaracija i Plan djelovanja dostupni su na adresi <http://www.coe.int>.

2) *Ibid.*, str.5.

Naglasak na “pravima i odgovornostima” te potrebi “aktivnog sudjelovanja” (posebice mladih) u “civilnom društvu”, odraz je zabrinutosti političara i drugih javnih osoba, znanstvenika i praktičara za stanje demokratske kulture u Europi. Druge središnje točke Deklaracije i Plana djelovanja su potreba “poštivanja ljudskih prava i vladavine prava”, izgradnja “slobodnijeg, snošljivijeg i pravednijeg europskog društva temeljenog na zajedničkim vrijednostima” i općenito, “kohezija, stabilnost i sigurnost u Europi.”

Temeljem Deklaracije sa Sastanka na vrhu, Vijeće Europe je kao najveća i najstarija europska međunarodna organizacija, izradilo opsežni program pod nazivom *Obrazovanje za demokratsko građanstvo (Education for Democratic Citizenship - EDC)*.

1.1.1.1. Polazišta

Projekt *Obrazovanje za demokratsko građanstvo (EDC)* pokrenut je 1997. godine sa sljedećim ciljevima:

- odrediti vrednote i vještine koje pojedinac treba usvojiti kako bi postao participativan građanin;
- utvrditi načine kojima pojedinac te vrednote i vještine može naučiti;
- utvrditi načine kojima pojedinac može naučiti prenijeti usvojene vrednote i vještine drugima.

Okvir Projekta zacrtan je Završnom deklaracijom i Planom djelovanja Drugog sastanka na vrhu Vijeća Europe. U tim se dokumentima traži podizanje svijesti građana o njihovim pravima i odgovornostima u demokratskom društvu korištenjem postojećih obrazovnih mreža te poticanjem i olakšavanjem sudjelovanja mladih u civilnom društvu.

• osnaživanje građana u društvu brzih promjena

U današnjem sve složenijem svijetu javlja se potreba ponovnog određivanja značenja participativne demokracije i prevrednovanja statusa građanina. Ekstremistički pokreti, nasilje, rasizam, ksenofobija i socijalno isključivanje prijete demokracijama, a globalizacija i dalekosežni tehnološki razvoj predstavljaju nov

izazov. Osiguranje demokratske stabilnosti i mira u društvu bitno ovisi o pojedincu. Projekt o obrazovanju za demokratsko građanstvo nastoji odgovoriti na pitanje kako pojedinca motivirati da se suoči s tim izazovima i kako ga osnažiti za preuzimanje svoje odgovorne uloge u sklopu nagloizvirućih političkih struktura suvremenog demokratskog građanstva.

- **složeni pristup**

Demokratsko građanstvo znatno je više od formalnopravno utvrđenih prava i odgovornosti. Ono obuhvaća širok spektar mogućih odnosa među pojedincima, grupama, udrugama, organizacijama i društvenim zajednicama. Obrazovanje za demokratsko građanstvo može se odvijati u školi, ali i izvan škole - na svim mjestima gdje se ljudi sastaju i u svim razdobljima čovjekova života. Ono polazi od ideje cjeloživotnog učenja, što znači da je po svojim konceptima i aktivnostima višestruko, odnosno da zadire u političku, pravnu, socijalnu i kulturnu dimenziju demokratskog društva.

- **ciljne grupe**

Projekt je namijenjen različitim grupama ljudi i tiče se svih dobnih i klasnih skupina. Prvenstveno je usmjeren na političare, one koji donose odluke, učitelje, roditelje i učenike, medijske stručnjake, predstavnike tvrtki, sindikate, nevladine udruge, lokalnu zajednicu te kulturne i političke ustanove. Politički lideri su pozvani da olakšaju donošenje odluka u korist obrazovanja za demokratsko građanstvo. Stručnjaci i praktičari su pak pozvani da podrže primjere dobre prakse, istražuju koncepte i pristupe, izrađuju materijale i proširuju suradnju s različitim partnerima.

- **ciljevi**

Projekt o obrazovanju za demokratsko građanstvo teži poboljšati razumijevanje i svijest o mnogim aspektima demokratskog građanstva, posebice u kontekstu društvenih promjena. U središtu svih zadataka je nastojanje na poboljšanju institucionalne strukture i procesa koji potiču razvoj obrazovanja za demokratsko građanstvo (primjerice, škole, lokalne zajednice). Političare i one koji donose odluke na svim razinama potiče se da obrazovanje za demokratsko građanstvo shvate kao ključno obilježje prosvjetne politike.

• aktivnosti i radne metode

Na početku rada na projektu ustanovljena je grupa stručnjaka iz redova Vijeća za kulturnu suradnju (Council for Cultural Cooperation - CDCC³⁾) i zastupnika nevladinih udruga aktivnih u području demokratskog obrazovanja. U nastojanju da se obuhvate i teorijske i praktične dimenzije tog područja, rad na projektu podijeljen je u tri grupe:

Grupa A - pojmovi/definicije:

Ciljevi: izraditi najprije opći okvir pojmova u obrazovanju za demokratsko građanstvo, a potom identificirati temeljne vještine koje su potrebne za promicanje demokratske prakse u europskim društvima.

Grupa B - pilot-projekti i sjedišta građanstva:

Ciljevi: identificirati, proučiti, usporediti i poticati razvoj sjedišta građanstva - novih i osnažujućih inicijativa u kojima građani aktivno sudjeluju u odlučivanju, posebice na lokalnoj razini; identificira se i potiče suradnja između različitih aktera u obrazovanju za demokratsko građanstvo (primjerice škola, roditelji, mediji, privredne organizacije, lokalna uprava, ustanove za obrazovanje odraslih).

Grupa C - obrazovanje i sustavi podrške

Ciljevi: identificirati različite načine i sredstva učenja, poučavanja i izobrazbe; izgraditi mrežu multiplikatora, nastavnika koji rade s odraslima, i učitelja - trenera u obrazovanju za demokraciju; razmjenjivati informacije i iskustava u tom području i otvoriti forum za refleksiju i raspravu.

Metode rada tih triju grupa obuhvaćaju konferencije, seminare i druge oblike izobrazbe, studijske posjete, razmjene, komparativna proučavanja, širenje materijala (zbirke primjera dobre prakse, inventare aktivnosti Vijeća Europe, Internet stranice, nastavni materijal) i razvoj interaktivnih procesa između projekata, institucija i informativnih izvora.

3) CDCC je posebno tijelo Vijeća Europe zaduženo za suradnju u području obrazovanja i kulture s 47 zemalja.

- **povezivanje partnera**

Projekt okuplja veliki broj suradnika u jedinstvenu mrežu: države članice Vijeća Europe, sudionike sjedišta građanstva, nevladine udruge, privredne organizacije, Europsku uniju, UNESCO i različita tijela Vijeća Europe (koja se bave pitanjima pravne, političke i kulturne naravi, mladima te pitanjima regionalne i lokalne vlasti). Povezan je i s programima za suradnju i tehničku pomoć u području obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo.

1.1.1.2. Odnos prava i odgovornosti

U opisima i raspravama o pravima i slobodama koje pripadaju pojedincu, rijetko kad se spominju dužnosti ili odgovornosti pojedinca prema zajednici ili državi. I zaista, odnos prava i odgovornosti nije do sada bio predmet teorijske refleksije u istoj mjeri u kojoj je pozornost posvećena nekim drugim pitanjima u tom području. Péter Kovács je s pravom primijetio da je država jedina instanca od koje se očekuje i zahtijeva preuzimanje određene razine odgovornosti za pojedinca i zajedničko dobro. Od države se očekuje da osigura i zaštiti temeljna ljudska prava, ali i da znanja o njima posreduje u nastavi⁴. Raspravljajući o odgovornostima pojedinca, Kovács se osvrće na nacrt UN-ove 'Deklaracije o pravima i odgovornostima pojedinaca, grupa i društvenih tijela za promicanje i zaštitu univerzalno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda' te ističe da pojam "odgovornost" u nazivu UN-ove deklaracije vodi u zabludu, budući da se u tekstu koristi samo relativno nejasan izraz "odgovoran stav". Općenito se može reći da neka prava nisu nužno povezana s odgovornostima. S druge strane, odgovornost ima ograničeno značenje. Ona može biti uvjetovana nekim zacrtanim ciljem ili proizlaziti iz etičkih razmišljanja. Kovács vjeruje da listu odgovornosti nije moguće, ali ni preporučljivo izraditi.⁵

U američkoj tradiciji teorije demokracije pojam "građanska vrlina" često se koristi na način koji je blizak izrazu "građanska odgovornost". Claire L. Gaudiani tvrdi sljedeće:

4) Kovács, P. *The Rights and Responsibilities of the Citizen in Europe. National Context and European Construction*. Strasbourg: Council of Europe, 1999., Doc. DECS/EDU/HE (99)19.

5) Ibid., str. 16.

“Demokratske nacije postavljaju različite zahtjeve građanima i subkulturama. Zakoni štite pravo pojedinca na život, slobodu i sreću od posezanja države, pojedinih grupa i osobnih sloboda drugih pojedinaca. Prema shvaćanjima utemeljitelja ove države (riječ je o SAD-u, op. autora), pluralističke demokracije moraju pribaviti građanske vrline kako bi uspostavile i očuvale onu vlast koja poštuje interese svake osobe i istovremeno, promiče i osigurava zajedničko dobro. Građanske vrline danas su zamagljene, kako u načinu na koji ih vrednujemo, tako i u načinu na koji ih poučavamo i prakticiramo. Kao sudionici pluralističke demokracije, mi moramo ponovno otkriti građanske vrline koje su temelj osobne slobode u globalnom društvu... Zadatak počinje istraživanjem, identifikiranjem i poučavanjem tih vrlina u kontekstu građanstva...”⁶

Ideal “aktivnog građanstva” također je istaknut u članku A) Amsterdamskog sporazuma Europske unije. Jedan od najvažnijih ciljeva Opće uprave za obrazovanje i kulturu Europske komisije jest unaprijeđenje građanstva ne samo u pravnom smislu, nego u smislu poticanja aktivnog uključivanja građana u demokratski proces na svim razinama: “Akcija u području obrazovanja, izobrazbe i mladih predstavlja izvrsno sredstvo za promicanje aktivnog sudjelovanja u europskoj bogatoj raznolikosti kultura, gospodarstava...”⁷ No stručnjaci u obrazovanju i političari vjerojatno će se složiti s tim da je “razina svijesti o pravima i dužnostima u demokratskom društvu među europskim građanima daleko od zadovoljavajuće”⁸ i da bi stoga obrazovanje trebalo preuzeti zadatak “pripremanja pojedinca za život u demokratskom društvu, tako što će ga osposobiti za preuzimanje građanskih dužnosti i odgovornosti, približiti ga politici i poučiti o načelima i vrednotama što se nalaze u temeljima našeg društva, kao što su poštivanje ljudskih prava i demokracije, ali i snošljivosti i solidarnosti koje proizlaze iz boljeg razumijevanja i poznavanja drugih.”⁹

6) Gaudani, C. L. “In Pursuit of Global Civic Virtues”, *Liberal Education*, 77, br. 3, 1991., str. 14; citirano prema: *Democracy is a Discussion: Handbook*. New London, US: Connecticut College, str. 30.

7) Vidi: Homepage Generalnog direktorata za obrazovanje i kulturu Europske komisije: <http://europa.eu.int/comm/dg22/citizen>.

8) Kovács, P. str. 16., prema: Mr. Martelli, dopisnik Parlamentarne skupštine Vijeća Europe, Doc. 8263, od 17. prosinca 1998.

9) Ibid.

1.1.1.3. Prava i odgovornosti kao zadatak obrazovanja

S teorijskog gledišta sumnja u mogućnost izrade "liste odgovornosti" mogla bi biti i opravdana. No s gledišta obrazovanja, takva teorijska ograničenja su nezadovoljavajuća, jer djelotvorna demokracija treba informirane, odgovorne, angažirane i kritične građane, tj. građane koji su svjesni da život u zajednici ne uključuje samo prava nego i određene dužnosti. Središnji zadatak svih pedagoških i andragoških aktivnosti je stoga osnaživanje sadašnjeg i budućeg građanina za aktivno sudjelovanje i pridonos zajednici širenjem njenih mogućnosti i rješavanjem njenih problema.

Demokracija nije samo oblik vladanja i politički sustav temeljen na ograničenoj ulozi građana kao "birača" koji vlasti osiguravaju većinu. Osim tog formalnog aspekta, demokraciju treba promatrati kao oblik zajedničkog življenja u društvu koje postaje poželjno samo ako se u njemu političke slobode *aktivno koriste*, ako te slobode *simetrično uživaju* svi građani i ako svi oni *pridonose* njihovu daljnjem razvoju. Dugoročno gledano, demokracija se može održati samo ako se uspije prilagoditi promjenama.

Demokracija je stabilna samo ako njene zadatke i funkcije obnašaju djelotvorne demokratske institucije. Legitimnost demokratskih procesa ovisi o kvaliteti postignutih rezultata; neuspješna politika će, za kraće ili duže vrijeme, dovesti do destabilizacije. Institucionalna djelotvornost stoga ima najveću važnost, a to pak ovisi o tome koliko su institucije prihvaćene od široke javnosti, na način da se, primjerice, političke stranke, interesne udruge i građanski pokreti oslanjaju na dobrovoljni rad i aktivni pridonos građana i svojih članova. Spremnost građana na sudjelovanje, dobrovoljni rad i brigu o zajednici, izravno su povezani s demokratskom stabilnošću.

Participacija je ključni element demokratske stabilnosti i ona se ne smije ograničavati samo na glasovanje. Sudjelovanje građana u procesu odlučivanja jedno je od temeljnih ljudskih prava, ali je to i dužnost. Ostvarenje demokratskih ideala bitno ovisi o prihvaćanju odgovornosti za sudjelovanje. Opasnost od ukidanja ili kršenja prava na glasovanje u suvremenim demokracijama je znatno manja od opasnosti da građani ne prihvate ozbiljnu ideju sudjelovanja kao dužnosti.

Obrazovanje za demokratsko građanstvo napose je usmjereno na pripremu odgovornih i informiranih građana. U skladu s tim, utvrđena su tri *cilja* učenja i poučavanja u tom području:

- omogućiti građanima stjecanje znanja, sposobnosti i kompetencija potrebnih za aktivno sudjelovanje u demokratskom društvu;
- stvarati mogućnosti za dijalog i raspravu, rješavanje sukoba i konsenzus, komunikaciju i interakciju;
- izgraditi svijest o pravima i odgovornostima, vrijednosnim normama, pravilima ponašanja te etičkim i moralnim pitanjima društvene zajednice.

Kako bi se postigli ti ciljevi, proces obrazovanja za demokratsko građanstvo odvija se u tri *dimenzije*:

- *kognitivna* (razumijevanje pojmova, ideja i sustava);
- *socijalna* (sposobnost prakticiranja demokracije u različitim oblicima, svim područjima i svim fazama života: djetinjstvu, mladenaštvu i zrelosti; obrazovanju u školi, strukovnoj izobrazbi, visokom obrazovanju, radnom mjestu i dobrovoljnim udrugama);
- *afektivna* (uočavanje i usvajanje vrijednosti).

Ukratko, obrazovanje ima važnu ulogu u osposobljavanju građana za aktivno i odgovorno sudjelovanje u demokraciji. Stoga ono mora pružiti orijentir u pravima i odgovornostima sadašnjim i budućim građanima.

Učitelji, zauzvrat, moraju sa svojim učenicima, osobito s mladima, biti pripravnici za raspravu o naravi i važnosti dužnosti i odgovornosti. Postoji nekoliko vrsta dužnosti ili odgovornosti koje su bitne za funkcioniranje demokracije i to:

- dužnost sudjelovanja
- dužnost samoinformiranja
- dužnost poštivanja drugih kultura
- dužnost poštivanja drugih mišljenja.

Obrazovanje za demokratsko građanstvo (učenje *o*, *za* i *u* demokraciji u smislu „kulture prava i odgovornosti”) može se odvijati u različitim aktivnim i pasivnim oblicima:

- više ili manje receptivno pa i pasivno (čitanje novina i izvješća, praćenje političkih emisija na televiziji itd.);
- učenje u procesu političke socijalizacije;
- razmijene ideja i stavova u svakodnevnom životu (rasprave o politici, priključivanje debatnim klubovima);
- glasovanje na izborima na svim razinama političkog sustava
- “učenje djelovanjem” (stranačke akcije, dobrovoljni rad u političkoj stranci).

Ako se demokracija shvaća kao „kultura prava i odgovornosti”, onda bi trebalo razjasniti na koje ciljne grupe se odnosi taj izraz. Općenito govoreći, pod “građaninom” se misli na normalnu, prosječnu osobu mlade, srednje ili starije dobi, koja živi u obitelji, ide u školu ili na fakultet, koja radi puno ili skraćeno radno vrijeme ili živi kao umirovljenik. No pravo na sudjelovanje u svim pitanjima javnog života važi za *sve* građane, uključujući zatvorenike, osobe s posebnim potrebama i nezaposlene, usprkos tome što se vodi malo računa o potrebi tih grupa za informiranjem i izobrazbom u primjeni svojih prava.

Obrazovanje građana za aktivno građanstvo u demokratskom društvu stavlja cjeloživotno učenje u središte integriranog pristupa. Budući da su promjene brze u skoro svim područjima života, demokracija mora biti u stanju ponuditi svojim građanima dovoljno mogućnosti za pristup i usvajanje traženog znanja - ne samo u djetinjstvu nego i tijekom cijeloga života.

Ako se rečeno uzme u obzir (tj. ciljevi i dimenzije obrazovanja za demokratsko građanstvo, kao i pitanje prava i odgovornosti), onda je moguće odrediti, ako ne definiciju, onda barem u općim crtama što se misli pod pojmom obrazovanja za demokratsko građanstvo.

Obrazovanje za demokratsko građanstvo obuhvaća niz složenih praksi i aktivnosti koje se ustanovljuju “odozdo prema gore”, s ciljem pripreme učenika, mladih i odraslih za aktivno i odgovorno sudjelovanje u odlučivanju na razini lokalne zajednice, a u svrhu promicanja i jačanja demokratske kulture temeljene na svijesti i obvezi prema zajedničkim temeljnim vrednotama, kao što su ljudska prava i slobode, ravnopravnost razlika i vladavina prava, na njihovu vlastitu korist i na korist društva kao cjeline. Usmjeren je

na osiguranje cjeloživotnih preduvjeta za usvajanje, primjenu i širenje informacija, vrijednosti i vještina povezanih s demokratskim načelima i procesima u širokom prostoru formalnih i neformalnih mogućnosti učenja i poučavanja.

1.1.1.4. Promjene u okolini obrazovanja za demokratsko građanstvo

U svijetu brzih tehnoloških i društvenih promjena, *narav svih procesa učenja također se ubrzano mijenja*. Mi smo svjedoci pojave „društva znanja ili informacija”. Znanje postaje proizvodni čimbenik, transfer znanja više ovisi o medijima nego o interpersonalnoj komunikaciji, a stjecanje znanja postaje cjeloživotni proces. Istovremeno, znanje dobiva globalni karakter: prostor i vrijeme, nekadašnji determinatori i granice svih procesa učenja, brišu se, a učiti se praktički može bilo gdje i bilo kada. Stoga je cjeloživotno obrazovanje tijesno povezano s pitanjem integracije novih medija u proces učenja.

Učenje koje je dio „kulture prava i odgovornosti” i koje teži jačanju demokracije, dijelom se ostvaruje i preko institucionaliziranih procesa učenja i stjecanja znanja, primjerice u školi, na sveučilištu, u ustanovama za obrazovanje odraslih i večernjim tečajevima. Takvo učenje sve više će se nadopunjavati novim oblicima, kao što su - „učenje vremenski prilagođeno pojedincu” (*just-in-time learning*), „učenje na radnom mjestu” i „učenje putem medija i kompjutera” te će zahtijevati nove komunikativne i suradničke vještine i kompetencije.

U skladu s općim promjenama u pristupu obrazovanju, *dramatično se mijenja i okolina učenja za demokratsko građanstvo, zajedno s povećanjem složenosti znanja potrebnog “informiranom i odgovornom građaninu”*. Ranije dominantno “institucionalizirano učenje”, npr. u školi, postupno se zamjenjuje novim oblicima učenja, kao što su:

- “individualizirano učenje”, koje otvara mogućnosti za samostalno učenje koje nije ograničenom vremenom i prostorom.
- “suradničko učenje”, koje se pojavljuje u dva oblika:

- izravna društvena interakcija nadopunjena kompjuterom
 - suradnički pristupi oslonjeni na mrežno povezivanje, primjerice virtualne učionice, školske *on-line* mreže itd.
-

Važnost tih promjena za obrazovanje za demokratsko građanstvo može se sažeti kako slijedi:

- tradicionalne metode i pristupi nastavi u obrazovanju za demokratsko građanstvo izgubit će svoj dominantan položaj;
 - pred novim globalnim mogućnostima učenja granice vremena i prostora skoro će nestati;
 - projektno i problemski orijentirani pristupi dobit će na važnosti i unijeti nova metodička i didaktička rješenja u obrazovanje za demokratsko građanstvo;
 - ambivalentno pitanje autentičnosti također će dobiti na važnosti u demokratskom procesu učenja, budući da će se sve teže moći odrediti u kontekstu globalnih medija i
 - obrazovane metode, kao što su igra simulacije, igra uloga, analiza slučaja, *on-line* istraživanje itd., postat će sve važnije, jer su novi komunikacijski mediji posebno prilagođeni takvim zadacima.
-

1.1.2. Učenje za demokratsko građanstvo u Europi: aktualna situacija

Učenje za demokratsko građanstvo duboko je ukorijenjeno u ideju poslijeratne Europe kao integriranog, a opet kulturno raznolikog područja demokratske stabilnosti. Ono potvrđuje načela izražena u europskim temeljnim dokumentima te odlukama Parlamentarne skupštine i Odbora ministara Vijeća Europe.¹⁰

Potreba za učvršćivanjem demokratskih vrednota među mladima putem obrazovanja, s ciljem njihove pripreme za demokratsko građanstvo, bila je središnja tema Završne deklaracije i Plana djelovanja usvojenih na Drugom europskom sastanku na vrhu 1997. godine.

10) Osim europskih konvencija, među velikim brojem dokumenata koji su obilježili povijest ideje obrazovanja za ljudska prava, su: a) *dokumenti Odbora ministara*: Odluka br. (64)11 o građanskim pravima i europskom obrazovanju, od 6. listopada 1964.; Deklaracija o nesnošljivosti - prijatnji demokraciji, od 14. svibnja 1981.; Preporuka br. R(84)9 o migrantima druge generacije, od 20. ožujka 1984.; Preporuka br. R(84)18 o izobrazbi učitelja o obrazovanju za interkulturno razumijevanje, osobito u kontekstu migracija, od 25. rujna 1984.; Preporuka br. R(85)7 o poučavanju i učenju o ljudskim pravima u školama, od 14. svibnja 1985.; Preporuka br. R(90)7 o informiranju i savjetovanju za mlade u Europi, od 21. veljače 1990.; Preporuka br. R(92)12 o odnosima u zajednici, od 21. rujna 1992.; Preporuka br. R(94) o mobilnosti mladih, od 12. listopada, 1995.; Preporuka br. R(97)3 o sudjelovanju mladih i budućnosti građanskog društva, od 4. veljače 1997.; Preporuka br. R(97)20 o "govoru mržnje", od 30. listopada 1997.; Preporuka br. R(97)21 o medijima i promicanju kulture snošljivosti, od 30. listopada 1998.; Preporuka br. R(98)8 o sudjelovanju djece u obiteljskom i društvenom životu, od 18. rujna 1998.; Budimpeštanska deklaracija "Za veću Europu bez granica razdvajanja", od 7. svibnja 1999.; Deklaracija i Program obrazovanja za demokratsko građanstvo temeljeno na pravima i odgovornostima građana, od 7. svibnja 1999.; Preporuka br. R(99)1 o mjerama za promicanje pluralizma medija, od 19. siječnja 1999. i Preporuka br. R(2000)4 o obrazovanju romske djece u Europi, od 3. veljače 2000.; b) *dokumenti Savjetodavne/Parlamentarne skupštine*: Preporuka br. 453 o mjerama koje treba poduzeti protiv poticanja na rasnu, nacionalnu i religijsku mržnju, iz 1966.; Rezolucija br. 743 o potrebi suzbijanja obnovljene fašističke propagande i njenih rasističkih aspekata, iz 1980.; Preporuka br. 968 o ksenofobičnim stavovima i pokretima u zemljama članicama glede radnika migranata, iz 1983.; Preporuka br. 1034 o unaprijeđenju uzajamnih odnosa među etničkim zajednicama u Europi "Usuditi se živjeti zajedno", iz 1986.; Preporuka br. 1116 o AIDS-u i ljudskim pravima, od 29. studenoga 1989.; Preporuka o religijskoj snošljivosti u demokratskom društvu, iz 1993. i Preporuka br. 1346 o obrazovanju za ljudska prava, od 26. rujna 1997. te c) *dokumenti sastanaka na vrhu*: Bečka deklaracija čelnika država i vlada zemalja članica Vijeća Europe, od 9. listopada 1993. i Završno izvješće druge konferencije Europskog vijeća, od 11. listopada 1997.

Sve veće priznanje uloge obrazovanja u promicanju ljudskih prava, demokracije i društvene kohezije na cijelom kontinentu dovelo je do toga da je Odbor ministara Vijeća Europe u svibnju 1999. godine usvojio “Deklaraciju i program djelovanja u obrazovanju za demokratsko građanstvo temeljeno na pravima i odgovornostima građana”. U tekstu se obrazovanje za demokratsko građanstvo određuje kao integralna djelatnost koja:

- cjeloživotno učenje za sudjelovanje smješta u različite kontekste;
- osposobljava muškarce i žene za aktivnu i odgovornu ulogu u životu i društvu;
- teži razvoju kulture ljudskih prava;
- priprema ljude na život u multikulturnom društvu;
- jača društvenu koheziju, uzajamno razumijevanje i snošljivost;
- promiče inkluzivne strategije za sve dobne skupine i dijelove društva.

Utvrđujući obvezu prema demokraciji u smislu prakse prava i odgovornosti kao jedan od stupova europskog obrazovanja, te povezujući obrazovanje s pojmom cjeloživotnog učenja, Deklaracija omogućuje prijelaz s uskog shvaćanja prijenosa znanja u okvirima institucionalnog formalnog obrazovanja na širi pojam konstrukcije kompetencija te usvajanja i razmjene znanja korištenjem praktički neograničenog broja obrazovnih medija i resursa njegovanih od strane “društva koje uči”. Štoviše, Deklaracija jasno pokazuje da je korištenje resursa za postizanje tih ciljeva ovisno o njihovom pravilnom menadžmentu pa stoga poziva zemlje članice da obrazovanje za demokratsko građanstvo učine bitnom komponentom svojih obrazovnih, strukovno-izobrazbenih i kulturnih politika i praksi, kao i politika i praksi za mlade.

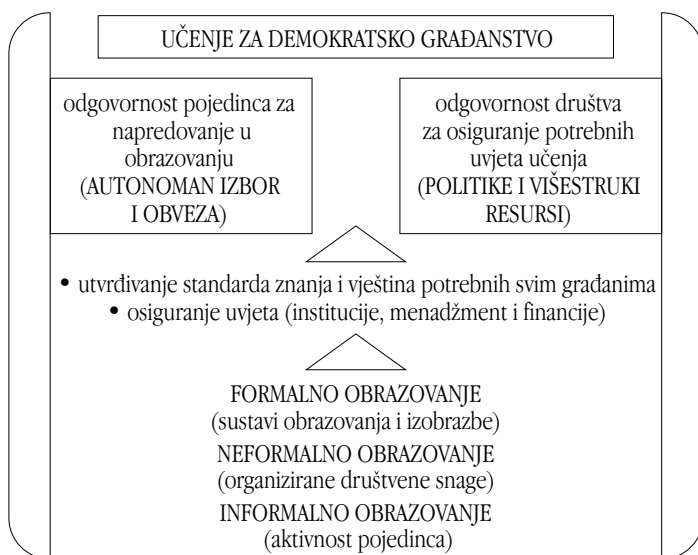
Shvaćanje učenja za demokratsko građanstvo u cjeloživotnoj perspektivi baca novo svjetlo na temelje obrazovanja. Ono pretpostavlja novi pristup obrazovanju koji polazi od prihvatanja recipročne, horizontalne i podijeljene odgovornosti između pojedinca, društva i države za učenje demokratskih prava i odgovornosti.

Taj su pristup tijekom zadnja tri desetljeća postupno razvijale različite organizacije (UNESCO, Rimski klub, OESS, EU). Grafička interpretacija tog pristupa temeljena na najnovijoj EURYDICE-ovoj studiji o cjeloživotnom učenju, prikazana je na Slici 1. Ovdje se odgovornost i pojedinca i društva za cjeloživotno učenje dovodi u vezu s mogućnostima (formalnim, neformalnim i

informalnim) i s njima povezanim razinama usvojenog znanja i vještina potrebnih svim građanima. Riječ je o jednoj vrsti “ugovora” između pojedinca i društva koji obvezuje obje strane. Naglasak je na motiviranosti i svijesti pojedinca o svojim vlastitim potrebama, ali i na njegovoj svijesti o ulozi koju društvo ima u osiguranju uvjeta za ostvarenje pojedinačnih ciljeva u korist svih.

Stavljanjem odgovornosti pojedinca u središte procesa cjeloživotnog stjecanja znanja i vještina, pojedini autori radije koriste termin “cjeloživotno učenje” umjesto “cjeloživotno obrazovanje”, povezujući taj drugi termin više s vladinim politikama i institucionalnim djelovanjem. Drugi ostaju pri “cjeloživotnom obrazovanju” uz objašnjenje da je u suvremenim društvima obrazovanje tako raznovrsno, složeno i dinamično, da uspijeva zadovoljiti potrebe pojedinca za učenjem tijekom cijelog njegovog života.

Slika 1: Podjela odgovornosti u promicanju učenja za demokratsko građanstvo.¹¹

11) Predstavljeno prema: *Lifelong learning: the contribution of education systems in the Member States of the European Union*. Rezultati studije EURYDICE-a. Radni dokument koji je pripremio Europski odjel EURYDICE-a za Ministarsku konferenciju o pokretanju programa Socrates II, Leonardo da Vinci II and Mladi, Lisabon, 17.-18. ožujka 2000. (rukopis).

Europska društva razlikuju se po brojnosti i složenosti obrazovnih mogućnosti za učenje demokratskog građanstva, ali i po uspostavljenom odnosu između uspjeha u obrazovanju i društvenog priznanja. U društvima kao što su tranzicijska, u kojima su mogućnosti izbora u obrazovanju oskudne i u kojima postoji slaba veza između obrazovanja i društvenog priznanja, isključivo naglašavanje individualne odgovornosti, može voditi zabludi. U skućenim okolnostima, u kojima nema dovoljno mogućnosti za autonoman izbor, pojedinac postaje “manje” odgovoran za vlastito učenje. To objašnjava zašto je podjela odgovornosti između pojedinca i društva tako bitna u kontekstu cjeloživotnog učenja za demokratsko građanstvo (v. Sliku 1) i zašto je učenje, shvaćeno kao autonomna akcija pojedinca, tako tijesno povezano s društveno zajamčenim mogućnostima obrazovanja.

Učenje za demokratsko građanstvo postaje zajednički naziv za niz formalnih, neformalnih i informalnih inicijativa u europskom sustavu obrazovanja i izobrazbe koje su se pojavile zadnjih nekoliko desetljeća s ciljem promicanja ravnopravnog i pravednog društva, otvorenog i oblikovanog od strane svih njegovih članova. Kao takvo, ono postaje referentni okvir za nove obrazovne inicijative što će se po svoj prilici pojaviti tijekom procesa europske integracije.

Nacionalni i međunarodni pregledi i studije o pripremi učenika, mladih i odraslih za preuzimanje građanske uloge¹² te primjeri postojeće prakse koji su

12) Materijali korišteni u analizi učenja za demokratsko građanstvo u Europi su:

- Birzea, C. *Education for Democratic Citizenship: Contribution of the Council of Europe: In-service Training Programme for Education Staff during 1998*. Strasbourg: Vijeće Europe, 1999., Doc. DECS/EDU/INSET/SEM (99)1.
- Projekt “Education for Democratic Citizenship”: *Examples of Good Practice in Member States*. Strasbourg: Europsko vijeće, 1999., Doc. DECS/CIT (98)20 bil.rev.3.
- *World Survey of Civic Education*. Strasbourg: CIVITAS International, 1999.
- Mawhinney, A. *A Preliminary Survey of Human Rights Education and Training in the Member States of the Council of Europe and States with Special Guest Status*. Strasbourg: Vijeće Europe, siječanj 1999., Doc. H (99) 6/prov.
- *Examples of Good Practice: Projects in Education, Training and Youth Supported by the European Commission*, Europska komisija.
- Osler, A. *The Contribution of Community Action Programmes in the Fields of Education, Training and Youth to the Development of Citizenship with a European Dimension: Final Synthesis Report*. Birmingham: The University of Birmingham, kolovoz, 1997.
- Torney-Purta, J. et al. *Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project*, Amsterdam 1999.
- Kerr, D. *Citizenship Education: An International Comparison*. London 1999.

korišteni u analizi učenja za demokratsko građanstvo u Europi, prikazani su u "Sinopsisu"¹³ - materijalu objavljenom kao dodatak ovoj studiji. Osim tih materijala, u analizi su korišteni i rezultati studije o sjedištima građanstva¹⁴ koju je inicirao projekt *Obrazovanje za demokratsko građanstvo* Vijeća Europe. Nažalost, zbog ograničenog vremena i nedostatka pisanih izvora o programima i aktivnostima nevladinih udruga i drugih organizacija civilnog društva, naša se analiza uglavnom ograničava na stanje formalnog obrazovanja.

1.1.2.1. Vrste programa i aktivnosti

- *U sklopu obveznog obrazovanja:*

- *Programi građanskog obrazovanja:*

U središtu tih programa politička su i građanska prava i slobode, a cilj im je priprema učenika za ulogu budućih građana. Mogu se provoditi kao obvezni ili izborni školski predmet, kao dio jednoga ili više postojećih predmeta ili kao izvannastavne, odnosno kroskurikularne aktivnosti, najčešće u višim razredima osnovne i srednjoj školi. Pojavljuju se pod različitim nazivima, kao što su građansko obrazovanje ili odgoj, građanska grupa predmeta, razumijevanje društva, čovjek i društvo, političko obrazovanje ili odgoj itd.

- *Programi odgoja i obrazovanja za ljudska prava*

Programima se teži razviti svijest učenika o općim ljudskim pravima i slobodama, ali ih i osposobiti za promicanje i zaštitu prava uz korištenje instrumenata koji su im dostupni u demokratskom društvu. U velikom broju slučajeva čine dio redovitih školskih programa građanskog obrazovanja. Nakon donošenja Plana djelovanja za UN-ovo Desetljeće obrazovanja za ljudska prava (1995.-2004) i proslave 50. obljetnice "Opće deklaracije o ljudskim pravima", teme iz područja ljudskih prava sve

13) Manzel, S. und Dreher, M. *Synopsis of Approaches, Methods and Good Practices, Education for Democratic Citizenship* (studija je napravljena pod vodstvom K. Dürra i V. Spajić-Vrkaš, Strasbourg: Council of Europe, 2000., Doc. GGIV/EDU/CIT (2000)28.

14) Forrester, K. i Carey, L. *Sites of Citizenship, Empowerment, Participation and Partnerships*. Strasbourg: Council of Europe, 1999., Doc. DECS/EDU/CIT (99)62 def. 2

više se ostvaruju u sustavu obrazovanja kroskurikularno ili kao poseban nastavni predmet.

- *Programi u području interkulturalnog, antirasističkog i mirovnog obrazovanja, obrazovanja za snošljivost i globalnog obrazovanja*

Tim se programima nastoji promicati razumijevanje i poštivanje kulturne različitosti. Više ili manje eksplicitno polaze od načela jednakosti, vladavine prava, pluralizma, solidarnosti, mira te uzajamne povezanosti i ovisnosti. Osobita pozornost poklanja se vještinama i kompetencijama mirnog rješavanja sukoba, suradnje, pregovaranja i posredovanja. Programi se rijetko uvode u redoviti sustav odgoja i obrazovanja kao posebni predmeti. Najčešće se pojavljuju kao “izvanredne mjere” kojima se dopunjuju postojeći nastavni programi, primjerice građanskog obrazovanja. Porast nasilja u društvu i školi te utjecaj globalizacije na nacionalne odgojnoobrazovne sustave, povećao je potrebu za uvođenjem takvih programa kroskurikularno ili kao dio izvannastavnih aktivnosti, odnosno integrirane nastave i sl.

Programi koji uključuju aktivne i participativne metode poučavanja i učenja, najčešće utječu na *školski život* općenito, što zauzvrat otvara nove mogućnosti stjecanja znanja i vještina za vježbanje demokracije. Ako je uvođenje tih programa praćeno još i izmjenama u organizaciji i menadžmentu odgojnoobrazovne ustanove, tj. većom autonomijom škole, uključivanjem učenika u proces odlučivanja, partnerstvom s roditeljima i širom zajednicom i sl., onda škola postaje demokratska mikro-zajednica učenika, učitelja, školske uprave, roditelja, lokalne uprave i građana. Mjesto učenja za demokratsko građanstvo nije više ograničeno samo na nastavu u razrednom odjelu nego obuhvaća višedimenzionalne i raznolike mogućnosti za učenike da od najranijih dana osobno pridonesu obogaćivanju građanskog života.

- *U sklopu poslijeobveznog obrazovanja, uključujući strukovnu izobrazbu te više i visoko obrazovanje*

Na poslijeobveznoj obrazovnoj razini učenje za demokratsko građanstvo dio je niza programa i aktivnosti stručne izobrazbe i usavršavanja. Među europskim stručnjacima koji su najčešće obuhvaćeni takvim programima su učitelji

osnovnih i srednjih škola i, znatno rjeđe, učitelji višeg i visokog obrazovanja. Posljednjih godina sve više je programa u području ljudskih prava i tehnika mirnog rješavanja sukoba, uključujući posredovanje i facilitaciju, koji su namijenjeni izobrazbi drugih skupina stručnjaka. Tečajevi, seminari, radionice, konferencije, okrugli stolovi, akcijska istraživanja i drugi oblici izobrazbe organiziraju se za pravnike, socijalne radnike, zatvorsko i medicinsko osoblje, menadžere, policiju i vojsku, ali i za studente na sveučilištima.¹⁵ Riječ je o stručnjacima koji “operiraju” s ljudima pa su njihova znanja i vještine u promicanju standarda i postupaka zaštite ljudske prava, uključujući vladavinu prava, jednakost i pluralizam, nezamjenjivi u osnaživanju građana, jačanju demokracije i razvoju građanskog društva.

• *U sklopu akcija civilnog društva*

Učenje za demokratsko građanstvo središnja je tema sve većeg broja programa koje provode nevladine i druge organizacije civilnog društva. Ti su programi izazov tradicionalnom razumijevanju građanstva i demokracije. Polaze od novog shvaćanja odnosa između pojedinca, društva, države i tržišta, na kojim temeljima nastoje osnažiti građane i pripremiti nositelje društvene akcije za posredovanje između pojedinca i vlasti. Većinu aktivnosti u tom području iniciraju i ostvaruju nevladine organizacije, lokalne udruge građana i susjeda, grupe mladih itd. Oblici učenja su različiti: od spontanih rasprava i lokalnih projekata do seminara i radionica. Inicijative kojima se promiče sudjelovanje mladih u društvu i njihova suradnja s odraslima, kao put za jačanje “žive demokracije”, kao i one kojima se mladi osnažuju za uspostavljanje partnerskih odnosa sa strukturama vlasti u procesu donošenja odluka, najbolji su primjeri učenja za demokratsko građanstvo.¹⁶

Sve formalne, neformalne i informalne aktivnosti u području odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo nude učenicima, mladim ljudima i odra-

15) Vidi npr.: Andropoulos, G. J. i Claude, R. (ur.) *Human Rights Education for the Twenty-First Century*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997.; *Human Rights and Police: Seminar Proceedings*. Strasbourg: Council of Europe, 1997.; *European Educational Co-operation for Peace, Stability and Democracy in South-east Europe: Activities of the Council of Europe*. Strasbourg: Council of Europe, 1998.; Birzea, C. *Education for Democratic Citizenship: Contribution of the Council of Europe. In-service Training Programme for Education Staff during 1998*. Strasbourg: Council of Europe, 1999., Doc. DECS/EDU/INSET/SEM (99) 1.

slima široke mogućnosti učenja o tome što su njihova prava i odgovornosti kao građana, ali i *kako* zaštititi svoja prava i ispuniti svoje odgovornosti tijekom života. Sudjelovanjem u tim aktivnostima, pojedinac ne uči samo kako osnažiti samoga sebe nego i kako osigurati uvjete za “živu demokraciju”. Suvremene komunikacijske tehnologije, posebice pristup Internetu, bankama podataka i centrima informacija, imaju u tom procesu izuzetno značajnu ulogu.

Složenost sadašnjih pristupa promicanju učenja za demokratsko građanstvo u Europi, dobro je opisano u izvješću s Konferencije o obrazovanju za demokratsko građanstvo, koja je održana u Varšavi 1999. godine:

“Obrazovanje za demokratsko građanstvo danas obubvaća trostrukku strategiju cjeloživotnog učenja: početno obrazovanje djece, učenje odraslih i obogaćivanje mogućnosti svakodnevnog učenja. To je istovremeno i formalni i neformalni proces koji uključuje velik broj ministarstava (prosvjete, zapošljavanja, kulture, zdravstva itd.) i velik broj odgojnoobrazovnih organizacija ili ustanova: škole, nevladine udruge, sveučilišta, centre za obrazovanje odraslih, medije itd. Obrazovanje za demokratsko građanstvo uključuje mnoga područja: građansko obrazovanje, političku pismenost, obrazovanje za mir, obrazovanje za okoliš, obrazovanje za ljudska prava i obrazovanje za život u zajednici. Ono, osim toga, obubvaća niz temeljnih vrednota, kompetencija i metoda koje stoje u temeljima učenja za sudjelovanje i osnaživanje te za prava i odgovornosti u demokratskom društvu.”¹⁷

16) Vidi npr.: Kovacheva, S. *Keys to Youth Participation in Eastern Europe*. Strasbourg: Council of Europe, 1999. Doc. CDEJ (99)9; Boukobza, E. *Keys to Participation: A Practitioner's Guide*. Strasbourg: Council of Europe, 1998. Doc. PART-GT (96)6rev.; Osler, A. *The Contribution of Community Action Programms in the Fields of Education, Training and Youth to the Development of Citizenship with a European Dimension: Final Synthesis Report*. Birmingham: The University of Birmingham, 1997.; *Examples of Good Practice: Projects in Education, Training and Youth Supported by the European Commission*. European Commission.

17) Belanger, P. *Final Report on the Conference on Education for Democratic Citizenship: Methods, Practices and Strategies*. Strasbourg: Council of Europe, 2000., Doc. DECS/EDU/CIT (2000)4, st. 11.

1.1.2.2. Strategije izrade programa i materijala za poučavanje i učenje

Raznolikost programa obrazovanja za demokratsko građanstvo nije uvjetovana samo razlikama u sadržaju nego, prije svega, razlikama u načinu na koji se ti programi i njima pripadajući materijali za učenje i poučavanje izrađuju. U svezi s tim, razlikujemo sljedeće dvije skupine postupaka:

- *Strategije izrade programa i materijala za učenje i poučavanje u formalnom sustavu odgoja i obrazovanja*

Postupci i metode izrade programa i nastavnog materijala u formalnom obrazovanju ovise o stupnju centralizacije sustava, transparentnosti procesa odlučivanja i statusa obrazovanja za demokratsko građanstvo u prosvjetnoj politici na nacionalnoj i lokalnoj razini. Kad je riječ o programima građanskog obrazovanja koji su najzastupljeniji u europskim školama, ti postupci mogu biti:

- *U državama s decentraliziranim sustavom odgoja i obrazovanja*, prosvjetne vlasti određuju okvire ili donose preporuke načelne naravi za razvoj nastavnih programa i materijala namijenjenih poučavanju i učenju. Školama se ostavlja da izrade odgovarajuće programe i izaberu resurse prema vlastitim potrebama. U tome im na raspolaganju stoje brojna nastavna sredstva i pomagala, uključujući filmove, videokasete, pristup Internetu i druge neklasične komunikacijske mogućnosti. Takve strategije oslanjaju se na rezultate učenja, a cilj im je stvaranje odgojnoobrazovne okoline orijentirane na učenika.
- *U državama s centraliziranim sustavom odgoja i obrazovanja*, središnje prosvjetne vlasti odgovorne su za razvoj nastavnih programa i materijala. One određuju ciljeve, zadatke, sadržaj i metode rada u nastavi te kriterije ocjenjivanja, odnosno vrednovanja. Školama je dopušteno da prema svojim potrebama mijenjaju najviše 20-30 posto sadržaja nastavnog programa, a ponekad i da samostalno biraju dopunski nastavni materijal za rad u učionici. Strategije izrade programa i materijala u ovoj skupini najčešće su orijentirane na sadržaj nastavnog programa i usvajanje činjeničnog znanja.

Kad u centraliziranim sustavima prosvjetne vlasti traže vanjsku pomoć u izradi nastavnih programa i materijala, moguća je primjena sljedećih strategija:

- prosvjetne vlasti traže vanjsku pomoć (od sveučilišta, pojedinih eksperata, nevladinih organizacija, udruga učitelja, sindikata i, rijetko, od učenika, grupa mladih i roditelja) u fazi pregleda radne verzije programa i materijala koje izrađuje ministarstvo, odnosno instituti ili pojedini stručnjaci povezani s ministarstvom;
- prosvjetne vlasti surađuju s jednom ili više domaćih i međunarodnih organizacija ili ustanova tijekom cijelog procesa izrade i primjene nastavnih programa i materijala;
- prosvjetne vlasti preuzimaju programe i materijale koje su prethodno izradile i koristile nevladine organizacije, profesionalne udruge, pojedini stručnjaci i sl.;
- prosvjetne vlasti preuzimaju strane programe i materijale (najčešće međuvladinih ili međunarodnih nevladinih organizacija) za rad u školi, pri čemu ih prevode i, ponekad, prilagođuju domaćim potrebama. Postupak je karakterističan za tranzicijske zemlje u kojima postoji i unutarnji i vanjski pritisak da se demokratski standardi što prije primijene u školi. Suočene sa zahtjevom za brzim demokratskim promjenama, a bez tradicije izrade programa i materijala za učenje demokratskog građanstva, kao i bez dostatnih resursa na domaćem tržištu, prosvjetne vlasti najčešće pribjegavaju toj strategiji u početnoj fazi izrade programa i materijala.

- ***Strategije izrade neformalnih i informalnih programa i materijala***

Strategije izrade i primjene neformalnih i informalnih programa i materijala znatno su manje transparentne, vjerojatno i zbog toga što takvu analizu nevladine organizacije ili istraživačke ustanove tek trebaju napraviti. U nekim slučajevima neformalne i nevladine ustanove, organizacije i udruge angažiraju vanjske stručnjake da “naprave posao za njih” ili da s njima surađuju tijekom izrade programa i materijala za učenje, koje kasnije koriste u svojim radionicama i seminarima. Drugi razvijaju programe i materijale koristeći vlastito

iskustvo i kombinirajući “odozdo-prema-gore” i “odozgo-prema-dolje” strategije. Treći se u tom procesu oslanjaju na iskustvo svojih učenika, odnosno sudionika seminara i radionica. U zadnjem slučaju, pristup “odozdo-prema-gore” tijesno je povezan s pojmom reciprociteta u učenju i poučavanju za demokratsko građanstvo. On i treneru i polazniku odgojnoobrazovnog programa osigurava povratnu informaciju o kvaliteti zajedničkog rada.

Činjenica da mnogi programi još uvijek stižu u škole “odozgo” te da se učitelji i učenike i danas često smatra slušateljima “lekcija o demokraciji”, dovodi školu u podređen položaj u odnosu na mnoštvo inicijativa koje se provode na razini civilnog društva. Budući da uspjeh u učenju za demokratsko građanstvo ovisi o zajedničkoj akciji prosvjetnih vlasti, učenika, učitelja, roditelja i drugih aktera lokalne zajednice, od kojih je svaki nezamjenjiv ako se obrazovanje za demokratsko građanstvo želi dovesti u vezu s cjeloživotnim učenjem, prijeko je potrebno da se između svih tih aktera uspostave bilateralni i multilateralni partnerski odnosi upravo preko izrade programa i materijala za učenje i poučavanje. Takvom suradnjom najčešće se uspijeva ukloniti tradicionalne ograde između formalnih, neformalnih i informalnih obrazovnih mogućnosti u procesu poučavanja i cjeloživotnog učenja.

Općeprihvaćena strategija praćenja, ocjenjivanja i vrednovanja programa i materijala, nastavnikovog rada i postignuća učenika u području obrazovanja za demokratsko građanstvo ne postoji. To je nedostatak koji traži brzu akciju. Nacionalna izvješća o stanju u odgoju i obrazovanju sadrže samo podatke o građanskom obrazovanju, ako je predmet u školu uveden kao obvezan, i samo one koji govore o uspjehu učenika u usvajanju činjeničnog znanja. U pravilu nedostaju podaci koji su rezultat vrednovanja programa, kvalitete rada učitelja, ozračja u učionici i/ili školi ili nekih drugih aspekata školskog života, temeljem kojih bi se moglo utvrditi koliko su postojeće strategije izrade i primjene programa i materijala za učenje i poučavanje u demokratskom građanstvu uspješne, odnosno neuspješne.

1.1.2.3. Priprema učitelja/trenera

O trenerima u neformalnom obrazovanju za demokratsko građanstvo i njihovoj pripremi postoji vrlo malo podataka. U formalnom obrazovanju postoji nekoliko modela izbora učitelja za rad na programima obrazovanja za demokratsko građanstvo. Građansko obrazovanje, primjerice i, u nekim slučajevima, obrazovanje za ljudska prava najčešće poučavaju:

- nastavnici povijesti, zemljopisa i društvene grupe predmeta, a ponekad i filozofije;
- nastavnici koji su zainteresirani za predmet, bez obzira na njihov stručni profil;
- nastavnici koji nemaju punu satnicu (npr. potreban broj obveznih sati nastave mjesečno) pa su primorani predavati drugi predmet.

Izobrazba učitelja za predmet građanskog obrazovanja rijetko je obvezatna, ali je neke prosvjetne vlasti preporučuju. U svim europskim zemljama učiteljima je uskraćena kontinuirana i temeljita priprema za rad u tom području, kako tijekom dodiplomskog studija, tako i na razini stručnog usavršavanja. U rijetkim slučajevima učitelji moraju proći specijalizirane dodiplomske ili specijalističke poslijediplomske programe koje nude sveučilišta ili ustanove za izobrazbu učitelja. Neke države svojim učiteljima u ovom području ne osiguravaju ni najnužniju pripremu.

Podaci govore o postojanju tri modela pripreme učitelja za rad u području obrazovanja za demokratsko građanstvo:

- stručno usavršavanje putem tečajeva, seminara, radionica i konferencija koje najčešće organiziraju lokalne ili međunarodne nevladine organizacije samostalno ili u suradnji s pedagoškim institutima, centrima za izobrazbu učitelja, profesionalnim udrugama i/ili ministarstvima (najčešći oblik);
- redoviti dodiplomski programi i programi za stručno usavršavanje koje provode visoka učilišta, sveučilišta i centri za izobrazbu učitelja (rijetko);
- poslijediplomski i poslijedoktorski programi izobrazbe nastavnika za građansko obrazovanje (najrjeđe).

1.1.2.4. Najvažnije prepreke

Neke od najozbiljnijih prepreka unaprjeđenju učenja za demokratsko građanstvo koje su utvrđene istraživanjem su:

- nedostatak teorijskih i praktičnih spoznaja o učenju i poučavanju demokratskog građanstva koje su rezultat sustavnog praćenja i istraživanja; nerazvijenost implementacijskih strategija i ograničena diseminacija teorijskih i praktičnih inovacija i rezultata istraživanja;
- nedostatak stručno osposobljenih učitelja/posrednika, trenera i administratora školskih i izvanškolskih programa i aktivnosti koji osiguravaju nova znanja i vještina prijeko potrebne za kvalitetno poučavanje i učenje u području demokratskog građanstva;
- nedostatak financijska sredstva za razvoj i primjenu inovativnih programa i materijala za poučavanje i učenje u dinamičnim demokratskim uvjetima;
- nedostatak suradnje i partnerstva između kreatora prosvjetne politike, priređivača programa, učitelja, profesionalnih udruga, civilnih aktivista i financijskih ustanova;
- poučavanje demokratskog građanstva “po knjizi” i kao poseban nastavni predmet usmjeren na usvajanje deskriptivnih znanja i uskokognitivnih vještina;
- nedostatak kontinuiteta i održivosti programa i aktivnosti nevladinih i drugih organizacija civilnog društva.

1.1.3. Promjene u okolini učenja za demokratsko građanstvo

1.1.3.1. Promjene obrazovnog konteksta

Tijekom posljednjih desetljeća obrazovanje se suočava s brojnim izazovima na nacionalnoj i međunarodnoj razini, zbog čega se redefiniiraju svrhe, ciljevi, sadržaji i metode poučavanja i učenja.

A) Promjene u načinu života

Promjene u načinu života potaknute su sljedećim fenomenima:

- *Povećana mobilnost stanovništva*, uključujući masovne migracije iz manje razvijenih u razvijene zemlje zbog političkih (diskriminacija), ekonomskih (nerazvijenost i siromaštvo) i sigurnosnih razloga (nasilje, međuetnički sukobi, ratovi). Složenosti procesa dodatno pridonosi, s jedne strane, odljev mozgova, tj. migracija visokoobrazovanih stručnjaka i menadžera koji traže bolje radne i životne uvjete za sebe i svoje obitelji i, s druge strane, primjena načela slobode kretanja na tržištu radne snage kao sastavni dio europskih integracija. Te promjene proizvode dva suprotna učinka:
 - približavanje ljudi iz različitih kultura vodi dinamičnoj razmjeni kulturnih tradicija, znanja i praksi, što povoljno utječe na razvoj europskih društava;
 - porast međukulturnih i društvenih napetosti, fragmentacije i nestabilnosti, za što se rješenje vidi u prihvaćanju strategije “okrivljavanja žrtve”.
- *Masovnije i djelotvornije korištenje znanosti i tehnologije u svakodnevnom životu*, uključujući sofisticirane komunikacijske sustave, pruža gotovo neograničene mogućnosti za širenje i razmjenu informacija, ideja i stavova među ljudima, brišući ograde između grada i sela, kao i vremenska i prostorna ograničenja. No i te promjene pokazuju dvije strane:
 - otvaranje neograničenih mogućnosti za učenje, a time i za osobni razvoj i promjenu tijekom cijeloga života;
 - pojava novih oblika nejednakosti uzrokovanih jazom u znanju, na globalnoj razini, kao i novih oblika strepnje i kriznih stanja zbog nesigurnosti pri izboru kvalitetne informacije, na individualnoj razini.
- *Poboljšanje komunikacije kojom se zadovoljavaju osobne, stručne, kolektivne i druge potrebe*, dovodi do:
 - s jedne strane, redefiniranja životne sfere pojedinca u skladu s novim težnjama i očekivanjima koje postaju nove životne vrijednosti

usko povezane s porastom svijesti o međuovisnosti te s potrebom za uzajamnim razumijevanjem i podjelom odgovornosti;

- s druge strane, pojava nesigurnosti glede pripadništva i lojalnosti pojedinca određenom kolektivu, što je posljedica globalnih pritisaka.
- *Porast izazova i rizika u svakodnevnom životu* tjera pojedinca da neprekidno propituje svoje životne vrijednosti i prioritete glede obitelji, interesnih grupa, radnog mjesta, društva itd. Takvo stanje može pridonijeti osnaživanju pojedinca i jačanju solidarnosti među ljudima no, s druge strane, može dovesti do slabljenja društvene kohezije.

B) Promjene u načinu na koji organiziramo naša društva

Način na koji ljudi organiziraju svoje društvene zajednice najbolji je pokazatelj njihovih političkih, socijalnih, kulturnih i gospodarskih prioriteta. Neke od promjena u strukturi europskih društava, kao i Europi kao cjelini koje bi mogle imati utjecaja na učenje za demokratsko građanstvo su sljedeće:

- *Društvo između stvarne rascjepkanosti i ideje zajednice* - Suvremena društva počivaju na složenoj mreži odnosa među građanima koja se racionalno gradi preko društvenih uloga, institucija i pravila. Sustav funkcionira kao sprega javnih i privatnih interesa. Društvena nejednakost vodi nestabilnosti i cijepanju što proizvodi trajne oblike siromaštva i isključivanja. Ostvarenje ideje zajednice znači obnovu društvenih odnosa temeljenih na postojanju zajedničkih vrijednosti, uključivanja, solidarnosti i uzajamnog poštivanja.
- *Promjena shvaćanja demokracije: od reprezentativne do participativne vlasti* - Zadnjih desetljeća došlo je do temeljitih promjena u shvaćanju utjecaja demokracije na društveni poredak i razvoj. Od građana se očekuje da aktivno sudjeluju u procesima odlučivanja te da promiču i štite prava osoba koje pripadaju manjinama.
- *Oснаživanje građana* - Odlučivanje o važnim društvenim pitanjima, što je tradicionalno bilo u rukama javnih vlasti i tržišnih snaga, sve više se prebacuje na civilni sektor. Poseban naglasak na razini lokalne zajed-

nice stavlja se na izravno sudjelovanje građana u odlučivanju preko lokalnih udruga, nevladinih organizacija, posebnih interesnih grupa, sindikata i sl.

- *Slabljenje moći države* - Proces slabljenja odvija se u dvije dimenzije:
 - promjene u shvaćanju pojma države: od države koja izvire iz božje volje, preko države koja predstavlja najrazvijeniji oblik primordijalne zajednice, do države koja nastaje na političkom konstrukt;
 - promjene u shvaćanja pojma državnog suvereniteta: proizvoljni postupci državnih vlasti prema građanima stavljaju se pod međunarodni nadzorom prema odredbama međunarodnog prava ljudskih prava, zbog čega se od države ne očekuje više da vlada nego da služi svojim građanima.

Mnogi drže da te promjene ne jamče društveni boljitak. Neki autori u tom smislu spominju “neprekidni eksperiment” kojemu smo podvrgnuti samo zato što nismo u stanju usmjeriti i kontrolirati društveni razvoj pred naletom internacionalizacije tržišta. Drugi upozoravaju na trajne pojave marginalizacije i otuđenja pod utjecajem globalnih gospodarskih procesa koji su nedostupni političkoj kontroli, te izražavaju sumnju u sposobnost društvenih institucija da se suprotstave takvim izazovima.¹⁸

C) Promjene u načinu na koji vidimo sebe i druge

Dvije važne promjene u samopercepciji i percepciji drugoga nedvojbeno su utjecale na pojavu i razvoj ideje učenja za demokratsko građanstvo:

- *Prijelaz iz modernističkog na postmodernističko shvaćanje pojedinca i društva*, posebice:
 - kritičko prevrednovanje socijaldarvinizma koji se oslanja na univerzalnu shemu ljudskog razvoja, zbog čega zagovara asimilacionizam, a pluralizam odbacuje kao društvenu anomaliju;
 - uvođenje teorija pluralnog društva koje kulturne razlike prepoznaju kao temelj pozitivnog iskustva i društvenog bogatstva;

18) Lamoureux, J. *Citizenship and Pluralist Thinking: Reflected Practices at Four Sites in Quebec*. Strasbourg: Council of Europe, 1999., Doc. DECS/EDU/CIT (99) 46, str. 12.

- razumijevanje personalnog i socijalnog identiteta u terminima autonomije, izbora, okolnosti i promjene.
- *Napuštanje doktrine o oružanom miru i ravnoteži moći*, koja društvenu stabilnost čini ovisnom o masovnom strahu i proizvodnji neprijatelja, i prihvaćanje ideje pozitivnog mira s osloncem na zaštitu ljudskih prava, jednakosti, demokraciji, pluralizmu i pravdi, kao i na pregovaranju, posredovanju i dijalogu. Ideja pozitivnog mira ne znači samo odsustvo straha, nasilja i rata već, prije svega, naglašavanje individualne i kolektivne odgovornosti za mir i nenasilje što se javlja kao rezultat razvoja individualnih i kolektivnih kapaciteta za izgradnju i održanje mira.

D) Promjene u načinu na koji razmišljamo o budućnosti

Briga za budućnost određuje ponašanje građana u današnje vrijeme znatno više nego što je to bio slučaj u prošlosti. Određivanje dugoročnih i kratkoročnih ciljeva postaje sastavni dio svih promjena. Porast svijesti o budućnosti ogleda se u:

- zabrinutosti pojedinca za vlastitu budućnost i
- zabrinutosti sadašnjih generacija za život budućih generacija, odnosno njihove odgovornosti za prava budućih generacija.

Porast brige za budućnost objašnjava zašto se danas zajednički programi rješavanja ključnih problema čovječanstva tako brzo prihvaćaju, uključujući svjetske planove djelovanja na poboljšanje uvjeta za razvoj djece, zaštitu okoliša, jačanje ljudskih prava i sloboda, poticanje društvenog razvoja, rješavanje problema napučenosti i promicanje zdravih uvjeta stanovanja.

E) Promjene u shvaćanju obrazovanja

Usprkos stalnoj kritici, obnovljena vjera u obrazovanje kao ključni instrument društvenog, političkog i kulturnog razvoja u posljednje se vrijeme pojavljuje kao sastavni dio sljedećih procesa:

- napuštanje klasičnog pojma obrazovanja shvaćenog u terminima školovanja i povezanog s idejom prijenosa znanja poučavanjem te, umjesto

toga, prihvaćanje širokog pristupa obrazovanju u terminima konstrukcije i usvajanja znanja, uz naglašavanje iskustva, participacije, istraživanja i razmjene;

- promjene u određivanju svrhe obrazovanja - umjesto tradicionalnog naglašavanja formalnog i razmrvljenog znanja, veća pozornosti posvećuje se širokom rasponu funkcionalnih znanja i životnih vještina koje pojedincu omogućuju snalaženje u brzim i mnogovrsnim promjenama. U skladu s tim je i UNESCO-vo povjerenstvo za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće odredilo četiri ključne dimenzije obrazovanja u budućnosti: učiti znati, učiti činiti, učiti živjeti s drugima i učiti biti.¹⁹

Sve te promjene danas bitno utječu na izradu i provođenje reformi odgoja i obrazovanja. Općenito govoreći, nacionalne reforme odgoja obrazovanja postale su znatno osjetljivije na kontekst i cjelinu obrazovanja. Njima se nastoji riješiti širok raspon pitanja: od odgojnoobrazovnih ciljeva, sadržaja, metoda i strategija poučavanja i učenja, uključujući ocjenjivanje i vrednovanje, preko organizacije i menadžmenta škole, do izrade i izbora nastavnog materijala, školskog ozračja, prava i odgovornosti učenika te izobrazbe i profesionalne etike učitelja. Uspostavljaju se veze s drugim odgojnoobrazovnim ustanovama, privredom i znanstvenoistraživačkim organizacijama, posebna pozornost posvećuje se vezi škole i lokalne zajednice itd. Nadalje, reforme su sve bliže raznolikim potrebama građana, kao i potrebama međunarodne zajednice, što potvrđuju dvostrani i mnogostrani ugovori među državama, kao i usvajanje zajedničkih strateških dokumenata na regionalnoj i svjetskoj razini.

19) *Learning: the Treasure Within*. Pariz: UNESCO, 1998.

1.1.3.2 Istočna i Zapadna Europa: sličnosti i razlike u kontekstima obrazovnih promjena

Raspad komunizma omogućio je da se nazivi kao što su “Srednja Europa”, “Istočna Europa” i “Zapadna Europa” oslobode ideološkog tereta. Kad se danas ti termini koriste, njima se više ne označava postojanje dvaju europskih svjetova razdvojenih razlikama u političkom režimu. No istovremeno se njima ne označavaju ni samo velika prostranstva na kontinentu. Značenja u kojima se ti termini danas pojavljuju razotkrivaju postojanje nove vrste podjela i prikrivene segregacije koja je nadživjela svoja nekadašnja polazišta, pa se sada pojavljuje u kontekstu prijelaza iz komunizma u demokraciju što karakterizira neke srednjoeuropske i sve istočnoeuropske zemlje. Europska obitelj još je daleko od sjedenja za istim stolom. Njeni su članovi i dalje okupljeni na suprotnim krajevima.

Imajući na umu tu okolnost, važno je utvrditi sličnosti i razlike u promjenama konteksta odgoja i obrazovanja između zapada i istoka, budući da bi te razlike mogle značajno utjecati na razvoj i primjenu programa za učenje demokratskog građanstva.

A) Sličnosti

Usprkos razlikama između istočne i zapadne Europe, kao i razlikama unutar svakog od tih područja, sve europske zemlje ujedinjene su glede ciljeva promjena i strategija kojima se one mogu osigurati. Europsko jedinstvo ogleda se u sljedećim aspektima:

- stavljanje naglaska na prosperitet i dobrobit svih građana i društava, što se nastoji postići promicanjem održivog razvoja koji objedinjuje gospodarske, društvene i ekološke dimenzije promjena;
- prihvaćanje demokracije, ljudskih prava, pluralizma i vladavine prava kao ciljnih vrednota jednog integriranog plana djelovanja koji uključuje pitanja društvenog, političkog, kulturnog i gospodarskog razvoja;
- privrženost Europi kao širokom području demokratske stabilnosti što izrasta na načelima pluralističke i parlamentarne demokracije, uni-

verzalnosti prava i sloboda, zaštite manjina, kulture prava i odgovornosti te zajedničke kulturne baštine obogaćene raznolikošću.

B) Razlike

Istočnoeuropske i zapadnoeuropske zemlje ne zauzimaju isti položaj u procesu promjena. Dok na zapadu te promjene znače poboljšanje postojećih društvenih ustanova i struktura, na istoku one pretpostavljaju izgradnju jednoga posve novog društvenog poretka na razvalinama prethodnog. Taj diskontinuitet na istoku Europe vodi porastu društvene nesigurnosti i usporava ostvarenje programa europskih integracija. U izvješću Projekta MONEE²⁰, spominju se dvije kategorije prepreka društvenom napretku u zemljama istočne Europe. Neke su ostatak prošlosti i tako su duboko ukorijenjene u društvene, političke i gospodarske strukture da se i danas pojavljuju čvrsto isprepletene s novim oblicima društvenog života ozbiljno ugrožavajući djelotvornost tranzicijskih mehanizama. Stoga je njih potrebno ukloniti što prije, ako se hoće zaustaviti proces zaostajanja istočnoeuropskih zemalja. Najveće prepreke naslijeđene iz prošlosti su:

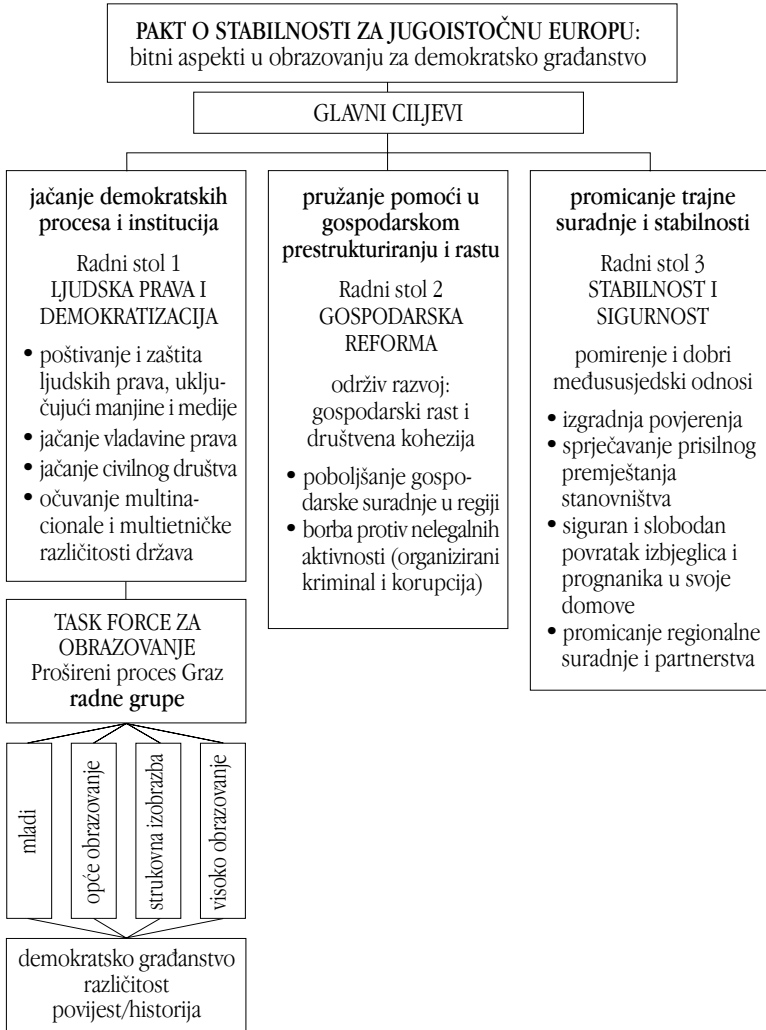
- tradicija postavljanja države i ideologije iznad pojedinca i društva;
- ostaci komunističkog shvaćanja jednakosti kao uniformnosti;
- ostaci dugog razdoblja centralno planiranog gospodarstva i potiskivanja tržišnih snaga;
- tradicija osiguravanja mira, sigurnosti i stabilnosti uz pomoć strogog policijskog nadzora društvenog i privatnog života, uključujući uskraćivanje prava i sloboda pojedincu.

Druga skupina problema pojavila se u samom procesu tranzicije i to:

- pad bruto domaćeg proizvoda;
- porast razlika u plaćama, relativan porast siromaštva i visoka stopa nezaposlenosti;
- skraćenje prosječne životne dobi;
- niska razina razvoja ljudskih potencijala;
- širenje kulture bezakonja, porast korupcije, nasilja i kriminala;

20) *Women in Transition: The MONEE Project*. Regional Monitoring Report, No. 6, UNICEF, 1999., Doc. CEE/CIS/Baltics.

Slika 2: Pakt o stabilnosti za Jugoistočnu Europu²¹

21) Prikazano prema: *Lifelong learning: the contribution of education systems in the Member States of the European Union*. Rezultati studije EURYDICE-a. Radni dokument koji je pripremio Europski odjel EURYDICE-a za Ministarsku konferenciju o pokretanju tri programa Socrates II, Leonardo da Vinci II and Mladi, Lisabon, 17.-18. ožujka 2000. (radna verzija).

- neprijateljstvo i sukobi na nacionalnoj, etničkoj i religijskoj osnovi;
- porast rodne diskriminacije u upravi i na tržištu radne snage;
- slabljenje sustava socijalne zaštite i skrbi.

U okolnostima u kojima se nedemokratske strukture prošlosti nalaze isprepletene s nerazvijenim gospodarstvom, etničkim i nacionalnim napetostima i sukobima te sa slabim razvojem domaćih ljudskih potencijala, novi društveni i politički mehanizmi nisu dovoljni za pokretanje mnogostrukih promjena bitnih za rekonstrukciju i dobrobit istočnoeuropskih društava.

Vlade i druge važne strukture, uključujući gospodarstvo, općenito pridaju vrlo malo pozornosti obrazovanju. Nacionalni nositelji politika zanemaruju obrazovne potencijale u postizanju promjena, što rezultira smanjenjem financijskih sredstava i opće potpore tom sektoru. Osim gospodarskih i društvenih reformi te promicanja suradnje i stabilnosti, u regiji bi trebalo provesti sustavnije i obuhvatnije reforme srži i konteksta obrazovanja. Jačanje instrumentalne uloge obrazovanja u demokratskom razvoju znači osiguranje kvalitetnog učenja, posebice u području demokratskog građanstva. Potreba za hitnom i integriranom akcijom polazište je Pakta o stabilnosti za Jugoistočnu Europu. Shema planiranih aktivnosti, uključujući obrazovanje, prikazana je na Slici 2.

No djelotvorna suradnja između središnjih čimbenika obrazovanja i obrazovnog konteksta podjednako je potrebna i u zapadnoeuropskim zemljama, u kojima obrazovni kontekst postaje tako moćan da bi uskoro mogao zaprijetiti i samoj srži obrazovanja, tj. zadovoljavanju potreba pojedinca i društva, kao i poticanju aktivnog, autonomnog i zalačkog sudjelovanja građana u demokratskim procesima. Riječ je o temeljnim vrednotama na koje se oslanja ideja učenja za demokratsko građanstvo.

1.1.4. Reforme obrazovanja i učenje za demokratsko građanstvo

Europski odgojnoobrazovni sustavi su tijekom prošlosti pretrpjeli brojne izmjene, iako često zbog razloga koji su bili izvan biti obrazovanja. Ono po čemu se nove reforme razlikuju od dosadašnjih, jest narav i obuhvat promjena. Kao što je naprijed rečeno, reforme su znatno integralnije, cjelovitije i ovisnije o većem broju nacionalnih i međunarodnih čimbenika, uključujući brz napredak znanosti i tehnologije, kao i potrebe i interese civilnog sektora. Sve veća osjetljivost građana na probleme obrazovanja pokazuje da se toj djelatnosti i dalje priznaje važna uloga u ljudskom razvoju, ali i da se vjeruje kako se greške učinjene danas uglavnom neće moći ispraviti kasnije.

Nažalost, Europi nedostaje sustavna, longitudinalna i komparativna analiza reformi odgoja i obrazovanja koja se oslanja na listu pokazatelja među kojima su i pokazatelji demokratskih promjena. Dosadašnji pregledi i istraživanja pokrivaju različita područja i teme te koriste različite metodologije, pa ne mogu biti pouzdan izvor informacija o stanju u Europi općenito.

Gradansko obrazovanje danas se poučava širom Europe, a obrazovanje za ljudska prava počinje polako ulaziti u škole. Usprkos tome, nedovoljno se zna o kvaliteti nastavnih metoda i materijala za učenje i poučavanje u različitim oblicima i na različitim razinama odgojnoobrazovnog sustava. Štoviše, nedostaju podaci i o uspostavljenim partnerstvima u ostvarivanju ciljeva građanskog obrazovanja. Usvajanje znanja u građanskom obrazovanju, obrazovanju za ljudska prava i interkulturalnom obrazovanju u nastavi i, primjerice, u radionicama za izobrazbu učitelja, ne mora nužno polučiti očekivane rezultate, iako se s pravom očekuje da su novi oblici rada u tim područjima djelotvorniji od klasičnih metoda učenja i poučavanja. Građansko obrazovanje u kojemu se koriste nove metode nije toliko određeno novim sadržajima koliko mijenjanjem uvjeta učenja i pružanjem pomoći učiteljima i učenicima da budu spremniji preuzeti društvene odgovornosti.

Rezultati usvajanja novih informacija i vještina mogu biti pozitivni, ali i negativni, ovisno o kontekstu odgoja i obrazovanja te predznanju onih koji su uključeni u proces učenja. Stoga se kvaliteta novih kurikuluma, programa i aktivnosti ne može uzeti zdravo za gotovo. Njihova djelotvornost mora biti

sustavno praćena i vrednovana od strane razlićitih aktera, ukljućujući ućenike, ućitelje, istraživaaćke ustanove i javnost. Ocjena treba postati pokazatelj poboljšanja školskog ozraća kao posljedice promjene ponašanja ućenika i razvoja demokratske zajednice.²²

Već i površan pogled na odgojnoobrazovne profile u svijetu što ih je priredio Međunarodni biro za obrazovanje (International Bureau of Education - IBE)²³, potvrđuje da su današnje reforme odgoja i obrazovanja cjelovitije, sustavnije i ovisnije o kontekstu. Iako gospodarski ciljevi - kao što su rast nacionalnog proizvoda, otvaranje novih i zaštita postojećih radnih mjesta te konkurencija - i dalje imaju prioritarno mjesto u reformama širom Europe, sve se više usklađuju s drugim zadaćama obrazovanja, kao što su promicanje društvene kohezije i osnaživanje građana.²⁴ Danas se potreba za reformom odgoja i obrazovanja dovodi u vezu s osiguranjem znanja i vještina koji će ućeniku olakšati suoćavanje s izazovima budućnosti, ali i s unaprijeđenjem okoline odgoja i obrazovanja koja osigurava autonomiju, samoupravljanje, partnerstvo i sigurnost.

U većini europskih zemalja danas se provode sveobuhvatne revizije odgojno-obrazovnog sustava, ukljućujući strukturu i organizaciju škole, menedment, kurikulare, udžbenike, nastavne metode, izobrazbu ućitelja, zakonodavstvo i financije. U nekim dokumentima spominje se i pitanje odgovornosti za provođenje reforme. Promjene u odgoju i obrazovanju provode se kako bi se ojaćala uloga škole u sljedećim područjima:

- promicanje (održivog) gospodarskog i društvenog razvoja;
- rješavanje problema nejednakosti i društvene marginalizacije;
- usvajanje složenih znanja i vještina.

Oslanjajući se na IBE-ovo izvješće, moguće je najvažnija obilježja reformi odgoja i obrazovanja u Europi podijeliti u nekoliko kategorija:

22) Vrijedan pridonos raspravi na tu temu je i istraživanje M. Elchardusa i suradnika pri Ministarstvu prosvjete Flandrije, Belgija. O rezultatima istraživanja vidi u sažetku: Elchardus, D.; Kavadias, D. i Siongers, J *Can Schools Educate? Influence of schools on the values of their pupils*. Strasbourg: Vijeće Europe, 1999. Doc. DECS/EDU/CIT (99) 65.

23) *World Data on Education*. 2nd ed. Geneve: IBE, 1998.

24) Vidi npr.: *Accomplishing Europe through Education and Training: Study Group on Education and Training Report*. Brussels: European Commission, 1997.

Opći ciljevi

- promicanje ljudskih resursa;
- prilagodivanje potrebama pojedinca; razvoj životno i personalno potrebnih vještina;
- osiguranje društvenih prioriteta;
- proširenje i racionalizacija odgojnoobrazovnih resursa;
- postizanje akademske konkurentnosti na međunarodnoj razini;
- jamčenje jednakosti u obrazovanju;
- veće poštivanje akademske slobode u poučavanju, učenju i istraživanju;

Struktura i organizacija

- proširenje sustava srednjeg i višeg obrazovanja kako bi se osigurale jednake mogućnosti za sve;
- osiguranje uvjeta za cjeloživotno učenje;
- unaprjeđenje službi za pružanje pomoći učenicima kao dijela odgojno-obrazovnog procesa (vođenje i savjetovanje, socijalna skrb, medicinska i psihološka pomoć);
- uspostavljanje snažnog i raznolikog sustava potpore školama;

Management

- promicanje autonomije škole, uključujući decentralizaciju i transparentnost u odlučivanju;
- uključivanje lokalnih čimbenika u management škole (roditelja, zajednice);
- povećanje odgovornosti svih koji su uključeni u odgojnoobrazovni proces;
- jačanje zajedničke školske kulture temeljene na poštivanju dogovorenih pravila;

Unaprjeđenje nastavnih programa

- povećanje mogućnosti izbora i fleksibilnosti obrazovanja planiranjem programa, proširenjem izbornih predmeta i kombiniranjem raznolikih materijala i metoda učenja i poučavanja;
- osiguranje čvršćih veza između općeg i strukovnog obrazovanja, odnosno izobrazbe;
- povezivanje znanja, vještina i vrijednosti u poučavanju i učenju;
- nadziranje izrade kurikulumima radi isključivanja etnocentrizma, rasizma, ksenofobije i predrasuda;

- uključivanje regionalnih i međunarodnih dimenzija u kurikulum;
- intenziviranje učenja stranih jezika;
- veće korištenje lokalnih resursa u učenju;
- razvoj kvalitetnih programa za osobe koje pripadaju manjinama;
- razvoj djelotvornijih programa za učenike s posebnim potrebama i učenike koji žive s rizikom;
- bolje korištenje rezultata istraživanja i unaprjeđenje transfera znanja od znanstvenih ustanova do škola;

Vrednovanje i ocjenjivanje

- unaprjeđenje postupaka ocjenjivanja i vrednovanja rezultata učenja;
- uvođenje većeg broja nastavnih predmeta koji ne nose ocjene na svim razinama školovanja i u svim vrstama škola;
- korištenje ocjena kao polazišta za napredovanje;
- uključivanje učenika i roditelja u proces ocjenjivanja;
- razvoj sustava praćenja kojim se osigurava sveobuhvatna informacija o kvaliteti odgojnoobrazovnih usluga, što se onda koristi kao polazište za izradu i uvođenje interventnih mjera;

Nove tehnologije

- djelotvornije korištenje informacijskih tehnologija u školi;
- osiguranje cjeloživotnih mogućnosti učenja u skladu s tehnološkim razvojem;
- uvođenje kompjuterski potpomognutih programa, kao što su “on-line škole”;
- razvoj kompetencija za nove informacijske tehnologije koje polaze od kreativnosti, istraživanja i inovacija;

Financiranje

- usklađivanje proračunskih sredstava namijenjenih obrazovanju sa standardima OECD-ovih zemalja;
- racionalizacija i pravedna raspodjela proračunskih sredstava namijenjenih obrazovanju;
- diversifikacija financijskih resursa za obrazovanje i izobrazbu;

Suradnja i partnerstvo

- formalnopravno priznanje partnerstva;
- promicanje suradnje i partnerstva između škole i lokalne zajednice (roditelja, nevladinih organizacija, lokalnih udruga itd.) u određivanju i ostvarivanju ciljeva škole;
- promicanje veza između škole, industrije i trgovine; kombiniranje školske nastave sa strukovnom izobrazbom na radnom mjestu;
- unaprijeđenje povezivanja i razmjene učitelja i učenika na nacionalnoj, regionalnoj i međunarodnoj razini;

Učenici

- povećanje motivacije za učenje;
- posvećivanje veće pozornosti učenicima koji žive s rizikom;

Učitelji

- unaprijeđenje dodiplomske izobrazbe i stručnog usavršavanja učitelja i drugih stručnjaka u odgoju i obrazovanju;
- promicanje aktivnog sudjelovanja učitelja u reformama odgoja i obrazovanja;
- poboljšanje uvjeta rada i društvenog statusa učitelja.

Hoće li pojedinac i društvo imati trajne koristi od tih promjena na način da će one doista pridonijeti razvoju civilnog života i demokracije? Koliko su te reforme bliske ciljevima obrazovanja za demokratsko građanstvo - razvoju informiranog, aktivnog i odgovornog građanina koji je u stanju rješavati osobne i društvene probleme s osloncem na demokratska načela, procese i institucije?

Aktivno sudjelovanje u kreiranju civilnog društva ovisi o nizu međusobno povezanih i ovisnih čimbenika. Ako se hoće djelotvorno odgovoriti zahtjevima demokracije i civilnog društva, potrebno je prije svega osigurati djelotvornu zaštitu ljudskog dostojanstva u složenom svijetu brzih promjena. Taj cilj nije lako ostvariti. Proces ovisi o razvoju "zajedničkog civilnog kapitala" putem, kako bi Bernstein rekao, "pregovaranja nad značenjima", kad se različiti glasovi jednako slušaju i poštuju. Poznavanje prava i odgovornosti ne znači puno ako ta prava i odgovornosti nisu shvaćeni kao nešto što je isprepletano

s vrednotama jednakosti, pravde i pluralizma, ako oni nisu povezani sa spremnošću za akciju, ako ne uključuju svijest o nacionalnim i/ili međunarodnim instrumentima uživanja i osnaživanja prava i odgovornosti i ako ne uzimaju u obzir prepreke u postizanju svih tih ciljeva.

Nema sumnje da većina reformi odgoja i obrazovanja u Europi ispunjava te zahtjeve. Kao što je ranije istaknuto, te reforme su cjelovitije, znatno više orijentirane na učenika i akciju te znatno osjetljivije na potrebe demokratskog društva. No, bit učenja za demokratsko građanstvo je ravnoteža između ŠTO, KAKO i ZAŠTO pri pokretanju odgojnoobrazovnih promjena. Stoga je jedna od ključnih dimenzija novih inicijativa upravo opravdavanje ciljeva i metoda kojima se nastoje osigurati društvene promjene. Ako npr. direktivno učenje dominira u pripremanju mladih za demokraciju, treba znati kako takva praksa pridonosi razvoju aktivnog i odgovornog građanstva i zašto je ono primjerenije od drugih pristupa. Isto tako, ako dominiraju aktivni pristupi, važno je opravdati takav izbor i objasniti kako i zašto su znanja i vještine koje se nauče na takav način bolji zaštitnici demokracije nego što je to učenje “po knjizi”.

Pitanje opravdanja povezano je s pitanjem utjecaja obrazovanja na prosvjetnu politiku. Je li obrazovanje moćno ili nemoćno? Što obrazovanje zapravo danas čini? Poštuju li drugi društveni sektori intrinzična obrazovna načela i zakonitosti? Postoje li uopće neke intrinzične zakonitosti obrazovanja? Je li smisao obrazovanja u tome što samo služi i pomaže, ili i ono može biti posluženo i pomognuto od drugih sektora?

Primarna uloga suvremenog obrazovanja jest da zadovolji potrebe društva pripremajući svakog građanina za aktivno, kreativno i odgovorno sudjelovanje u upravljanju demokratskim procesima na dobrobit svih. Razvoj kulture prava i odgovornosti znači učenje novih obrazaca znanja, vještina i vrijednosti, koji međutim postaju beznačajni ako su, primjerice, istovremeno uskraćeni gospodarski resursi za njihovu primjenu. Kao rezultat, postoji vrlo malo onoga što obrazovanje može promijeniti ako njegovi ciljevi nisu usklađeni s ciljevima drugih društvenih sektora i ako se ne provode kao dio reforme cijelog društvenog sustava.

1.1.5. Obrazovanje za demokratsko građanstvo i srodni pristupi

Naprijed je rečeno da se ideja učenja za demokratsko građanstvo temelji na velikom broju inovativnih pristupa koji se javljaju kao odgovor na društvene, znanstvene i tehnološke promjene. Različitost pristupa obrazovanju odraz je razlika u određivanju prioriteta koji su potrebni za stabilnost lokalne zajednice, društva, regije ili svijeta u cjelini. Programi se mogu donositi u svrhu jačanja zaštite ljudskih prava, unaprjeđenja socijalne kohezije promicanjem mira i nenasilja, jačanja građanske odgovornosti, promicanja kulturnog pluralizma i snošljivosti na različitost ili upoznavanja s problemima globalne međuovisnosti. Mogu se pojavljivati kao obvezni i izborni nastavni predmeti, prožimati obrazovni proces kroskurikularno, ili se primjenjivati izvan škole, u sklopu akcija lokalne zajednice.

Iako se ti pristupi razlikuju po usmjerenju i metodama, njihovi dugoročni ciljevi su isti - promicanje odgovornosti za održivu demokraciju uređenu na vrednotama ljudskih prava. Budući da je ta odrednica bitna za obrazovanje za demokratsko građanstvo, potrebno je utvrditi sličnosti i razlike između obrazovanja za demokratsko građanstvo i drugih, srodnih inovativnih pristupa (vidi Sliku 3).

1.1.5.1. Obrazovanje za demokratsko građanstvo i građansko obrazovanje

Budući da je o odnosu obrazovanja za demokratsko građanstvo i građanskog obrazovanja bilo riječi već ranije u ovom tekstu, na ovom mjestu ćemo se osvrnuti na nekoliko dodatnih elemenata.

Građansko obrazovanje se danas provodi širom Europe, kako u formalnom obrazovanju kao poseban nastavni predmet ili kroskurikularno, tako i u neformalnim oblicima obrazovanja i izobrazbe. Cilj takvih programa je promicanje aktivnog i odgovornog građanina suvremenih demokratskih društava. Usmjereni su na pitanja podjele moći u društvu što proizlazi iz ustavnih i pravnih pretpostavki, tj. na odnos između, s jedne strane, prava i odgovorno-

Slika 3: *Obrazovanje za demokratsko gradanstvo i srodni pristupi*

sti građana i, s druge strane, prava i odgovornosti demokratskih vlada. Osim promicanja znanja o funkcioniranju demokracije i ulozi građanina u demokratskom društvu, građansko obrazovanje naglašava važnost aktivnog sudjelovanja građana u odlučivanju i njihove odgovornosti za budućnost demokratskih društava.²⁵

U Izjavi o načelima djelotvornog građanskog obrazovanja što ga je objavio Civitas International, djelotvorno građansko obrazovanje znači:

- razumijevanje osnova demokracije i rada demokratskih ustanova;
- razumijevanje vladavine prava i ljudskih prava u skladu s međunarodnim paktovima i drugim sporazumima;
- razvoj participativnih vještina koje učeniku omogućuju rješavanje problema u vlastitom društvu;
- ekstenzivno korištenje interaktivnih nastavnih metoda i učenja usmjerenog na učenika;

25) Vidi: Torney-Purta, J.; Schwille, J. i Amadeo, J.-A. *Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project*. Amsterdam: International Association for Evaluation of Educational Achievement, 1999.; *National Standards for Civics and Government*. Calabasas: Center for Civic Education, 1994.; "Education for citizenship". *Educational Innovation and Information*. 82, 1996.

- promicanje demokratske i mirovne kulture u školi i drugim segmentima društva.

Cilj građanskog obrazovanja ponekad se reducira na političku pismenost shvaćenu u kontekstu državom omeđenog političkog obrazovanja. Da bi se uklonilo takvo ograničenje, potrebno je razlikovati lojalnost građana prema demokratskom ustroju države i njihovo priznanje i prihvaćanje općih načela ljudskih prava, pluralizma, jednakosti, civilnog društva i drugih općih demokratskih vrednota koje različite demokratske države mogu različito promicati i štititi.

U tom smislu, UNESCO spominje sintagmu “građansko obrazovanje s međunarodnom dimenzijom”. U dokumentima Vijeća Europe građansko obrazovanje se određuje kao pojam koji obuhvaća četiri dimenzije: ljudska prava, demokraciju, razvoj i mir, te nekoliko načela obrazovanja, kao što su: pluralizam, višerazinska perspektiva, institucionalni integritet, holistički pristup i kulturna pismenost. Povezanost kulturne dimenzije s građanstvom danas se općenito prihvaća pod nazivom “multikulturalno građanstvo”.²⁶

Ako se građansko obrazovanje shvaća u terminima pripreme mladih za znanost, aktivno i odgovorno sudjelovanje u demokraciji uz poštivanje općih ljudskih prava, jednakosti, pravde i pluralizma, njegovi ciljevi su istovjetni ciljevima obrazovanja za demokratsko građanstvo. Suprotno tome, ako se građansko obrazovanje shvaća kao političko obrazovanje kojemu je cilj priprema lojalnih građana za demokratske režime koji su slijepi na pojave nejednakosti, društvenog isključivanja i bezakonje, onda su razlike između ta dva pristupa prevelike da bi se mogle olako zanemariti.

26) Za razjašnjenje tog pojma vidi: Kymlicka, W. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press, 1995.

1.1.5.2. Obrazovanje za demokratsko građanstvo i obrazovanje za ljudska prava

Usprkos porastu interesa za uključivanje tema ljudskih prava u škole zadnjih godina, obrazovanje za ljudska prava još uvijek je “kišobran-termin” za niz programa i aktivnosti usmjerenih na promicanje ljudskog dostojanstva koje izvan školskog sustava izrađuju i provode lokalne i međunarodne nevladine udruge.²⁷ Tim se programima nastoji podići individualna i kolektivna svijest o temama kao što su univerzalnost, nedjeljivost i neotuđivost ljudskih prava i sloboda, ali i osposobiti građane za borbu protiv nejednakosti koja polazi od spolnih, etničkih, jezičnih, religijskih, socioekonomskih ili nekih drugih diskriminativnih obilježja. U skladu s tim, učitelji ljudskih prava govore o tri dimenzije poučavanja i učenja u ljudskim pravima:

- usvajanje znanja o ljudskim pravima;
- usvajanje stavova i vještina za promicanje i zaštitu ljudskih prava;
- razvoj okoline koja potiče učenje i poučavanje u ljudskim pravima.

Te tri dimenzije u praksi su u različitim odnosima, ovisno o specifičnosti pristupa obrazovanju u ljudskim pravima:²⁸

- *povijesni pristup* - ranije najzastupljeniji, usmjeren je na poučavanje ljudskih prava kroz povijest; naglasak je na razvoju ljudskih prava u “harmoničnom društvu”;
- *pristup usmjeren na poznavanje međunarodnih standarda ljudskih prava i njihove zaštite* - jedan od najpopularnijih pristupa danas; smjera pripremi učenika za primjenu međunarodnih standarda i instrumenata u zaštiti ljudskih prava s ciljem uklanjanja nepravde i diskriminacije; može uključivati preostale tri dimenzije;
- *rekonstruktivni pristup* - zagovaran uglavnom od strane kritičara društva koji ljudska prava vide kao instrument osnaživanja građana za

27) Vidi: Andreopoulos, G. J. i Claude, R. P. (ur.) *Human Rights for the Twenty-First Century*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997.; Leah, L. *Human Rights: Questions and Answers*. Pariz: UNESCO Publishing, 1996.; Osler, A. i Sharkey, H. *Teacher Education and Human Rights*. London: David Fulton Publishers, 1996.; Ray D. et al. *Education for Human Rights*. Pariz: UNESCO/IBE, 1994.

28) Reardon, B. A. *Education for Human Dignity: Learning about Human Rights and Responsibilities: A K12 Teaching Resource*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1995.

pokretanje društvenih promjena; iako uključuje ostale tri dimenzije, prvenstveno je usmjeren na razvoj proaktivnih stavova i poduzimanje konkretnih akcija;

- *vrijednosni pristup* - teži promicanju ljudskih prava kao integriranom sustavu etičkih načela koja upravljaju ljudskim ponašanjem; ljudsko dostojanstvo i integritet dovode se u vezu s pet središnjih vrednota, kao što su: osobna sloboda, demokratska participacija, jednake mogućnosti, ravnopravnost u gospodarstvu i održiv okoliš.

Uspriko razolikosti programa koji se nude, obrazovanje za ljudska prava još nije priznato u mnogim europskim školama. O tom problemu raspravljalo se na UNESCO-voj Regionalnoj konferenciji o obrazovanju za ljudska prava u Europi, koja je održana u Turku/Abo, Finska, 1997.²⁹ Na konferenciji je istaknuto da, usprkos činjenici da su ljudska prava postala glavna politička ideologija našeg vremena, još uvijek se ne može sa sigurnošću ustvrditi jesu li programi obrazovanja za ljudska prava usklađeni s visokim standardima promicanja i zaštite prava i sloboda na način na koji su ta prava i slobode utvrđene Općom deklaracijom o ljudskim pravima i drugim regionalnim i međunarodnim instrumentima.

Obrazovanje za ljudska prava ciljna je vrijednost obrazovanja za demokratsko građanstvo. Prava i odgovornosti građana, njihova svijest i privrženost općim ljudskim pravima i slobodama, jednakosti, vladavini prava u pluralizmu, nalaze se u središtu obrazovanja za demokratsko građanstvo. Promicanje i zaštita ljudskih prava temeljni je smisao djelovanja odgovornog građanina. Stoga takvo obrazovanje ne znači samo poznavanje činjenica o ljudskim pravima, uključujući međunarodne i regionalne instrumente, nego i posjedovanje vještina i poznavanje postupaka kojima se ljudska prava i slobode promiču i štite na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini.

29) Spilipoulou Akermark, S. (ur.) *Human Rights Education: Achievement and Challenges*. Turku/Abo: Institute for Human Rights, Finnish national Commission for UNESCO i UNESCO, 1998.

1.1.5.3. Obrazovanje za demokratsko građanstvo i interkulturalno obrazovanje

Odgovor obrazovanja na kulturni pluralizam obično se podvodi pod termin “intelektualno” ili “multikulturalno” obrazovanje (rjeđe: “interetničko”, “inter-rasno” i “multietničko” obrazovanje). Iako u akademskoj zajednici nije postignut konsenzus o tome što jest ili što bi trebalo biti interkulturalno obrazovanje, najčešće se spominje da njega čine različiti formalni i neformalni programi koji teže promicanju uzajamnog razumijevanja i poštivanja među pripadnicima različitih kulturnih grupa. No neki autori tvrde da je interkulturalno obrazovanje više stvar perspektive nego kurikuluma.

Kao i kod drugih pristupa, interkulturalno obrazovanje u praksi se pojavljuje u mnogo različitih varijanti. James Banks spominje tri skupine programa:³⁰

- *programi usmjereni na sadržaj* (“obrazovni programi za kulturno razumijevanje” ili “obrazovni programi o kulturnim razlikama”) - obično se ostvaruju u formi uvođenja dvije ili više kulturnih perspektiva u nastavne programe i proučavanja jedne ili više etničkih/manjinskih grupa;
- *programi usmjereni na učenike* (“kompenzacijski” ili “tranzicijski programi”) - svode se na pružanje pomoći kulturno ili jezično drugačijim učenicima, obično pripadnicima manjina, da se što prije uključe u redovitu nastavu na jeziku većinske grupe; programi se najčešće ostvaruju u kombinaciji s nastavom materinskog ili stranih jezika;
- *programi usmjereni na zajednicu* (“obrazovni programi za društvenu rekonstrukciju” ili “obrazovni programi za promicanje humanih odnosa”) - provode se s ciljem unaprjeđenja društvenih odnosa u školi i lokalnoj zajednici promicanjem interkulturnog razumijevanja te suzbijanjem rasizma i predrasuda, kao i mijenjanjem nastavnih programa te političko- kulturnog konteksta škole; njeguju suradničko učenje i socijalnu inicijativu na razini škole.

30) Banks, J. A. (ed.) Handbook of Research on Multicultural Education. New York: Simon and Schuster Macmillan, 1995.

Iako interkulturalni programi određuju kulturni pluralizam kao svoj cilj, vrlo malo materijala namijenjenih poučavanju i učenju u tom području istinski slijedi načelo kulturne suradnje u smislu kulturne razmjene i su-konstrukcije društvenog života, o čemu ovisi “multipla akulturacija” građana (James Banks). Programi su još uvijek uglavnom namijenjeni učenicima koji pripadaju manjinama, ali se i u takvim slučajevima rijetko nastoji osnažiti učenike pripadnike manjina, na način da se potiče njihova svijest o doprinosu njihovih kultura većinskoj kulturi ili kulturi društva kao cjeline. Nadalje, manjinske kulture su u takvim programima često prikazane stereotipno i svedene na nekoliko kulturnih oznaka, kao što su odjeća, prehrana i narodna glazba, što znači da se ideja “zavičaja” isključivo svodi na nekoliko tradicijskih kulturnih oblika.

Važan komentar na tu temu dao je P. Belanger u svom izvješću s Konferencije o obrazovanju za demokratsko građanstvo koja je održana u Varšavi 1999. godine:

“Interkulturalno obrazovanje nosi implicitni rizik prenamaglašavanja kulture, a time i produbljivanja kulturnih razlika. Da se izbjegne potencijalni kulturni centrizam, interkulturalno obrazovanje treba utemeljiti na globalnoj perspektivi. Takvim se pristupom uvodi otvoreni koncept kulturnog identiteta. Globalni kulturni pristup pridonosi dekonstrukciji kulturnog centrizma.”³¹

U kontekstu obrazovanja za demokratsko građanstvo interkulturalizam se uzima kao jedno od vodećih načela odgojnoobrazovne akcije u kulturno pluralnom društvu. Njime se naglašava važnost unošenja različitih kultura u ono što nazivamo okolinom odgoja i obrazovanja, ali i obogaćivanja takve okoline razvojem svijesti učenika o njegovom podrijetlu i identitetu. Interkulturalno obrazovanje potiče razvoj zajedničke školske kulture temeljene na poznavanju i poštivanju drugačijih stilova života prisutnih u školi. Dugoročni ciljevi takvog obrazovanja su otklanjanje etnocentrizma, rasizma, predrasuda i stereotipa, kao i nejednakosti i diskriminacije u školi i društvu, uključujući posljedice skrivenog kurikuluma. Interkulturalno obrazovanje potiče razvoj interkulturalne osjetljivosti, kao i svijest o sebi i drugima. Ono pridonosi

31) Belanger, P., *Conference on Education for Democratic Citizenship: Methods, Practices and Strategies: Final Report*. Strasbourg: Council of Europe, 2000. Doc. DECS/EDU/CIT (2000)4, str. 17.

otvorenosti prema drugim kulturama i interkulturalnim vještinama, uključujući vještinu komuniciranja te naglašava kroskulturalno iskustvo i, iznad svega, jedinstvenost i vrijednost svake kulture i njenog pridonosa čovječanstvu.

1.1.5.4. Obrazovanje za demokratsko građanstvo i obrazovanje za mir

Priprema mladih ljudi za mir i nenasilje središnja je tema programa obrazovanja za mir, koji su se najprije pojavili u sklopu oslobodilačkih i mirovnih pokreta. Programima se nastoji pomoći učenicima da bolje razumiju načela i tehnike nenasilnog djelovanja, uzroke sukoba, nasilja i rata, kao i prepreke mirnom rješavanju sporova. Cilj je i razvijanje vještina mirnog i nenasilnog djelovanja, uključujući dijalog, pregovaranje, facilitaciju, posredovanje i suradnju između strana u sukobu. Glavinu promjena u ovom području pokrenule su lokalne i međunarodne nevladine organizacije.³²

U četiri desetljeća od pojave prvih programa, obrazovanje za mir prošlo je sljedeće faze razvoja:

- *od nuklearne prijetnje do razoružanja* - prvi programi obrađivali su teme, kao što su prijetnja nuklearnim ratom i siromaštvo; pitanja razoružanja uvode se nešto kasnije u sklopu rasprave o demilitarizaciji i detantu;
- *od nenasilja do pozitivnog mira* - ideja o nenasilju kao temelju mira iz osamdesetih godina zamjenjuje se idejom pozitivnog mira kao temelja društvene stabilnosti; pozitivni mir se čvrsto vezuje uz poštivanje općih ljudskih prava, jednakosti i pravde;
- *od znanja o miru do kulture mira* - znanje o ratu i miru zamjenjuje se poticanjem privrženosti i aktivnog pridonosa pojedinca učvršćenju

32) Vidi: Bjerstedt, A., *Peace Education in Different Countries*. Malmö: School of Education, 1988; Burns, R.J. i Aspeslagh, R., (ur.), *Three Decades of Peace Education around the World*. New York i London: Garland Publishing, 1996; *UNESCO and a Culture of Peace: Promoting a Global Movement*. Pariz: UNESCO, 1995.

globalnog mira; kultura mira razumijeva se u terminima pružanja otpora nasilju što se postiže poštivanjem ljudskih prava i dostojanstva čovjeka, jednakosti i života, ali i osposobljavanjem učenika za korištenje nenasilnih strategija, dijaloga, posredovanje i nepredrasudnu percepciju drugoga.

Promicanjem aktivnog sudjelovanja u demokratskom razvoju, obrazovanje za demokratsko građanstvo također promiče i odgovornost građana za društvenu stabilnost shvaćenu u kontekstu globalnog mira i nenasilja. Kultura prava i odgovornosti i kultura mira međusobno se pojačavaju. Obje kulture prenose ideju povezanosti i ovisnosti građanskih akcija na svim razinama i naglašavaju privrženost pravdi i uzajamnom poštivanju među ljudima. Cilj obrazovanja za demokratsko građanstvo nije zaustavljanje nasilja i sukoba kao takvih, nego bolje razumijevanje fenomena i uklanjanje strukturalnih prepreka koje vode nasilju i koje ugrožavaju nastojanja da se sukobi riješe mirnim i nenasilnim putem.

1.1.5.5. Obrazovanje za demokratsko građanstvo i globalno obrazovanje

Stručnjaci odgoja i obrazovanja ističu da je smisao suvremenog poučavanja jačanje svijesti učenika o sve većoj povezanosti svijeta, ali i osposobljavanje učenika za suočavanje s globalnim izazovima. Oni određuju globalno obrazovanje kao inovativni pristup kojim se učenicima pomaže da razumiju načela i probleme povezivanja u svijetu razlika, kao i da usvoje globalnu svijest i vještine bitne za rješavanje globalnih problema, kao što su kršenje ljudskih prava, diskriminacija velikog broja ljudi, glad, siromaštvo i ugroženost okoliša.³³

33) Vidi: Merryfield, M.M., i.d., (ur.), *Preparing Teachers for Global Perspectives: A Handbook for Teacher Educators*: Thousand Oaks 1997; Hanvey, R.G., *An Attainable Global Perspective*, New York 1975; Hitachi, S.V., i Dall, F., *Situation Report on the Global Education Project in MENA*, Ammam, UNICEF/MENARO, 1995; *Linking and Learning for Global Change: International Workshop Report*, Lissabon 1999.

Postoji nekoliko alternativnih pristupa globalnom obrazovanju, no svi uključuju sljedeće dimenzije:

- *kroskulturalno razumijevanje* (shvaćanje višedimenzionalnosti i složenosti kultura; razumijevanje uloge vlastite kulture u svijetu);
- *perspektivna svijest ili višestruka perspektiva* (prihvatanje stava da se, zbog razlika u vjerovanjima i izborima među ljudima, mišljenje jedne osobe ne mora slagati s mišljenjima drugih osoba i da pristupi drugih mogu biti podjednako relevantni za rješavanje globalnih problema);
- *svijest o globalnim sustavima i globalnoj dinamici* (razumijevanje gospodarskih, političkih, tehnoloških i drugih odnosa koji nadilaze nacionalne i regionalne granice);
- *svijest o stanju planeta* (razumijevanje globalnih problema, kao što su: neravnopravno korištenje svjetskih resursa, masovne migracije, krize okoliša, prenapučenost, neujednačen razvoj, smetnje sigurnosti i sl.);
- *razumijevanje globalne povijesti* (prihvatanje povijesnog pristupa u razmatranju međuovisnosti svijeta i korištenje novih pojmova, kao što je pojam moći, u interpretaciji povijesnih događaja).

Globalno obrazovanje jednako potiče poštivanje kulturnih razlika, kao i sličnosti. Ono je okrenuto razvoju višestruke perspektive i višestruke svijesti o različitim događajima. Među najvažnijim zadacima takvih programa su: razumijevanje svijeta kao međuovisnog i međupovezanog sustava aktivnosti i načina života; razumijevanje načina na koji lokalne odluke određuju globalnu dinamiku i, obratno, kako globalna dinamika determinira lokalne odluke i dr.

Povezanost globalnog obrazovanja i obrazovanja za demokratsko građanstvo očituje se u sljedećim aspektima:

- razvoj globalne svijesti ovisi o kritičkom pristupu stvarnosti;
 - globalna svijest uzima u obzir način na koji moćne države zapriječuju demokratske promjene;
 - poticanje odgovornosti i spremnosti građana na akciju kojom se ne ugrožavaju vrednote općih ljudskih prava, jednakosti i pravde.
-

1.2. PODRUČJA UČENJA ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO

1.2.1. Formalni odgoj i obrazovanje

1.2.1.1. Škola

Jedna od najšire prihvaćenih definicija škole tijekom povijesti jest da je to ustanova od izuzetne društvene važnosti kojoj društvo povjerava zadatak prenošenja na mlade znanja, vrijednosti, vjerovanja i ponašanja važnih za političku stabilnost, društvenu koheziju, ekonomsko blagostanje i kulturni kontinuitet društvene zajednice. Iako su neki kritički teoretiци društva tijekom 20. stoljeća ozbiljno posumnjali u misiju škole zbog, *inter alia*, njene marginalne uloge u osiguranju uspješnog života pojedinca i njene značajne uloge u reprodukciji društvene nejednakosti i nepravde, za većinu mladih ljudi u svijetu škola i danas ima značajnu ulogu u njihovu kognitivnom i socijalnom razvoju.

Usprkos tome, tradicionalna funkcija škole temeljito je uzdrmana posljednjih desetljeća pod utjecajem političkih, znanstvenih i tehnoloških promjena. Zahtjev za jačanjem demokracije i civilnog društva, pojava velikog broja neformalnih i informalnih odgojnoobrazovnih usluga i sustava isporuke, kao i promicanje prava na izbor obrazovanja prema vlastitim potrebama, naveli su škole da prihvate nove odgojnoobrazovne pristupe i da uspostave nove odnose unutar i izvan same ustanove.

Budući da se obrazovanje za demokratsko građanstvo shvaća kao višemodalni i cjeloživotni proces kojim se građani pripremaju za aktivno, produktivno i odgovorno sudjelovanje u društvu, djelotvorno uvođenje novih pojmova i praksi u školu pretpostavlja sljedeće:

- *društveno priznanje uloge koju škola ima u ostvarenju ciljeva obrazovanja za demokratsko građanstvo*, uključujući decentralizaciju prosvjetne politike, transparentnost u odlučivanju i odgovornost svih aktera;
- *osiguranje različitih i fleksibilnih mogućnosti za učenje*, uključujući raznolikost kurikuluma, pristupa poučavanju i učenju, postupaka ocje-

njivanja i vrednovanja te izvanškolskih programa povezanih sa školskim programima;

- *poticajno školsko ozračje i etos*, uključujući pravila ponašanja, stavove, vjerovanja i prakse kojima se promiče dostojanstvo pojedinca, unaprijeđuje sudjelovanje i odgovornost; minimaliziraju učinci skrivenog kurikulumu i olakšavaju demokratski odnosi između učitelja i učenika, učenika i školske uprave, učitelja i školske uprave te škole i roditelja;
- *osjećaj samopovjerenja u vlastite snage kod učitelja i učenika, visoka očekivanja od obrazovanja i visoka očekivanja između učitelja i učenika*, posebice njihovo uvjerenje u mogućnost ostvarivanja osobnih i društvenih ciljeva učenjem i/ili poučavanjem;
- *partnerstvo između škole i drugih obrazovnih i izvanobrazovnih ustanova na nacionalnoj i međunarodnoj razini*, uključujući istraživačke institucije, nevladine organizacije, stručne i lokalne udruge, sindikate, medije, crkvu, srednje i male poduzetnike itd.

Zahtjev za promicanjem učenja za demokratsko građanstvo mijenja školu od *formativne* (usmjerenu na poučavanje), u *konstruktivnu* i *transformativnu* (usmjerenu na učenje) ustanovu. Novi zadatak škole nije prenijeti znanja i modelirati ponašanje učenika prema nekim unaprijed utvrđenim ekspertnim/znanstvenim kriterijima, nego osigurati i olakšati učenje. Škola će moći ostvariti takav zadatak samo ako stvori uvjete za osobni razvoj temeljene na poštivanju individualnosti i osobnog dostojanstva svih koji su uključeni u odgojno-obrazovni proces.

Ti su uvjeti u svezi s postojanjem *raznolikih znanja* (deklarativna, proceduralna, kritička i transformativna) i *raznolikih vještina* (adaptivne, reproduktivne, konstruktivne i aplikativne) što se uče, zadržavaju i nadograđuju putem:

- akcije i interakcije;
- sudjelovanja i posredovanja;
- suradnje i diobe;
- raspravljanja i pregovaranja;
- konstruiranja, dekonstruiranja i rekonstruiranja;
- zamišljanja i anticipiranja.

Višestruke mogućnosti za učenje nalaze se u središtu podupiruće razredne okoline. Prema B. Reardom³⁴, takva okolina ima sljedeća obilježja:

- omogućuje učenicima da se osjećaju važnima, cijenjenima i jedinstvenima;
- dopušta učenicima neovisnost u ponašanju;
- pomaže učenicima da se osjećaju sigurno i udobno;
- promiče empatiju, prijateljstvo i poštivanje drugoga;
- strukturira aktivnosti tako da potiču suradnju;
- osigurava priznanje za izvršen zadatak i individualnost uratka;
- stvara uvjete za razumijevanje sebe i komunikaciju svojih ideja i osjećaja o sebi i drugima.

Osiguravajući raznolike sadržaje i sredstva za aktivno učenje u podupirućem odgojnoobrazovnom ozračju, škole postaju “demokratske mikro-zajednice” u kojima se prava i odgovornosti svih aktera jednako raspoređuju i dnevno uživaju, u svrhu individualnog i kolektivnog osnaživanja (v. Sliku 4).

Slika 4: Obilježja škole uredene kao demokratska mikro-zajednica

34) Reardom, B. A. *Tolerance - the Threshold of Peace: Teacher-training Resource Unit*. Paris: UNESCO Publishing, 1997., str. 37.

1.2.1.2. Kompetencije učitelja za rad u obrazovanju za demokratsko građanstvo

Kao i kod niza drugih aspekata obrazovanja za demokratsko građanstvo, struktura, sadržaji, intenzitet i ciljevi izobrazbe učitelja u Europi pokazuju izvjesne razlike. Situacija se zadnjih desetak godina naglo mijenja zbog pokušaja reformiranja izobrazbe učitelja u mnogim obrazovnim sustavima širom Europe. Stoga će još mnogo istraživanja trebati provesti kako bi se sa sigurnošću utvrdilo sadašnje stanje izobrazbe učitelja u obrazovanju za demokratsko građanstvo u Europi. No za potrebe našeg istraživanja moguće je iznijeti nekoliko općih stavova:

- Političke znanosti najčešće se smatraju “vodećom disciplinom” u pripremi učitelja građanskog obrazovanja. Središnje teme političkih znanosti (*policy*, *polity* i *politics*), kao i njihove subdiscipline - nacionalne i međunarodne politike, političke teorije, politička sociologija itd.), čine srž programa izobrazbe učitelja za građansko obrazovanje.
- Mnogi učitelji građanskog obrazovanja stekli su izobrazbu u području drugih društvenih znanosti (primjerice, psihologiji i sociologiji), ili u humanističkim disciplinama (primjerice, povijesti i filozofiji). Zbog relativne marginaliziranosti tema iz građanskog obrazovanja i obrazovanja za demokratsko građanstvo u odgojnoobrazovnim sustavima, posebna izobrazba učitelja građanskog obrazovanja (u političkim ili društvenim znanostima), nije prioritet. Štoviše, što je niža razina škole za koju se učitelj priprema, to se čini da je manje važan njegov ili njezin izbor akademske discipline. Stoga u osnovnoj školi na temama građanskog obrazovanja najčešće rade učitelji zemljopisa ili se te teme uključuju u nastavu materinskog jezika, za razliku od srednjih škola u kojima postoje posebni predmeti građanskog obrazovanja.
- U usporedbi s drugim predmetima, postotak učitelja s odgovarajućim kvalifikacijama koji poučavaju građansko obrazovanje relativno je nizak. To važi za većinu, ako ne i za sve europske države. U Njemačkoj, primjerice, postotak kvalificiranih učitelja građanskog obrazovanja ne prelazi razinu od 50-60 %. (Oko 40% nastave građanskog obrazovanja ostvaru-

ju učitelji koji nisu pripremljeni za taj predmet - “Fachfremder Unterricht”).

- “Status” građanskog obrazovanja nizak je u usporedbi s drugim nastavnim predmetima - ne samo u prosvjetnoj politici i u (nacionalnom) nastavnom planu i programu, nego i u percepciji samih učitelja. Neki učitelji su čak skloni vjerovati da je građansko obrazovanje nekakav “lagan predmet” koji traži malo pripreme i koji je “oskudan činjenicama, a bogat ispraznim čavrljanjem”. Ostaje otvoreno pitanje jesu li takvi stavovi razlog ili posljedica spomenutog “strukturnog deficita”.

Osim općih pedagoških ciljeva kojima je usmjerena izobrazba učitelja, neki od najvažnijih ciljeva u obrazovanju za demokratsko građanstvo su sljedeći:

- prijenos znanja koje je relevantno za obrazovanje za demokratsko građanstvo;
- prijenos didaktičko-metodičkog znanja i kompetencija;
- pristupi multidisciplinarnosti s ciljem stvaranja “referentnih disciplina” u obrazovanju za demokratsko građanstvo;
- omogućavanje kompetentnog korištenja znanstvenih metoda i iskustva;
- usvajanje socijalnih i pedagoških vještina;
- usvajanje formalnih kvalifikacija (diploma kao predujeta učenja).

Izobrazba učitelja za građansko obrazovanje ima tri organizacijska oblika:

- dodiplomska izobrazba;
- stručno usavršavanje i
- daljnje obrazovanje.

Najnovije promjene uključuju formalne i informalne obrazovne mogućnosti koje se oslanjaju na tehnologiju.

A) Dodiplomska izobrazba učitelja

Dodiplomsku izobrazbu učitelja uglavnom organiziraju učiteljska veleučilišta i sveučilišta. Program se obično proteže na najmanje tri godine. Zadnji ispit uglavnom se odvija pod nadzorom prosvjetnih vlasti, u većini slučajeva organizira ga i priznaje država, čak i ako je studij u rukama privatne ili komercijalne ustanove. U mnogim zemljama učitelj stječe kvalifikaciju polaganjem teorij-

skog ispita na kraju programa i praktičnog ispita, najčešće nakon jedne ili dvije godine pomoćne učiteljske prakse.

U učiteljskim veleučilištima, a sve više i na sveučilištima, velika pozornost pridaje se kombinaciji teorijske, praktične i metodičke nastave. Kurikularni koncepti za izobrazbu učitelja u građanskom obrazovanju osiguravaju relativno glatku integraciju praktičnih aktivnosti u proces opće izobrazbe. No zbog prvenstveno teorijske naravi znanja koju prenose sveučilišta, učitelji koji završavaju sveučilište često imaju više poteškoća u prilagođivanju tog znanja svom nastavnom radu nego njihove kolege koji su završili učiteljska veleučilišta.

B) Stručno usavršavanje učitelja

Stručno usavršavanje učitelja uključuje “kućnu” izobrazbu, obrazovanje na daljinu, izobrazbu uz pomoć medija i druge oblike organiziranog učenja koji se provode izvan redovitih obveza učitelja. U većini programa koja provode sveučilišta ili učiteljska veleučilišta, stručno usavršavanje je osobito pogodno kad u kraćem vremenu treba osposobiti veći broj učitelja za neki novi predmet (kao što je bio slučaj s izobrazbom učitelja za građansko obrazovanje u postkomunističkim društvima koja su se nalazila u procesu tranzicije u demokraciju). Tečajevi za stručno usavršavanje također su pogodni kad učitelji trebaju steći nove kompetencije i vještine kako bi odgovorili potrebama novih nastavnih sadržaja ili organizacije nastavnog programa (kao što je to s novim komunikacijskim tehnologijama).

O ciljevima stručnog usavršavanja ovisi hoće li prosvjetne vlasti potvrditi neku diplomu ili ne. Ako se kvalifikacija za novi predmet za koji je potrebna diploma, treba steći stručnim usavršavanjem, neki kritičari ukazuju na očito inherentnu dilemu takvih mjera izobrazbe. Dvogodišnje ili trogodišnje usavršavanje mora nužno biti ograničeno na najviše 15 sati nastave tjedno (budući da su sudionici takvih programa najčešće odrasle, zaposlene osobe koje trebaju vremena za obavljanje obiteljskih poslova, kao i za svoju redovitu nastavu, pripremu nastave, ocjenjivanje učeničkih radova itd). Nejasno je mogu li se takve kvalifikacije usporediti s trogodišnjim studijem na sveučilištu ili učiteljskom veleučilištu.

Zagovornici stručnog usavršavanja učitelja ukazuju na činjenicu da sudionici takvih tečajeva dolaze sa znatno većim iskustvom i socijalnim kompetencijama i u mnogim slučajevima sa znatno djelotvornijim i ekonomičnijim stilovima učenja nego studenti sveučilišta. Oni također ističu da je prilikom unaprjeđenja kurikularnih koncepata za stručno usavršavanje učitelja posebna pozornost posvećena potrebama sudionika.

Iskustvo mnogih tečajeva za stručno usavršavanje u građanskom obrazovanju potvrđuje da ti tečajevi mogu osigurati kompetencije jednake onima koje se stječu tijekom redovitog studija, ako su zadovoljeni sljedeći uvjeti:

- uspostavljena je “puna ravnoteža” između profesionalnih potreba učitelja i pruženog znanja (znanstvenog i teorijskog);
- uspostavljena je ravnoteža između učiteljevih profesionalnih i privatnih obveza i vremena potrebnog za izobrazbu;
- programi stručnog usavršavanja oslanjaju se na profesionalno iskustvo sudionika koji nisu novaci nego kvalificirani i često vrlo iskusni učitelji;
- i konačno, stručno usavršavanje učitelja praćeno je mogućnostima daljnje obrazovanja s ciljem što bolje pripreme učitelje za nastavu.

C) Daljnje formalne i informalne obrazovne mjere

U mnogim zemljama učiteljima se nudi širok raspon specijaliziranih mogućnosti učenja o demokraciji, gospodarstvu i društvenim problemima. U većini europskih zemalja teško da postoji grupa koja uživa bogatiju ponudu *formalnih*, tj. organiziranih i institucionaliziranih mogućnosti za poslijediplomsko usavršavanje, bilo da je riječ o *ad hoc* seminarima o širokom rasponu tema, didaktičkim i metodičkim radionicama ili učenju uz pomoć kompjutera i “virtualnim seminarima”.

Postoji također i obilje *informalnih* mogućnosti za daljnje učenje, kao što su didaktički i metodički materijali koje priprema vlada, nevladine organizacije ili komercijalni izdavači. To se posebice odnosi na područje obrazovanja za demokratsko građanstvo i gospodarska pitanja. Mnoga komercijalna poduzeća, kao što su banke, osiguravajuća društva i druge velike kompanije, organiziraju posebne suportivne programe za učitelje kako bi ih približili svojim proizvodima (primjerice kompjutorima). No motiviranost učitelja za daljnje usavršavanje u takvim programima ponekad varira.

D) On-line informacije za potrebe nastave u obrazovanju za demokratsko građanstvo

S napretkom komunikacijskih i informacijskih tehnologija, učiteljima se otvorilo široko područje resursa za građansko obrazovanje i obrazovanje za demokratsko građanstvo. Te promjene će vjerojatno utjecati na strukturu, sadržaje i metode poučavanja mnogo više nego se sad može i pretpostaviti.

Multimediji, kabelska i satelitska televizija i drugi oblici audiovizualne prezentacije bit će sve prisutniji u učionici. Stoga didaktička i metodička pitanja njihove uporabe moraju postati sastavni dio programa izobrazbe učitelja. Najdalekosežnije promjene će u svakom slučaju donijeti Internet - svjetska kompjutorska mreža. Glede izobrazbe učitelja, najveća prednost Interneta je da on omogućuje pristup praktički svakoj informaciji koja je potrebna u nastavnom procesu. Također omogućuje uvid u stilove poučavanja, programe i metode koji se koriste u drugim zemljama ili kulturama. Štoviše, Internet otvara mogućnost globalne razmjene informacija i praktičnih iskustava među učiteljima. Zbog dostupnosti velikog broja modela nastavnog rada, didaktičkih pristupa, metodičkih sugestija, učitelji će moći koristiti mnogo veći broj ideja. Povijesni, teorijski i drugi važni izvori koji su potrebni u obrazovanju za demokratsko građanstvo, postali su dostupni pritiskom na dugme. "Grupe za vijesti" (*news-groups*) i "sobe za čavrljanje" (*chat-rooms*) omogućuju učiteljima da komuniciraju međusobno o praktičnim problemima nastave, kao i o najvažnijim pitanjima obrazovanja za demokratsko građanstvo.

E) Neka razmatranja o unaprjeđenju izobrazbe učitelja za obrazovanje za demokratsko građanstvo u budućnosti

Suvremena društva idu u pravcu nečega što se može sažeti pojmovima "informatijsko društvo" ili "društvo znanja". Po prvi put u ljudskoj povijesti informacije i znanja bit će virtualno dostupni na bilo kojem mjestu i u bilo koje vrijeme. Upravo će ta činjenica temeljito promijeniti oblik, strukturu i sadržaj obrazovanja.

U skladu s tim, učitelji građanskog obrazovanja trebaju se pripremiti za nove kontekste učenja. Općenito se drži da će informatijsko društvo ili društvo znanja obilježavati dematerijalizacija, komunikacija, visoka specijalizacija, obi-

lje informacija i umrežavanje. Ta obilježja traže uvođenje novih oblika i sadržaja izobrazbe učitelja kako bi se održao i ojačao njihov profesionalizam. Programi izobrazbe učitelja morat će sve više pripremati učitelje građanskog obrazovanja za:

- *anticipaciju* potreba učenja u skladu s demokratskim razvojem kako ne bi samo reagirali na dane okolnosti, probleme i uvjete;
- *diferencijaciju* i razvoj makro i mikro tehnika za poučavanje građanskog obrazovanja kako ne bi primjenjivali samo tradicionalne, jednosmjerne tehnike poučavanja;
- *oblikovanje* okoline učenja u odjelima i školi na način da demokracija postane svakodnevno iskustvo učenika;
- *osiguranje* potpore i savjeta kad to nalažu individualni problemi i društvene okolnosti.

1.2.1.3. Tercijarno obrazovanje i obrazovanje za demokratsko građanstvo

“Referentne discipline” obrazovanja za demokratsko građanstvo (kao što su političke znanosti, sociologija, ekonomija, pravo) povijesno su znatno pridonijele razvoju građanskog obrazovanja kao nastavnog predmeta. U skladu s tim, poučavanje i učenje o demokraciji - poput sličnih procesa - oduvijek se temeljilo na triangularnom referentnom sustavu: “znanost - praksa - osoba”.

Znanost provjerava (empirijski) “istinu” stvari (u slučaju građanskog obrazovanja - politike) te teži logičkom poretku i kategorizaciji znanja. Njen zadatak nije unaprijed odrediti praktično djelovanje nego objasniti događaje i probleme, predložiti moguća rješenja i anticipirati moguće posljedice.

Znanstveno iskustvo i znanje koje se proizvodi na sveučilištima, prenosi se na društvo na nekoliko načina, a jedan od najvažnijih je školovanje. Znanstvene ustanove poput sveučilišta također pomažu oblikovanju procesa obrazovanja za demokratsko građanstvo osposobljavanjem učitelja građanskog obrazovanja, posebice za srednje škole, ali i pokretanjem procesa poslijediplomske izobrazbe učitelja općenito.

Usprkos tim vezama, odnos visokog obrazovanja i obrazovanja aa demokrat-
sko građanstvo opterećen je nejasnoćama. Dominacija manje ili više apstrakt-
nih ili znanstvenoteorijskih tema u istraživanju i sveučilišnoj nastavi dovodi do
toga da sveučilišta nevoljko pristaju pitanja didaktičkog i metodičkog transfera
znanja postaviti kao prioritet u svom radu. Kompetentnost i profesionalizam
učitelja građanskog obrazovanja pak ovisi o njihovoj sposobnosti razumijeva-
nja šireg konteksta sve složenijih političkih i društvenih problema (za što
moraju proći barem osnovnu znanstvenu izobrazbu), o sposobnosti reduci-
ranja te složenosti radi prenošenja znanja učenicima i sposobnosti osvješta-
vanja vlastitih potreba za daljnjim usavršavanjem kako bi unaprijedili svoje
kompetencije za rad u području obrazovanja za demokratsko građanstvo.

Ukratko, glavna funkcija visokog obrazovanja u svezi s obrazovanjem za demo-
kratsko građanstvo obično se svodi *ili* na osiguranje “znanstvene podloge”
nastavnom predmetu (tj. istraživanje i objašnjenje društvenih i političkih pro-
blema), *ili* na organiziranje praktično i metodički usmjerenih tečajeva za izo-
brazbu učitelja. Takvo dihotomno rješenje nije opravdano: ta dva područja
odgovornosti su neraskidivo povezana, prožimaju se i međusobno podupiru,
pa ih oba valja unaprijediti kako bi visoko obrazovanje djelotvornije i inven-
tivnije pridonijelo razvoju obrazovanja za demokratsko građanstvo.

1.2.2. Obrazovanje odraslih

1.2.2.1. Opseg i dimenzije

Postignut je konsenzus u shvaćanju obrazovanja odraslih kao instrumenta
personalnog i socijalnog razvoja i kao ključa za suzbijanje nesnošljivosti i rasiz-
ma u demokratskom svijetu.³⁵

Važnost obrazovanja odraslih u sklopu obrazovanja za demokratsko građan-
stvo posebice je porasla kad su se uklanjanjem političkih i gospodarskih ogra-
da, “stare pouzdane vrijednosti” i “čvrste” ideologije počele propitivati i kad
je krhka društvena i kulturna kohezija bila uzdrmana.

35) *Democracy and Peace: Adult Learning, Democracy and Peace*. Hamburg, 1997.

Suvremena postmoderna demokratska društva zahtijevaju sudjelovanje, kreativnost i kompetentnost svih građana. Raznolikost i prožimanje uloga postavlja pred demokratsko građanstvo složene zadatke.

Razlika između obrazovanja djece i obrazovanja odraslih je u tome što ovo drugo znači smislen pokušaj da se potakne učenje osoba koje su postale odgovorne i kompetentne za vlastiti život i vlastitu budućnost, uključujući donošenje bitnih odluka na pitanja: ako, što, kada i kako. To posebice važi za suvremene uvjete budući da demokratsko građanstvo nije ni stvar obveze ni stvar utilitarnosti, što su sve razlozi koji odrasle navode na učenje.

Treba naglasiti da obrazovanje odraslih nije cilj sam za sebe nego sredstvo pružanja pomoći odraslima da postignu potrebnu razinu sigurnosti u sebe koja je prijeko potrebna za aktivno sudjelovanje u društvenim procesima.³⁶

Obrazovanje odraslih obuhvaća mnoge dimenzije prisutne u različitim područjima prakse. Na njega se mora gledati kao na cjeloživotni proces, planiran niz aktivnosti usmjerenih na učenje i razumijevanje onih koji uče u svim fazama njihova života.³⁷

Usprkos porastu interesa istraživača za to područje, što potvrđuje velik broj radova objavljenih posljednjih godina, još uvijek nemamo konzistentan "korpus znanja" koji proizlazi iz sustavnog istraživanja obrazovanja odraslih i njegova unaprjeđenja.

Razvoj i konceptualizacija obrazovanja odraslih mnogo duguju uključivanju i aktivnoj potpori različitih međunarodnih organizacija, kao što su Vijeće Europe, UNESCO, OECD, Europska unija, a isto važi i za obrazovanje odraslih za demokratsko građanstvo.

Učenje - proces kroz koji pojedinac prolazi pokušavajući promijeniti ili obogatiti svoje znanje, vrijednosti, vještine, strategije i ponašanje - ključna je dimenzija obrazovanja odraslih za demokratsko građanstvo.

Uzimajući u obzir da je bitan preduvjet procesa učenja - učenik,³⁸ u ovom dijelu pozornost ćemo usmjeriti na odraslu osobu kao građanina koga je

36) Gelpi, E. *Towards a Democratic Citizenship: 1994-1995 Report*. Strasbourg: Council of Europe, 1996., Doc. DECS/AE (96)9.

37) Jarvis, P. *Adult and Continuing Education: Theory and Practice*. London, 1995.

38) Ibid., str. 1.

moguće poučiti, odnosno koji je u stanju učiti, bez obzira na njegovo socijalno podrijetlo, obrazovni ili profesionalni status. Cilj nam je iz epistemološke perspektive postići bolje razumijevanje bitnih pitanja obrazovanja i izobrazbe odraslih, ali i pridonijeti određivanju sveobuhvatnog okvira za razumijevanje učenja odraslih u području demokratskog građanstva.

1.2.2.2. Identitet odrasle osobe

Želi li se učeniku demokratskog građanstva pomoći da suportivnim trenin- gom nadide ograničenja i prepreke, potrebno je dobro dijagnosticirati njego- vo stanje, njegovu okolinu, socijalno podrijetlo, motivaciju itd.

Individualnost odrasle osobe rezultat je brojnih čimbenika koji utječu na ponašanje, uključujući način na koji prima nova iskustva, koliko energije ulaže u promjenu vlastitog života te kako misli i djeluje. Iskustvo, self-koncept, vri- jednosti i stavovi neki su od temeljnih elemenata osobnosti. Općenito se pri- hvaća da je “životno iskustvo” upravo ono obilježje koje odraslog odvaja od djeteta. Posebnost svijeta odraslih dijelom je posljedica posebnosti životnih očekivanja.

Iskustvo nije samo temelj novog učenja nego i “odučavanja” od onoga što je već usvojeno. Budući da učenje uvijek uključuje promjenu, tj. dodavanje ili oduzimanje, ono može prouzročiti osjećaj neugode, pa i boli ako osoba mora odbaciti nešto na što je navikla ili što joj je poznato, zbog čega ljudi uvijek pružaju otpor “preradi samoga sebe”.³⁹

Učenje podrazumijeva provjeravanje ili reinterpretaciju prijašnjih iskustava, odnosno promjenu biografije pojedinca, što znači da utječe na način na koji će osoba pristupiti i doživjeti stvari u budućnosti.⁴⁰ Isto tako, self-koncept, tj. način na koji osoba vidi sebe, određuje kako se ona odnosi prema mnogim aspektima života i kako opaža stvarnost. Poimanje sebe kao učenika može biti

39) Smith, R. M. *Learning How to Learn - Applied Theory for Adults*. Buckingham: Open University Press, 1993.

40) Mezirow, J. et al. *Fostering Critical Reflection in Adulthood - A Guide to Transformers and Emancipators Learning*. San Francisco, 1990.

jedan od ključnih čimbenika novog učenja. Slika o sebi proizlazi iz naše svijesti o tome što drugi (posebice “značajni drugi”) misle o nama i ona, kao takva, određuje naše ponašanje i promjenu stavova. Socijalizacija - proces tijekom kojega pojedinac usvaja stavove, vrijednosti i norme društvene grupe kojoj pripada, počinje s djetinjstvom u obitelji i nastavlja se u razdoblju zrelosti preko primarnih i sekundarnih iskustava.

Postoje brojne okolnosti u kojima se ne uči, kao i mnogo stavova i čimbenika koji sprječavaju i otežavaju učenje. Očekivanja, stereotipi, predrasude, iskrivljavanja (kognitivna, sociokulturna i epistemološka), nerefleksivno učenje ili puko zapamćivanje, primjeri su reprodukcije iskustva, odnosno “neučenja”.

Naše stavove, dakle, u velikoj mjeri određuje ranije iskustvo stečeno socijalizacijom. Ono “kondicionira”, oblikuje naše odgovore opskrbljujući nas posebnim “setom” stavova koji čine naše ponašanje predvidljivim i stalnim. Usprkos tome, mi mijenjamo svoje vrijednosti i u kasnijim fazama života, što je posljedica neprekidnog procesa socijalizacije u grupi kojoj pripadamo.⁴¹

1.2.2.3. Strategije i metode izobrazbe

Mnogi autori bavili su se procesom učenja i izobrazbe odraslih osoba. P. Freire⁴² i J. Mezirow⁴³ razvili su zanimljive modele koji nam mogu pomoći da razumijemo učenje i poučavanje odraslih za demokratsko građanstvo.

Oba autora propituju koncept znanja i ulogu znanja u mijenjanju obrazaca poučavanja te zagovaraju primjenu metakognitivnog pristupa učenju. Isto tako, oba polaze od pretpostavke da svatko shvaća stvarnost na svoj način (Mezirow govori o različitim “perspektivama”) te da se novo učenje zbiva, a stvarnost revidira osvjestavanjem vlastitih iskustava, pretpostavki i utisaka.

Razumijevanje i reinterpretiranje vlastitog iskustva pod utjecajem novonaučenih sadržaja, poznato je pod nazivom *transformativno i emancipatorno učenje*. Takvo učenje uključuje ono što Paulo Freire⁴⁴ naziva *konscientizaci-*

41) Lovell, R. B. *Adult Learning*. London, 1992.

42) Freire, P. *Pedagogia da Autonomia. Saberes Necassarios a Practica Educativa*. Sao Paulo, 1997.

43) Mezirow et al., *ibid*, str. 2.

44) Freire, P. *Educacao como Practica da Liberdade*.

jom (“radanjem svijesti”), a što je odgovorno za porast učenikove epistemološke znatiželje. Pojam izobrazbe koji se pojavio u sklopu “marginaliziranog svijeta rada” uvodi novu dimenziju u diskusiju o obrazovanju odraslih.

Dominice⁴⁵ smatra da izobrazba dolazi i odlazi, razvija se i stagnira, mijenja u procesu izmjene znanja i *know-how* vještina i da je bitna za identitet odrasle osobe. Ovisno o rezultatu učenja koji se želi postići, u tom dinamičnom procesu moguće je primijeniti mnogo različitih metoda koje traže složene vještine. Bilo da je cilj učenja stjecanje novog znanja, razumijevanje određene teme, stjecanje novih vještina, prihvaćanje novih stavova i vrijednosti ili puko zadovoljavanje interesa, potrebno je koristiti različite pristupe učenju. U praksi se već koristi širok raspon različitih metoda i strategija: od “klasičnijih”, kao što su konferencije, panel-diskusije i simpoziji, do sofisticiranijih i teže primjenjivih, kao što su mentorstvo, igranje uloga i analiza slučaja.

Budući da su rezultati koje odrasle osobe učenjem hoće postići raznoliki, njihova izobrazba za demokratsko građanstvo mora uključivati raznolike metode prilagođene složenosti njihovih potreba. No i samo izlaganje novim modelima ili životnim obrascima može kod onoga koji uči potaknuti interes i motivaciju za eksperimentiranjem, bez obzira na primijenjenu metodu.

Obrazovanje odraslih za demokratsko građanstvo vodi “promjeni mentaliteta”, što zauzvrat zahtjeva otvaranje novih mogućnosti obrazovanja i sustavnu potporu učenju. Vrednovanje kognitivnog stila, ponašanja i stavova mora postati dio takvog procesa učenja.

Ukratko, bit obrazovanja odraslih za demokratsko građanstvo sastoji se u sljedećem:

- osiguranje kontinuiranog procesa učenja temeljenog na raznolikim suportivnim i participativnim metodama koje odrasloj osobi ostavljaju vremena za refleksiju nad naučenim sadržajima;
 - primjena i razmjena različitih pristupa, iskustava, rezultata i ishoda;
 - osiguranje dugoročnog sustava potpore za učenje.
-

45) Dominice, P. *Historie de Vie comme Processus de Formation*. Pariz, 1991.

1.2.3. Neformalno obrazovanje

1.2.3.1. Promjene pojma obrazovanja

Ideja o potrebi promicanja obrazovanja za sve u temeljima je institucionalizacije obrazovnog sustava. Ona se u industrijaliziranim zemljama pojavila zajedno s demokratskim zahtjevom za uvođenjem općeg obrazovanja kao pretpostavke ostvarenja prava i društvene koristi svih građana. Vjerovalo se da se općim obrazovanjem stječe dovoljno znanja i vještina potrebnih za cijeli život, zbog čega je za većinu školovanje time i prestajalo.⁴⁶

U to se vrijeme nije razmišljalo da je takav sustav neodrživ, iako je velik broj roditelja odbijao slati svoju djecu u školu ili bi prekidao njihovo školovanje svaki put kad bi se pokazalo da dijete ne može zadovoljiti školske standarde ili kad školovanje nije odgovorilo njihovim osobnim željama ili životnim očekivanjima.

Formalno obrazovanje nije dostupno svima, a i kad jest može biti shvaćeno kao selektivni mehanizam, a ne kao izvor znanja i stjecanja vještina. Dewey⁴⁷ je objašnjavao da je “formalno obrazovanje” uvedeno kad je društvo poželjelo prenijeti sva svoja dostignuća s jedne generacije na drugu. Danas se često pod pojmom “formalno obrazovanje” podrazumijeva osnovno obrazovanje, za razliku od “daljnjeg” ili “kontinuiranog obrazovanja”. Kontinuirano obrazovanje, daljnje obrazovanje, povratno obrazovanje, cjeloživotno obrazovanje ili obrazovanje u zajednici, samo su različiti pristupi kojima se pokušava odgovoriti na jedno te isto pitanje: kako urediti obrazovanje odraslih da bude sveobuhvatno i da koristi svim segmentima života: obitelji, zajednici i radnom mjestu.

Obrazovanje odraslih u velikoj mjeri uzima u obzir nedostatke obveznog obrazovanja, kako glede učenika koji ranije napuštaju školu, tako i glede nedostataka ili deficita obveznog školskog sustava u cjelini. Ono se odvija u različitim uvjetima, koji se prema Squiresu⁴⁸ mogu svrstati u četiri kategorije:

46) Jarvis, P., *ibid.*, str. 1.

47) Dewey, J. *Democracy and Education*. New York, 1996.

48) Squires, G. u: *Education for Adults - Culture and Processes of Adult Learning*. London: Open University Press, 1993.

- ustanove koje su prvenstveno namijenjene obrazovanju odraslih (lokalne javne ustanove za obrazovanje odraslih, otvorena učilišta, učilišta za treću dob itd.);
- ustanove u kojima se odrasli obrazuju zajedno s mladima (politehlike, koledži, visoka učilišta i poneko sveučilište);
- izvanobrazovne ustanove ili organizacije (dobrovoljne udruge, privatne kompanije, crkve, sindikati itd., kojima je izobrazba odraslih sekundarna funkcija ili nusproizvod njihove glavne djelatnosti);
- neinstitucionalizirano, nezavisno obrazovanje odraslih koje provode pojedinci koristeći bilo koji raspoloživi resurs (prijatelji, knjižare, knjižnice, muzeji itd.).

Kontinuirano obrazovanje odnosi se na strukovno i nestrukovno poslijeosnovno obrazovanje. Najčešće je usmjereno na obrazovanje/usavršavanje po zapošljavanju ili uključivanju u dobrovoljnu aktivnost.⁴⁹

Houghton⁵⁰ opisuje povratno obrazovanje kao “prvu novu ideju u obrazovanju u našem stoljeću”. OECD pojam koristi u svom izvješću iz 1973. određujući ga kao “sveobuhvatnu alternativnu strategiju za reformiranje cjelokupnog odgojnoobrazovnog sustava”. U zadnje vrijeme na povratno obrazovanje se gleda s manje ambicija, pa se ono određuje kao reformski pristup u službi cjeloživotnog učenja. Može se pojaviti i u formi “izmiješanog životnog plana” u kojemu se rad, obrazovanje i slobodno vrijeme pojavljuju istodobno tijekom cijelog života.⁵¹

Obrazovanje u zajednici uglavnom se uvodi kao odgovor na potrebe ili zahtjeve građana, a cilj mu je svima osigurati jednake mogućnosti za učenje, osnaživanje i nadzor, pri čemu se lokalna zajednica vidi kao nositelj promjena.

Pojam “cjeloživotno obrazovanje” pripisuje se J. Deweyju⁵², ali se on počinje šire koristiti nakon što ga preuzima i popularizira UNESCO.⁵³ Često se opisuje kao proces, niz aktivnosti, konceptualni okvir ili kao filozofija obrazovanja.

49) Jarvis, P., *ibid.*, str. 1.

50) Houghton, V. *Recurrent Education: A Plea for Lifelong Learning*. London: Ward Lock Educational Association of Recurrent Education, 1974.

51) Cross, K. P. *Adults as Learners - Increasing Participation and Facilitating Learning*. San Francisco, 1981.

52) Dewey, J., *ibid.*, str. 4.

53) *Apprendre a etre*. Pariz: UNESCO, 1972.

“Cjeloživotno obrazovanje je obrazovanje u svom totalitetu. Ono obuhvaća formalne, neformalne i informalne sklopove obrazovanja i teži integraciji svih struktura i stupnjeva obrazovanja u vertikalnoj (vremenskoj) i horizontalnoj (prostornoj) dimenziji. Ono je fleksibilno glede vremena, prostora i sadržaja i prilagodljivo različitim tehnikama učenja. Podrazumijeva samo-direktivnost, razmjenu stavova s drugima i adaptaciju na raznolike stilove i strategije učenja.”⁵⁴

Velik dio obrazovanja odraslih pojavio se kao neformalno obrazovanje. Neformalno obrazovanje može varirati i izravnije je od formalnog obrazovanja. Učitelji ne moraju biti “pravi” učitelji nego facilitatori, vode grupe, tutori ili mentori. Udžbenici ne moraju biti slični onima kakvi se koriste u školi, jer se tekstovi za učenje uzimaju iz novina, časopisa ili knjiga, ili ih izrađuju sami polaznici, ovisno o njihovim interesima i predznanju. Razredno odjeljenje u kojemu uče odrasli ne zove se “razred” nego “grupa”, a o nastavi se govori kao o “raspravi” ili “procesu učenja”. U stvari, cjelokupni proces može se odvijati tako da ne bude ni malo sličan školi i da polaznici uopće nisu svjesni da prolaze proces obrazovanja.

Činjenica jest da je “najprirodniji” oblik neformalnog učenja odraslih kontinuirano obrazovanje, tj. obrazovanje koje se zbiva “između”, isprepletено s drugim aktivnostima - na radnom mjestu, u obitelji, slobodnim aktivnostima, lokalnoj zajednici. Modularni oblik, organiziran na određeno vrijeme i spojen s drugim aktivnostima polaznika, čini se da je najprikladniji način poticanja učenja kod odraslih. Takav oblik omogućuje da se uči na temelju postojećeg znanja i iskustva.⁵⁵

Neformalno obrazovanje odraslih otvorilo je niz pitanja o tome što je potrebno učiti u formalnom obrazovanju. Neki neformalni programi obrazovanja odraslih nude nove metode, kao što su mentorstvo ili “saslušanje” (*auditing*). No jedno od najkontroverznijih tema koje se postavljaju u neformalnom obrazovanju jest priznanje informalnog, iskustvenog učenja koje će uskoro početi

54) Dave, R. H. u: Cross, K.P. *Adults as Learners - Increasing Participation and Facilitating Learning*. San Francisco, 1981.

55) Squires, G., *ibid*, str. 4.

utjecati na izradu programa za učenje odraslih, osobito glede odnosa teorije i prakse u tim programima.

Treba naglasiti da u kontekstu obrazovanja odraslih za demokratsko građanstvo neformalno i informalno učenje ne postavljaju čvrstu granicu između obrazovanja i drugih aspekata života. Neki oblici i modeli obrazovanja odraslih gotovo se više ni ne mogu razlikovati od svakodnevnog, incidentalnog učenja.

1.2.3.2. Transverzalna narav učenja za demokratsko građanstvo

Poznato je da malen broj odraslih sudjeluje u organiziranim tečajevima za izobrazbu, čak i kad su neformalno organizirani. Razlozi sudjelovanja uglavnom su profesionalne naravi. No, cjeloživotno učenje ipak je dio svakodnevnog života odrasle osobe.

Svaki oblik informalnog učenja putem iskustvenih “kanala” trebalo bi smatrati odgovarajućim kontekstom učenja za demokratsko građanstvo. Štoga da je cilj, lokalne udruge, nevladine organizacije, političke stranke, klubovi ili koja druga grupa odraslih - idealni su za učenje i prakticiranje ključnih vještina i kompetencija potrebnih za demokratsko građanstvo. Sudjelovanje, odgovornost, poštivanje tuđih stavova, poštivanje zajedničkog dobra, nenasilno rješavanje sukoba, pregovaranje i suradnja mogu se primijeniti u takvim aktivnostima.

Projekti autodirektivnog učenja mogu jednako tako biti uspješni kao i druge inicijative za učenje/izobrazbu koje se organiziraju u nekoj ustanovi ili izvan nje. Što su više samousmjereni, to je više vjerojatno da će odgovoriti na potrebe i očekivanja pojedinca. No osobna obveza pri tome je neizostavna.

Različiti oblici obrazovanja odraslih podudarni su različitim oblicima učenja za demokratsko građanstvo dostupnih odraslima. Zbog toga bi razvoj i financiranje učenja za demokratsko građanstvo trebalo biti dio vladine politike.

“Društvo koje uči” noviji je pojam kojim se naglašavaju promjene kroz koje društvo mora proći kako bi odgovorilo potrebama suvremenog razvoja. Pojam uključuje širi i obuhvatniji pristup ljudskom učenju, budući da se ne odnosi samo na individualne, nego i na globalne uvjete, kao i na interakciju

različitih društvenih aktera. Jedno od njegovih temeljnih postavki jest da su interesi zajednice i interesi pojedinca međusobno ovisni.

Poseban pristup trebalo bi primijeniti za veliku većinu odraslih koji nisu svjesni svojih prava. Potrebno je poštivati pozitivne mjere diskriminacije jer ni jedna zemlja ne može tvrditi da je demokratska dok se dio njenih građana nalazi isključen iz glavnih društvenih tokova. Razvoj demokratskog društva moguć je samo preko informiranog i obrazovanog građanstva.

Povezivanje i suradnja na projektima akcijskog istraživanja, stvaranje novih mogućnosti za učenje, praćenje dobre prakse i zajednički rad na uklanjanju prepreka, čini se da su najbolji postupci izrade kolektivnih programa obrazovanja za odrasle u području demokratskog građanstva. Sjedišta građanstva su empirijske komponenta projekta o obrazovanju za demokratsko građanstvo Vijeća Europe, i dobar su praktičan primjer obrazovanja za demokratsko građanstvo.⁵⁶

Za razliku od "vertikalnih" organizacija, mreže pridonose razvoju lokalnih identiteta te potiču osjećaj pripadništva i sudjelovanja, a jačaju ne potiskujući razlike među ljudima.⁵⁷ Civilna aktivnost i učenje povezani su i međusobno podupirući. Ta veza odlučujuća je za razvoj.⁵⁸

Obrazovanje odraslih za demokratsko građanstvo predstavlja snažan izazov važećim stavovima o poučavanju, učenju, osnaživanju i jačanju individualnih i kolektivnih kapaciteta. No u tom je području potrebno još mnogo toga istražiti i naučiti.

Odrasli su vrlo pragmatični, selektivni i "mušičavi" učenici. Potrebno je pronaći nove modele učenja koji odgovaraju aktualnim životnim situacijama. Participativno učenje koje se oslanja na iskustvo moglo bi biti korak naprijed u građanskom obrazovanju koje teži odgovornom, demokratskom i pluralističkom društvu.

56) Mreža "sjedišta građanstva" pokrenuta je u sklopu projekta Vijeća za kulturnu suradnju Vijeća Europe "Obrazovanje za demokratsko građanstvo" s ciljem empirijske provjere temeljnih postavki projekta.

57) Pineau, G. *Vers un Paradigme de Recherche-Formation en Reseau*. U: *Estado Actual da Investigacao em Ciencias da Educacao*. Porto, 1994.

58) Forrester, K. i Carey, L. *Citizenship and Learning: a Draft Synthesis Report on Sites of Citizenship*. Strasbourg: Council of Europe, 1999., Doc. DECS/CIT (97)23.

2. dio

Metode i prakse

2.1. OBRAZOVANJE ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO: OPĆA OBILJEŽJA

Glavna svrha obrazovanja za demokratsko građanstvo je promicanje, jačanje i zaštita demokratske kulture prava i odgovornosti koja se shvaća kao ključ djelotvorne i održive dobrovoljne akcije građana. Ono je stoga povezano s pojedinačevim znanjem i istinskim prihvaćanjem zajedničkih demokratskih vrednota, ali i demokratskih ustanova i postupaka koji jamče zaštitu i daljnje jačanje tih vrednota. Osim toga, ono teži osiguranju cjeloživotnih mogućnosti za stjecanje, primjenu i diseminaciju odgovarajućih informacija, vrijednosti, vještina i praksi u širokom rasponu formalnih i neformalnih odgojnoobrazovnih mogućnosti (v. izvješća: Birzea, 1996.⁵⁹; Veldhuis, 1997.⁶⁰; Audigier, 1999.⁶¹).

Obrazovanje za demokratsko građanstvo podrazumijeva (v. Sliku br. 5 za detaljniji pregled):

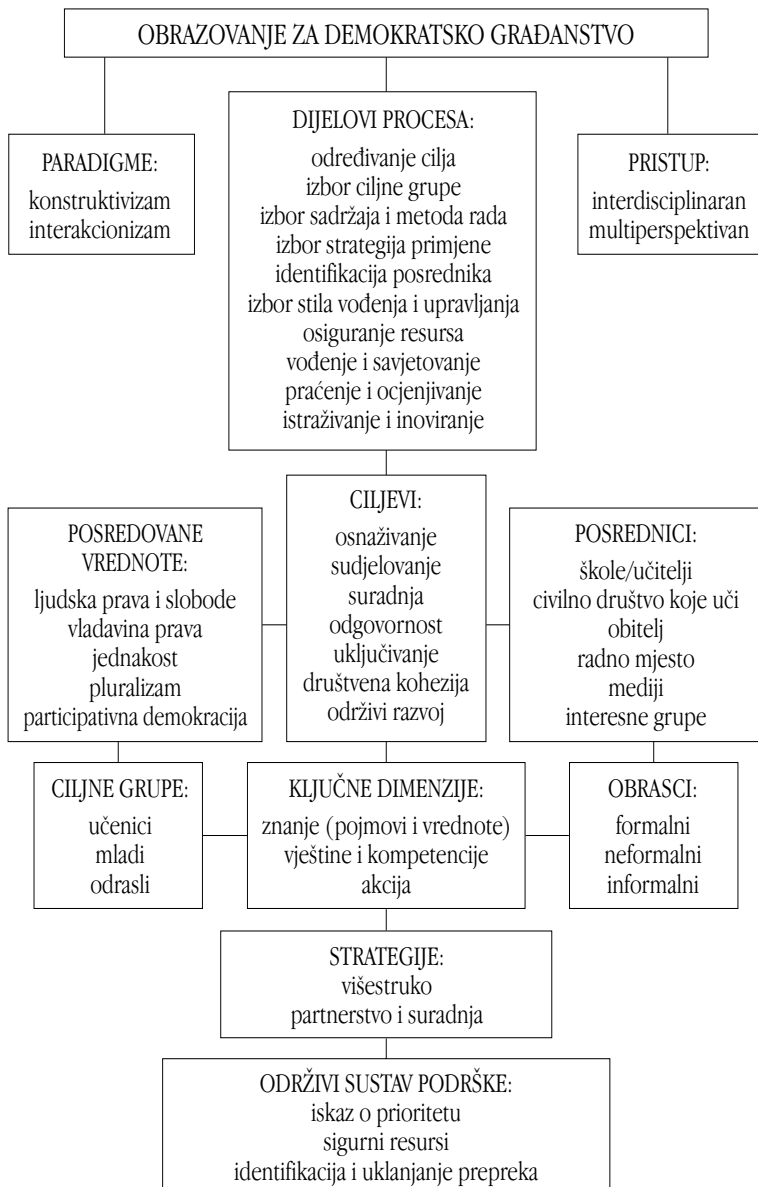
- *multiperspektivni, interdisciplinarni i kontekstualni pristup* poučavanju i učenju za demokratske promjene;
- razvoj i spajanje posebnih *kognitivnih, afektivnih i praktičnih vještina i kompetencija* koje pojedincu omogućuju da primjerenije odgovori na potrebe participativne demokracije i njene rizike;

59) Birzea, C. *Education for Democratic Citizenship - Consultation Meeting: General Report*. Strasbourg: Council of Europe, 1996., Doc. DECS/CIT (96)1.

60) Veldhuis, R. *Education for Democratic Citizenship: Dimensions of Citizenship, Core Competencies, Variables and International Activities*. Strasbourg: Council of Europe, 1997., Doc. DECS/CIT (97)23.

61) Audigier, F. *Concepts de base et competences-cles de l'éducation à la citoyenneté démocratique: Une deuxième synthèse*. Strasbourg : Conseil de l'Europe, 1999., Doc. DECS/EDU/CIT (99)53.

Slika 5: *Obrazovanje za demokratsko građanstvo: cjeloviti pregled*

- cjeloživotno stjecanje, prihvaćanje, primjenjivanje i daljnje jačanje *prava i odgovornosti građana*;
- *osnaživanje* shvaćeno u smislu individualnog i kolektivnog kapaciteta za akciju i promjenu temeljenih na porastu svijesti o društveno važnim izborima;
- okolinu koja priznaje i razvija *horizontalne obrasce* međuovisnosti pojedinaca i grupa;
- uvjete koji vode *obnavljanju društvenih veza* promicanjem višestrukih identiteta građana i društvenog uključivanja;
- *suradnju i partnerstvo* između svih aktera i sektora na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini u izradi i primjeni odgojnoobrazovnih strategija za postizanje ciljeva građanskog društva.

Obrazovanje za demokratsko građanstvo ispunjava svoju funkciju promicanjem trodimenzionalnog razvoja pojedinca:

- *kognitivnog* (razumijevanje pojmova i vrednota demokracije i načina na koji oni funkcioniraju);
- *socijalnog* (usvajanje vještina i kompetencija koje olakšavaju socijalnu akciju u različitim okolnostima tijekom cijelog života);
- *afektivnog* (usvajanje pojmova kao vrijednosti što je temelj razvoja prosocijalnih stavova i akcija).

Tijekom rada na projektu “Obrazovanje za demokratsko građanstvo”, predložene su dvije klasifikacije ključnih kompetencija za djelotvorno sudjelovanje u demokraciji i civilnom društvu, koje imaju ulogu radnih okvira za određivanje područja i ciljeva obrazovanja za demokratsko građanstvo.

Prema kvalifikacijskoj shemi koju je predložio R. Veldhuis⁶², kompetencije (znanje; stavovi i mišljenja; intelektualne i participativne vještine) su povezane s različitim dimenzijama građanstva. On razlikuje minimalni i maksimalni “paket” ključnih kompetencija. Maksimalni paket sadrži sljedeće kompetencije:

- *politička i pravna dimenzija*, koja obuhvaća znanja, vještine, stavove i prakse povezane s funkcioniranjem političkog i pravnog sustava;
- *društvena dimenzija*, koja uključuje kompetencije važne za promicanje društvenih odnosa;

62) Veldhuis, R., *ibid.*

- *ekonomska dimenzija*, koja obuhvaća posebne kompetencije važne za funkcioniranje gospodarstva i tržišta;
- *kulturna dimenzija*, koja se odnosi na kompetencije važne za razumijevanje i korištenje kulturne baštine u svoj njoj raznolikosti.

F. Audigier⁶³ predlaže sljedeću podjelu:

- *kognitivne kompetencije* - uključuju kompetencije pravne i političke naravi, znanje o globalnim problemima, kompetencije proceduralne naravi te poznavanje načela i vrednota ljudskih prava i demokratskog građanstva;
- *afektivne kompetencije i vrijednosni izbori* - odnose se na uvjerenje i priklanjane načelima koje promiče obrazovanje za demokratsko građanstvo, primjerice: slobodi, jednakosti i solidarnosti;
- *kompetencije za akciju* - odnose se na sposobnost življenja i suradnja s drugima, sposobnost rješavanja sukoba u skladu s pravnim načelima demokracije i sposobnost sudjelovanja u javnim debatama.

Oslanjajući se na ta dva modela, sačinjena je lista pojmova (vrednota), vještina i stavova, razvoj kojih je bitan za poučavanje i učenje za demokratsko građanstvo.

2.1.1. Ključni pojmovi/vrednote

Obrazovanje za demokratsko građanstvo obuhvaća niz pojmova ili središnjih vrednota koje su zajedničke svim suvremenim demokracijama. Ispravno razumijevanje tih pojmova/vrednota i odnosa među njima u kontekstu naglih promjena i rizika, pretpostavka je odgovornog i produktivnog sudjelovanja građana u procesu demokratske obnove. Neki od najvažnijih pojmova/vrednota su:

- *ljudska prava i slobode* (univerzalnost, nedjeljivost i neotuđivost prava i sloboda; međunarodni standardi ljudskih prava; međunarodno pravo ljudskih prava; prirodna prava; ustanove i postupci kojima se promiču i štite ljudska prava itd.);

63) Audigier, F., ibid.

- *demokracija* (ustanove i postupci; reprezentativna i participativna demokracija; demokratske slobode) i *demokratska načela* (vladavina prava, društvena pravda, jednakost/ravnopravnost, pluralizam, društvena kohezija, uključivanje, zaštita manjina, solidarnost, mir, stabilnost i sigurnost);
- *gradanin* (osnaživanje i odgovornost, aktivno sudjelovanje);
- *civilno društvo* (načela, ustanove i postupci uspostave civilnog društva; osnaživanje civilnog sektora; odnos prema državi);
- *globalizacija* (vrste globalizacije, neovisnost i međuovisnost);
- *razvoj* (održive promjene).

2.1.2. Vještine

Način na koji će se pojmovi i ljudske/demokratske vrednote koristiti u velikoj mjeri ovisi o razvoju određenih vještina, kao što su:

A) temeljne vještine

- vještine argumentiranog i kritičkog mišljenja
- kreativne i produktivne vještine
- vještine rješavanja problema
- vještine ocjenjivanja i vrednovanja
- vještine primjene znanja/proceduralne vještine
- vještine moralnog rezoniranja

B) društveno važne vještine

- vještine sudjelovanja
- vještine višestruke komunikacije
- suradničke vještine i vještine rada u timu
- vještine debatiranja, pregovaranja i nalaženja kompromisa
- interkulturalne vještine
- vještine sprječavanja i rješavanja sukoba
- vještine posredovanja i facilitacije
- asertivne vještine

- vještine demokratskog vođenja
- vještine lobiranja.

2.1.3. Stavovi i ponašanje

Osim razumijevanja temeljnih pojmova i vrednota te posjedovanja temeljnih vještina za aktivno i odgovorno sudjelovanje, demokratskom građaninu je potreban širok spektar kompetencija. Te kompetencije uključuju prosocijalne i proaktivne stavove koji se najčešće određuju kao “uključivanje” ili “privrženost” (poštivanje, naklonost, zaštita) nečemu što se prepoznaje kao općedruštvene vrednote. Neke od tih kompetencija su:

- *privrženost* načelu univerzalnosti, međupovezanosti, nedjeljivosti i neotudivosti ljudskih prava i sloboda;
- *uvjerenje* u vrijednost, dostojanstvo i slobodu ljudske osobe;
- *privrženost* vladavini prava, pravdi, jednakosti i ravnopravnosti u svijetu razlika;
- *odanost* miru i participativnim, nenasilnim i konstruktivnim rješenjima društvenih problema;
- *vjera* u korisnost demokratskih načela, ustanova i postupaka, kao i u važnost civilne akcije;
- *poštivanje* različitih kultura i njihova pridonosa čovječanstvu; privrženost načelu pluralizma u životu;
- *privrženost* vrednotama uzajamnog razumijevanja, suradnje, povjerenja i solidarnosti, kao i borbi protiv rasizma, predrasuda i diskriminacije;
- *vjera* u važnost osobne odgovornosti;
- *privrženost* načelu održivog ljudskog razvoja shvaćenog u terminima ravnoteže između društvenog razvoja, očuvanja okoliša i gospodarskog rasta.

2.2. KOMPETENCIJE AKTERA U OBRAZOVANJU ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO

2.2.1. “Učenik” i “učitelj”

Kao višerazinski i višedimenzionalni pristup, obrazovanje za demokratsko građanstvo teži zamjeni tradicionalnog obrasca poučavanje-učenje, u kojemu je uloga učitelja svedena na posredovanje znanja i vještina, a uloga učenika na slušanje i, po mogućnosti, usvajanje prenesenih sadržaja. Obrazovanje za demokratsko građanstvo pretpostavlja višestruke mogućnosti za učenje kojima raspolaze “društvo koje uči”. Ono nadilazi ograde između škole i zajednice, kao i podjele između formalnog i neformalnog obrazovanja, nastavnih i izvannastavnih aktivnosti te školovanja i socijalizacije. Stoga takvo obrazovanje promiče naizmjeničnost učenja i poučavanja te uvodi stalnu razmjenu između učiteljeve i učenikove uloge. Istovremeno, usredotočujući se na usvajanje vještina i kompetencija koje omogućuju društvenu akciju i promjenu, obrazovanje za demokratsko građanstvo zadržava sva obilježja svrsishodne ljudske djelatnosti u kojoj se kombiniraju sofisticirana teorija i javni diskurs.

U tom kontekstu, učitelji se pojavljuju više kao organizatori višestrukih mogućnosti učenja i kao most između društvenih resursa i korisnika tih resursa. Oni posreduju i olakšavaju pristup informacijama, neprekidno se prilagođavajući društvenim, političkim i tehnološkim izazovima, kao i sve većim potrebama svojih učenika. Učenici također aktivno sudjeluju u procesu donošenja odluka o odgojnoobrazovnom procesu tako što suodlučuju o sadržaju, metodama i strategijama za poučavanje/učenje demokratskog građanstva. Time nastava postaje interaktivni proces u kojemu se odgojnoobrazovni ciljevi pregovaraju i u kojemu se različita iskustva razmjenjuju i proživljavaju zajednički.

Reciprocitet je obilježje čitavog procesa, uključujući ocjenjivanje i vrednovanje. Dvostrano ocjenjivanje i korištenje kvalitativnih pokazatelja kao mjere učenja, stubokom mijenjaju poučavanje i učenje. Takva praksa i učitelja i učenika čini odgovornim za odgojnoobrazovnu akciju i njen rezultat.

U obrazovanju za demokratsko građanstvo tradicionalne uloge i kompetencije učitelja i učenika se mijenjaju. Dimenzije promjena kod učitelja uključuju sljedeće:

- *rascjepkano nasuprot interdisciplinarnog znanja* o: nastavnom predmetu, teorijama i problemima ljudske prirode i razvoja, primjerenosti različitih teorija učenja za određene odgojnoobrazovne ciljeve (bihevioralne, kognitivne, humanističke), načelima procesa poučavanja/učenja te organizaciji i menedmentu grupnih aktivnosti;
- *linearni i statični nasuprot složenog i dinamičnog procesa poučavanja* u: a) planiranju ili postavljanju različitih ciljeva; b) fleksibilnom upravljanju razrednim odjelom i grupom; c) korištenju različitih nastavnih modela (od direktnog poučavanja do otvorenog obrazovanja i suradničkog učenja) i d) osjetljivom i recipročnom ocjenjivanju i vrednovanju;
- *kognitivni nasuprot višestrukib odgojnoobrazovnih ciljeva* koji odgovaraju složenosti i promjenjivosti suvremenog svijeta i koji potiču odgovornost pojedinca na poboljšanje životnih uvjeta i usvajanje vještina nužnih za akciju.

Jedna od najvažnijih kompetencija u poučavanju je djelotvornost, posebice vjerovanje učitelja da su njegovi učenici u stanju učiti i da ih on može poučavati, odnosno pomoći učiti.⁶⁴ U učenju za demokratsko građanstvo postoje i druge kompetencije učitelja koje mogu biti važne u procesu pripreme učenika za odgovorno građanstvo i to:

- sposobnost sagledavanja problema iz perspektive učenika uvažavajući pri tome njegovo podrijetlo, dob i razinu obrazovanja, kao i sposobnost da različite pozicije i percepcije procjenjuje nepristrano;
- sposobnost opažanja, prihvatanja i osjećanja poštovanja prema sličnostima, kao i prema razlikama između učitelja i učenika, kao i između samih učenika;
- poštivanje prava učenika i osjetljivost na njihove potrebe i interese;
- spremnost na obradu kontroverznih tema i sposobnost suočavanja s nejasnim i složenim situacijama u učionici i školi;

64) McIrrath, D. i Huitt, W. *The Teaching/Learning Process: A Discussion of Models*. Valdosta, GA: Valdosta State University, 1995.

- sposobnost da sebe i učenike vidi kao aktere zbivanja na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini;
- vjera da stvari mogu biti bolje i da svatko može biti bolji;
- sposobnost uključivanja vlastitih prioriteta u zajednički okvir tema i vrijednosti, kao i sposobnost izvršavanja odluka učenika;
- spremnost na priznanje svojih grešaka pred svojim učenicima i spremnost na učenje na tim greškama;
- sposobnost iznošenja i vođenja otvorenih rasprava o problemima koji proizlaze iz skrivenog kurikulumu.

Nije potrebno posebno naglašavati da te učiteljeve kompetencije utječu na razvoj učenika, posebice na njegovo samopoštovanje, otvorenost svijesti, motivaciju, poštivanje razlika, poštenje, kreativnu znatiželju i, iznad svega, na spremnost za sudjelovanjem i suradnjom u rješavanju problema grupe. Uživajući slobodu sudjelovanja u dnevnim institucionalnim aktivnostima, učenici izlaze iz svojih tradicionalnih uloga. Oni i sami postaju učitelji svojim učiteljima - osiguravaju im povratnu informaciju, mijenjaju njihove rutinske nastavne aktivnosti i tjeraju ih da reorganiziraju poučavanje u skladu s potrebama grupe. Na taj način škola postaje sve više mjesto učenja povezana s drugim izvorima učenja u društvu, a sve manje ustanova za posredovanje formaliziranog znanja i vještina što cjepka individualno i socijalno iskustvo.

Najvažnije i vjerojatno najnužnije kompetencije i “učenika” i “učitelja” u stvaranju i održavanju interaktivne okoline za učenje u učionici i školi, sljedeće su:

- *kritičko mišljenje* - sposobnost nalaženja, raščlanjivanja i selekcioniranja informacija primjenom interdisciplinarnog znanja, višestrukih vještina i kritičkog pristupa; sposobnost donošenja znalačkih zaključaka temeljenih na dokazu, kao i sposobnost mijenjanja stavova pod utjecajem dokaza;
- *kreativno mišljenje* - sposobnost nalaženja novih i neuobičajenih veza u procesu rješavanja problema, uz uklanjanje prebrzih generalizacija, predrasuda i stereotipa;
- *prosocijalno mišljenje i mišljenje usmjereno na društvo* - sposobnost raščlanjivanja i vršenja izbora uz poštivanje potreba drugih i društva u cjelini, uklanjanje egotizam i etnocentrizam; otvorenost u komunikaciji s drugima i spremnost na učenje iz tuđih iskustava;

- *mišljenje usmjereno budućnosti* - sposobnost sagledavanja problema i procjenjivanja odluka u svjetlu osiguranja pravednije budućnosti za sve.

2.2.2. Škola i društvo

Škola je važna društvena ustanova. Kao i kod drugih društvenih ustanova - obitelji, crkve itd.- svrhu škole moguće je općenito odrediti kao - mjesto na kojemu se uče, usvajaju znanja, norme, ponašanja i vrijednosti. To je i mjesto na kojemu se reproducira dominantna kultura i struktura društva u cjelini. Za učenika je škola i važan čimbenik socijalizacije.

I konačno, škola je u najvećem broju slučajeva vladina služba, pa je nužno administrativna ili birokratska - aspekt koji je vrlo važan u razumijevanju njene inherentno autoritativne strukture, njene zavisnosti o zakonima i pravilima te o odlukama o nastavnom programu i administrativnim funkcijama.

2.2.2.1. Temeljna uloga škole

Škola ispunjava svoju temeljnu ulogu na tri načina:

- Prvo, *škola prenosi znanja i kompetencije* novoj generaciji omogućujući njenim pripadnicima da sudjeluju u društvenom, političkom, gospodarskom i kulturnom životu zajednice te da izvršavaju "stvarne" zadatke u njihovu profesionalnom životu. To zahtjeva ovladavanje temeljnim kompetencijama, kao što su čitanje, pisanje, matematika, kulturne vještine, kvalifikacije potrebne na radnom mjestu i druge "ključne kvalifikacije" poput suradnje, timskog duha, poštenja itd. U općem smislu, škola značajno pridonosi razvoju "ljudskog kapitala" određenog društva.
- Drugo, *škola pridonosi nejednakoj distribuciji društvenih statusa* i time određuje "mogućnosti" pojedinca tijekom njegova života. Školsko postignuće učenika i studenata određuje njihove buduće karijere smještajući ih, ovisno o sposobnostima, na različite razine u višem i visokom obrazovanju i, konačno, u karijeri i na radnom mjestu. Taj proces određuje se kao "školska funkcija selekcije i razmještanja". Društvo reproducira vlastitu strukturu prema rezultatima selekcije u školskom sus-

tavu. Posljedica toga je društvena nejednakost koja se u otvorenim i liberalnim društvima opravdava razlikom u sposobnostima i postignućima među ljudima.⁶⁵

- Treće, zbog svoje mandatorne naravi, *škola ipak ima važnu ulogu u procesu društvene i političke integracije*. Formalno se to u mnogim predmetima postiže preko nacionalnih, regionalnih i lokalnih kurikula i uvođenjem određenih temeljnih smjernica. Osim toga, škole prenose otvorene i prikrivene norme i obrasce ponašanja od kojih su neki kodificirani (kao što su školski zakoni, kodeksi ponašanja itd.), dok su drugi više ili manje neformalne naravi (kao što su određeni obrasci interakcije i komunikacije između roditelja i učenika). U svojoj “Teoriji škole”, Fend to naziva društvenom “funkcijom legitimiranja i integriranja” škole.⁶⁶

2.2.2.2. Socijalizacijska uloga škole

Osvrćući se na njene tri temeljne funkcije, postaje očito da uloga škole nije ograničena samo na “sustavnu organizaciju procesa učenja”, nego da ona pretpostavlja i postojanje znatno šire društvene, političke, ekonomske i kulturne orijentacije na život učenika. Kao mjesto na kojemu se različiti rodovi, dobne skupine, religijske orijentacije i, sve više, etničke grupe i kulture sastaju svakodnevno i kontinuirano, škola nudi brojne mogućnosti za socijalno učenje i praktično socijalno iskustvo.

Tri elementa “socijalizacijskog učinka” škole su sljedeća:

- Prvo, škola se nalazi na kritičnom mjestu u razvoju djeteta. Odluka o napuštanju obitelji kako bi se redovito pohađalo drugu ustanovu nije dobrovoljna. Članstvo djeteta u “sustavu škole” utvrđeno je zakonom koji u pravilu poklanja malo pozornosti naklonostima i društvenim vezama pojedinca (prijateljstvo). Imajući na umu raniju životnu okolinu djeteta, škola bi se čak mogla nazvati “izvanteritorijalnom” ustanovom.

65) Vidi: Henecka, H. P. “Schule als Institution und Lebenswelt.” U: Hepp, G. i Schneider, H. *Schule in der Buergergesellschaft*. Schwalbach/Ts., 1999., str. 64.

66) Fend, H. *Theorie der Schule*. München, 1980.

vom, ne samo u prostornom smislu, nego i u smislu konformizma, samoodricanja i discipline koji se u njoj traže. Uloga učenika zahtjeva dodatno prilagodivanje. Moć i autoritet stranca mora se prihvatiti, a standardi ponašanja i orijentacije naučiti. Standardi ponašanja u školi rigidniji⁶⁷ su nego u većini obitelji.

- Drugo, odnos između onoga koji uči i onoga koji prenosi znanje (tj. učitelja), obilježen je relativno rigidnim očekivanjima prenositelja o učenikovu radu i ponašanju. Kriteriji, kao što su disciplina, pritisak, kažnjavanje itd., ključni su elementi (pozitivni i negativni) tog procesa. Važeća pravila komuniciranja imaju veliku važnost u školi. Ta pravila se najčešće razlikuju od obrazaca koji važe izvan škole (npr. u obitelji, a posebice u kulturi mladih i među vršnjacima) pa se i doživljavaju kao nefleksibilna, restriktivna i čak kontradiktorna. Složenost formalnih i neformalnih pravila, regulacija, rutina i postupaka koji prevladavaju u školi mogu se promatrati i kao pravila koja stoje u temeljima "skrivenog kurikulumu" - prešutnog poučavanja koje učeniku pokazuje kako se prilagoditi tim pravilima. Jedinstvenost koja je postignuta u tom procesu - između prenositelja i učenika - nije nužno realna; ona je i više nego često rezultat autoriteta i kažnjavanja.⁶⁸
- Treće, škola je sve više opterećena dodatnim zadacima izvan svog redovitog mandata. Zbog dramatičnog porasta razvoda brakova, razrušenih domova i obitelji, obitelji s jednim roditeljem i problema kao što su alkoholizam, narkomanija, kriminal i nasilje, učitelj je često primoran provesti određeno vrijeme rješavajući sociopsihološke probleme, bilo da djeluje kao savjetnik ili terapeut - za što najčešće nema ni kvalifikacija ni vremena,⁶⁹ a ni motivacije.

Kao društvena institucija, škola je podvrgnuta općim uvjetima u kojima se zbiva društvena promjena pa ona i učitelji moraju zadovoljiti psihološke, a ponekad i terapijske potrebe, budući da drugi čimbenici socijalizacije u tome ne uspijevaju ili više nisu prihvatljivi.

67) Henecka, H. P., *ibid*, str. 72

68) *ibid.*, str. 74.

69) *ibid.*, str. 73.

2.2.3. Pojedinac i društvo

Suvremena društva opterećena su porastom nepovjerenja u institucije i niskom razinom povjerenja među ljudima. Budući da je riječ o demokracijama, ta društva također opterećuje sve manje sudjelovanje građana u odlučivanju, od glasovanja do dobrovoljnih akcija, porast apatije glede političkih pitanja i rašireno vjerovanje da “mišljenje pojedinca više ne igra nikakvu ulogu”.⁷⁰

Priprema mladih ljudi za ulogu građana u demokratskom društvu, središnja je zadaća odgojnoobrazovnog procesa, a posebice obrazovanja za demokraciju. Cilj takvog obrazovanja je osnaživanje pojedinca za “odgovorno i znalačko građanstvo”. Takvo građanstvo sastavni je dio “civilnog društva” i pretpostavlja sljedeće:

- *samoorganizaciju* - odnosi se na strukturu koju čine male, nezavisne, dobrovoljne organizacije koje osnivaju pojedinci s ciljem rješavanja problema lokalne zajednice;
- *dub zajednice* - odnosi se na klasične građanske vrline, prihvaćanje odgovornosti u društvu ili lokalnoj zajednici, ali i potporu zajednice aktivnostima koje vode “osnaživanju” ljudi;
- *građanska kompetentnost* - znači interes za politički proces, spremnost na sudjelovanje, pridonos ili sudjelovanje u političkim strankama, dobrovoljnim grupama i udrugama. Građanska kompetentnost ne smije se poistovjetiti s političkom kompetentnošću - sposobnošću razumijevanja i sudjelovanja u neformalnim raspravama;
- *kultura dijaloga i komunikacije* - komunikacija je bit suvremenog društva, ali se ona u javnosti mora strukturirati i urediti, posebice kad su u pitanju kontroverzne teme. Pojedinac treba usvojiti temeljne vještine komuniciranja kako bi bio razumljiv u uvjetima dinamičkog dijaloga;
- *snošljivost na druge i sposobnost kompromisa* - kontroverzne teme traže razmjenu koja pretpostavlja mogućnost dolaska do kompromisa. Budući da je većina suvremenih društava multikulturalna, kompromis podrazumijeva i određeno priznanje drugih kultura i stavova.

70) Postoje mnogi radovi koji potvrđuju tezu o opadanju povjerenja i participacije, što je jedna od središnjih tema komunitarizma. Vidi npr. Putnam, R. D. “Bowling Alone: Americas Declining Social Capital.” *Journal of Democracy*. 6, sječanj 1995., str. 65-78.

Odgovornost pojedinca prema društvu ne uspostavlja se prirodno ili automatski - ona se uči. Obrazovanje za demokraciju javlja se kao posrednik u procesu usvajanja znanja potrebnog za sudjelovanje u građanskom društvu i uspostavljanja društvenih veza za sudjelovanje u svim područjima života. Ako je točno da suvremena građanska društva trebaju građane koji će više sudjelovati i biti bolje informirani, onda se obrazovni proces kojim se ljudi osnažuju za takvo sudjelovanje mora uskladiti s novim potrebama.

2.3. METODE OBRAZOVANJA ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO

2.3.1. Međuzavisnost ciljeva, sadržaja i metoda

Sve metodičke odluke o poučavanju i učenju utječu na razumijevanje, doživljavanje i prakticiranje građanstva, kako danas, tako i sutra. Zbog toga je metodika obrazovanja za demokratsko građanstvo složena tema koja obuhvaća dimenziju prosvjetne politike i dimenziju kurikulumu na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini, kao i pedagoške odluke koje donosi učitelj u okolnostima učenja. Metodika obrazovanja za demokratsko građanstvo sve više je pod utjecajem eksternih čimbenika, kao što su iskustvo učenika, informacije koje primaju preko medija i drugih aktivnih čimbenika izvan formalne okoline učenja.

Na toj podlozi postaje jasno da sve metodičke odluke u obrazovanju za demokratsko građanstvo uključuju niz (postojećih) kondicijskih čimbenika i varijabli, i to:

- **kondicijske čimbenike**, kao što su:
 - dobna skupina učenika
 - individualne sposobnosti za učenje
 - socioekonomsko podrijetlo
 - predznanje
 - iskustvo specijalizacije.

- *varijable*, kao što su:
 - razina interesa za obrazovanje za demokratsko građanstvo
 - motivacija
 - potrebe
 - metode učenja
 - društvene perspektive (društveno ozračje učenja) i životne šanse u budućnosti
 - društveno iskustvo i komunikacija
 - prepreke učenju.

Valja podsjetiti da metode obrazovanja za demokratsko građanstvo nisu pojednostavljeni pojmovi o tome “kako poučavati”, tj. didaktički oblici nastave usmjereni na učitelja.

Suvremena rasprava o obrazovanju za demokratsko građanstvo prihvaća stav da je ovdje riječ o “pedagoškom konceptu” koji obuhvaća:

- izbor teme ili predmeta
- određivanje ciljeva posredovanja
- organizaciju procesa učenja i izbor strategija poučavanja
- predstavljanje sadržaja
- vrednovanje rezultata.

Suvremena nastava nije ograničena na samo jednu pedagošku strategiju ili metodu, već ona obuhvaća višestruke pristupe, pri čemu se obično više od tri ili četiri metode koriste u jednoj nastavnoj temi.⁷¹ Brojne studije potvrđuju da višestruke nastavne strategije poboljšavaju učenje. No ipak ostaje otvorenim pitanje koju bi kombinaciju nastavnih strategija trebalo primijeniti i odgovoravaju li te strategije učenicima, uvjetima učenja i dostupnim resursima potpore procesu učenja.

71) Vidi: Print M. et al. (ur.) *Civic Education for Civil Society*. London: Civitas International, 1999., str. 82.

2.3.2. Izbor teme

Izbor teme ovisi o pet elemenata:

- *informacijama* o temi koje su dostupne ili potrebne prenositelju;
- *relevantnosti teme za učenika* (Hoće li tema povećati njegove životne šanse u budućnosti i/ili građanske kompetencije?);
- *očekivanjima prenositelja glede interesa* učenika;
- *socioekonomskom podrijetlu učenika*;
- (fomalno i institucionalizirano mjesto učenja) *kurikulumskim zabtvjima* glede predmeta učenja.

2.3.3. Određivanje ciljeva

Temeljni ciljevi i zadaci procesa posredovanja trebali bi se odrediti u skladu s gorespomenutim kondicijskim čimbenicima i varijablama. Središnji ciljevi za svako poučavanje i učenje u području obrazovanja za demokratsko građanstvo su:

- sposobnost analize aktualnih društvenih i političkih problema i sukoba;
- stjecanje temeljnih povijesnih znanja;
- sposobnost kritičkog promišljanja;
- poučavanje za autonomno učenje, autodirektivno istraživanje i dubinske studije;
- poučavanje za stvarno sudjelovanje i sociopolitičke aktivnosti.

2.3.4. Organizacija procesa posredovanja

Svaka nastavna strategija treba uzeti u obzir sljedeće aspekte:

- *primjerenost procesa posredovanja* odabranoj temi;
- *primjerenost tematske složenosti* glede kondicijskih čimbenika koji utječu na učenika;
- *primjenjivost didaktičkih načela* temi;
- dostupnost resursa potrebnih kao potpora procesu posredovanja (materijali, mediji, informacije).

2.3.5. Metode posredovanja

Metode koje se biraju za predstavljanje teme ovise, naravno, o odgojnoobrazovnim uvjetima i ciljevima, raspoloživom vremenu te dostupnim resursima i medijima. Neke od najčešće korištenih metoda u posredovanju tema iz područja obrazovanja za demokratsko građanstvo su: metode temeljene na iskustvu, metode temeljene na medijskoj podršci i metode temeljene na analizi. Primjeri tih metoda su:

- **metode temeljene na iskustvu**

Vrste iskustva:

- prethodna iskustva (totalitet iskustva koje je učenik prethodno stekao, uključujući očekivanja u obitelji, među vršnjacima, školi, javnom životu itd.);
- posredna iskustva (iskustva stečena čitanjem knjiga, udžbenika, preko medija itd.);
- kolektivno iskustvo (iskustvo stečeno u nastavnom procesu i grupnim aktivnostima u učionici i izvan nje).

Primijenjene metode:

- *stvarni susreti s drugim ljudima* (promatranje, intervjui, upitnici, konsultacije eksperata itd.);
- *simulacija* (igranje uloga, simulirano planiranje, saslušanje, debata, suđenje itd.);
- *stvaranje* (novine, tekstovi, filmovi, video, kazališna predstava, posteri itd.).

- **metode temeljene na medijskoj podršci**

Bitne teme:

- mediji prenose stvarne situacije, ali učenikovo tumačenje tih predstava može se razlikovati;
- utjecaj medija na učenika ovisi o bliskosti i dostupnosti;
- mediji istovremeno mogu biti *tema* obrazovanja za demokratsko građanstvo (npr. utjecaj medija na svakodnevni život, zanimanje, društvo itd.), *sredstvo* u procesu učenja (mediji omogućuju pristup potpuno novim oblicima poučavanja i učenja: komunikacija na velikim

udaljenostima), ili *predmet rasprave* (kritika medija od strane učenika, rasprava o posljedicama korištenja medija od strane djece itd.).

Vrste medija:

- *tiskani mediji* (udžbenici, nastavni materijali, fotokopije, stripovi, statistički podaci);
- *audiovizualni mediji* (video, kasete, filmovi);
- *on-line mediji* (kompjutorski programi, Internet, E-mail).

Medijski podržani oblici:

- čitanje, interpretacija, analiza;
- korištenje ili proizvodnja audiovizualnih medija;
- uključivanje u "grupe za čavljanje" ili formiranje takvih grupa.

Metodička pitanja:

- Koji sadržaj je predstavljen medijem?
- Što su bili ciljevi?
- Kako medij obrađuje sadržaj (izbor tema, likovi, kombinacija likova i govora)?
- Je li učenje temeljeno na potpori medija primjerenije temi i ciljevima učenja?
- Koji su najvažniji društveni i politički argumenti koji su predstavljeni medijem?
- U kojim uvjetima se mediji trebaju koristiti?
- Kakva priprema ili naknadni rad je potreban?
- Kako mediji mogu utjecati na učenje/rezultate?
- Kakav učinak imaju mediji na proces komunikacije i suradnju u grupi te između posrednika i učenika?
- Kakav je odnos između medija i drugih oblika transfera znanja?

• *metode temeljene na analizi*

Analiza slučaja - opisivanje, predstavljanje, analiza konkretnih društvenih, političkih i ekonomskih problema/tema:

- motivacija za temu i spontani odgovori;
- opisivanje teme;
- predstavljanje i rasprava;
- pronalaženje rješenja;

- razmatranje rješenja;
- analiza posljedica.

Analiza teksta - analiza i interpretacija članaka iz novina, aktualnih ili povijesnih dokumenata itd.

Analiza medija - otkrivanje tehnika medijske prezentacije, tehnike manipulacije, analiza latentnih političkih ciljeva u medijskoj prezentaciji itd.

Statistička analiza - razumijevanje statistike, metode prikupljanja podataka, interpretacija dugotrajnih trendova itd.

2.3.6. Vrednovanje rezultata

Opća strategija i pristupi posredovanju znanja i vještina imaju odlučujući utjecaj na rezultat. Ako se u našem visokorazvijenom informacijskom društvu čuju pritužbe na preveliki broj informacija u svakodnevnom životu, onda bi rješenje tog problema mogla biti primjena načela “*selekcioniranih egzemplarnih tema*”. Analiza slučaja i pojmovni modeli (*model concepts*) metode su koje omogućuju “učenje izravnim iskustvom”, a time i usvajanje najvažnijih vještina za razumijevanje problema demokracije i civilnog društva. Poželjan rezultat takvog procesa je veća sigurnost i nezavisnost u primanju informacija i provođenju daljnjih istraživanja.

Isto tako, ako se prihvati *problemski pristup*, rezultati mogu biti važni samo za neke ciljeve obrazovanja za demokratsko građanstvo: razvoj mišljenja temeljenog na rješavanju problema, iskustvo i svijest o ključnim problemima društva; analitičke vještine za evaluaciju društvenih problema. U takvom pristupu politički ili društveni problemi čine glavni sadržaj procesa transmisije. Problem se javlja kad se pojedinac nade u okolnostima koje imaju nepoželjno ishodište i/ili koje prate neželjene posljedice pa teško dolazi do racionalnog rješenja. Ako se poučavanje usmjeri na problem, onda će učenik usvojiti vještine koje mu trebaju za analizu uvjeta koji su doveli do problema i nalaženje odgovarajućeg rješenja.

Kontroverzno učenje može se smatrati ključnim dijelom metodike obrazovanja za demokratsko građanstvo. Zapravo, ono bi moglo biti i ključni element profesionalnog identiteta i etosa učitelja. Ako je neka tema kontroverzna u širem političkom i društvenom kontekstu, ona se takvom mora predstaviti i u odgojnoobrazovnoj sredini. Zbog pluralizma suvremenih demokratskih društava, rasprava o gotovo svim temama i problemima je kontroverzna. No u odgoju i obrazovanju obrada kontroverznih tema traži povećanu fleksibilnost, snošljivost i osjetljivost posrednika kako bi on bio u stanju izbjeći jednostavno i pristrano tumačenje problema. Rezultati takvog učenja nisu lako “mjerljivi”, ali sposobnost razmatranja problema sa svih strana i vještina sudjelovanja u raspravi bez pokušaja “nadglasavanja” sudionika, prijeko su potrebni za rješavanje bilo kojeg političkog problema ili donošenja odluke pa su važni i za odgovorno građanstvo.

“Pedagoški pristup” obrazovanju za demokratsko građanstvo nužno uključuje interese i sklonosti onoga koji uči. Stoga je “*pristup usmjeren na učenika*” glavna alternativa “*pristupu usmjerenom na učitelja*”, koji je prevladavao u nastavi tijekom pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća. Glavno obilježje pristupa usmjerenog na učenika jest učenje bez ideoloških tabua, kritičko i autodirektivno osvjetljavanje političkih pitanja i poticanje intrinzično motiviranih aktivnosti. I konačno, važan rezultat takvog pristupa razvoj je kritičkog i nezavisnog mišljenja koje je bitno za demokratsko sudjelovanje.

Drugi metodički pristupi u obrazovanju za demokratsko građanstvo, primjerice “akcijsko istraživanje” ili “pristup usmjeren na znanost” predstavljaju alternative koje je moguće primijeniti u različitim odgojnoobrazovnim sredinama, kako u učionici, tako i u obrazovanju odraslih. No izbor metoda mora zadovoljiti “drugi korak” procesa učenja u obrazovanju za demokratsko građanstvo, ako je “prvi korak” izbor teme koja, kako je ranije spomenuto, ovisi o općim kurikulumnim ili širim odgojnoobrazovnim zahtjevima.

Drugim riječima - ako se žele postići najbolji rezultati, svi gorespomenuti metodički aspekti moraju biti promatrani kao uzajamno ovisni. Bilo bi nepravilno odabrati strategiju učenja koja uključuje aktivni, praktični i participativni pristup ako je tema krajnje akademska ili uskoznanstvena.

2.4. UVJETI OBRAZOVANJA ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO

2.4.1. Uvjeti povezani sa školom

Školovanje i formalni odgoj i obrazovanje stalno su pod udarom kritike zbog neprimjerenog pripremanja građana za suočavanje s izazovima i rizicima suvremenog života, pa se postavlja pitanje može li obrazovanje za demokratsko građanstvo biti na odgovarajući način uvedeno u sadašnjim školskim uvjetima. Pitanje je i kakav se tip sustava potpore za učenje demokratskog građanstva može uspostaviti. Što je potrebno napraviti da ideja bude ostvarena odnosno da se osigura da obrazovanje za demokratsko građanstvo ne bude samo puka kozmetička modifikacija nastavnog sadržaja nego multidimenzionalna strukturalna promjena obrazovanja bitna za razvoj i “starih” i “novih” demokracija? Što je moguće učiniti i koliko osjetljive promjene trebaju biti?

Obrazovanje za demokratsko građanstvo pojavilo se kao europski pristup obrazovanju odozdo-prema-gore i takav treba ostati i u fazi primjene. Ne postoji recept za njegovo daljnje konceptijsko unaprjeđenje i provođenje, nego samo radni okvir ideja temeljenih na načelima odgovornosti, sudjelovanja i kreativnosti. Neke od ideja koje su ključne za provođenje obrazovanja za demokratsko građanstvo su:

- demokratizacija i transparentnost u odlučivanju u formalnom odgoju i obrazovanju, uključujući izradu kurikuluma;
- participacija i suradnja učitelja, učenika, studenata, roditelja, nevladinih organizacija i drugih dobrovoljnih udruga u unaprjeđenju formalnog obrazovanja za demokratsko građanstvo s ciljem poticanja građanske odgovornosti za jačanje demokracije i civilnog društva;
- odgovornost i profesionalnost svih društvenih segmenata u izradi i primjeni formalnih politika i programa obrazovanja za demokratsko građanstvo;
- osiguranje pravne, političke i financijske potpore priznanju i restrukturiranju škola u skladu s načelima koja se nalaze u temeljima obrazova-

nja za demokratsko građanstvo, uključujući nove pravne pretpostavke i nove modele financiranja škola i obrazovanja na lokalnoj, nacionalnoj, regionalnoj i globalnoj razini;

- promicanje otvorenih odnosa između škole i zajednice na različitim razinama, uključujući umrežavanje, posjete i razmjene učitelja i učenika, uključivanje učenika u istraživačke projekte i udruge izvan učionice i škole, partnerstvo s civilnim sektorom, lokalnim liderima i istraživačkim ustanovama, unaprjeđenje suradnje i potpore od strane nacionalnih i međunarodnih organizacija;
- osiguranje kontinuirane izobrazbe učitelja, školske uprave i stručnjaka koji rade u odgoju i obrazovanju (psihologa, pedagoga, socijalnih radnika i medicinskog osoblja);
- otvaranje učiteljima mogućnosti za samorazvoj, za unaprjeđenje vještina kojima će moći zadovoljiti posebne potrebe učenika te odgovoriti svrsi i ciljevima odgoja i obrazovanja, odnosno škole;
- jačanje prava i odgovornosti učenika u školi i izvan nje, uključujući zaštitu tih prava i poticanje samoodgovornosti učenika;
- promicanje kontinuiranog poučavanja, vrednovanja, procjenjivanja i razvoja programa i projekata obrazovanja za demokratsko građanstvo, kao i drugih inovativnih pristupa u odgoju i obrazovanju.

2.4.2. Uvjeti povezani s društvom

Društvene uvjete za uvođenje obrazovanja za demokratsko građanstvo nije lako odrediti ni opisati jer oni variraju ovisno o političkom sektoru. Općenito se može reći da svaki istinski demokratski sustav i društvo moraju biti u stanju stvoriti društveni poredak koji svim građanima pruža mogućnost ne samo da sudjeluju, nego i da steknu znanja i kompetencije koje su temelj značajke i odgovorne participacije.

Nadalje, mogućnosti za stjecanje znanja, vještina i kompetencija moraju se osigurati na svim društvenim razinama i to u:

- interpersonalnim odnosima (obitelj, prijatelji, susjedi);

- ustanovama (vladine službe, škole, sveučilišta);
- dobrovoljnim i nevladinim organizacijama i udrugama;
- gospodarskim organizacijama (kompanije, sindikati, organizacije poslodavaca);
- vjerskim, kulturnim ili etničkim organizacijama.

Drugim riječima, uvjeti za obrazovanje za demokratsko građanstvo uglavnom su obilježeni sposobnošću i spremnošću pojedinaca i ustanova na svim razinama društva da sudjeluju u stvaranju dinamičnog civilnog društva. Kako bi se postigao taj cilj, nekoliko uvjeta mora biti zadovoljeno na razini društva:

- Odnos između civilnog društva i obrazovanja za demokratsko građanstvo ne smije se shvaćati kao jednosmjerna ulica nego kao uzajamno korisna inicijativa.
- U tom kontekstu, obrazovanje za demokratsko građanstvo ne smije biti reaktivno (tj. samo naknadno odgovarati na društvene promjene), nego više proaktivno, formativno i anticipativno te težiti daljnjem razvoju društva.
- Osposobljavajući ljude za samoodređenje, sudjelovanje i solidarnost, obrazovanje za demokratsko građanstvo ne samo da osigurava temeljne kvalifikacije nego i širok raspon teorijskih i praktičnih znanja. Obrazovanje za demokratsko građanstvo pati od nedostatka priznanja. Zbog toga se institucionalne i organizacijske pretpostavke obrazovanja za demokratsko građanstvo moraju proširiti. Tom se obrazovanju mora dati mnogo veća važnost u obrazovanju i političkim planovima.
- Ti se ciljevi ne mogu ispuniti u procesu koji ide odozgo prema dolje nego im se mora pristupiti odozdo. Jedan bitan aspekt tog procesa je omogućavanje svim učiteljima uključenim u proces nastavak obrazovanja i stručnog usavršavanja; drugi je stvaranje čvrste suradnje između vladinih ustanova i nevladinih organizacija na lokalnoj razini kao izvora informacija, kreativnosti i razmjene iskustva.

2.5. SMJERNICE U UČENJU ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO I ZAKLJUČCI

- *Obrazovanje za demokratsko građanstvo* shvaća se kao inovativni pristup poučavanju i učenju u suvremenim društvima. Prvenstveno je usmjereno na otkrivanje djelotvornih načina pripreme građana za suočavanje s izazovima i rizicima u uvjetima demokratskih promjena, promicanjem znanja i vještina koje su potrebne za *produktivno i odgovorno* uključivanje u rješavanje pitanja od općeg interesa. *Inovativne prakse i inicijative odozdo-prema-gore* nezamjenjive su za djelotvorno učenje demokratskog građanstva u svim odgojnoobrazovnim uvjetima (školama, zajednici, na radnom mjestu i u izobrazbi odraslih), tj. *tijekom cijeloga života*. Ono pretpostavlja reciprocitet odnosa škola-zajednica-posao: veća otvorenost i responsivnost škole prema lokalnoj zajednici i svijetu rada i, obratno, veća briga lokalne zajednice i svijeta rada za zadatke koje bi škola trebala ostvariti.
- Promicanje obrazovanja za demokratsko građanstvo također pretpostavlja vjeru u vrijednost i važnost *potencijala pojedinca* za demokratski razvoj, kao i u moć obrazovanja da ojača taj potencijal. Individualnu odgovornost za opće dobro i prihvaćanje demokratskih vrednota moguće je postići samo ako je među građanima prisutan duh povjerenja i ako se odgovornost osjeća na svim razinama društvenog života. Važno je da obrazovanje za demokratsko građanstvo pomaže učeniku ne samo da usvoji *znanja o ključnim pojmovima i vrednotama*, nego i da razvije *vještine* i oblikuje *stavove* za promicanje tih znanja, posebice glede uklanjanja prepreka koje su posljedica lažnog autoriteta, konformizma i predrasuda, kao i mehanizama racionalizacije i opravdanja rasizma, etnocentrizma i drugih oblika društvenog tlačenja, diskriminacije i nepravde. Temeljna svrha *učenja o i učenja za demokratsko građanstvo* jest jačanje građanskog društva u kojemu će svi građani moći *učiti kroz cijeli život tako što će moći živjeti u demokratskom okruženju*.

- Obrazovanje za demokratsko građanstvo temelji se na *znanjima, vještinama* i *obvezama*. Polazi od pretpostavke da samo informiran i obrazovan građanin može primjereno odgovoriti potrebama građanskog društva u ekspanziji. Takvo obrazovanje naglašava potrebu *kombiniranja deklarativnog, proceduralnog i konstruktivnog znanja*, razumijevanje temeljnih pojmova, usvajanje temeljnih vještina i oblikovanje prosocijalnih stavova koji potiču daljnji razvoj demokracije.
- Budući da se društvena složenost može razumjeti samo uz pomoć znanja, prijeko je potrebno da obrazovanje njeguje *raznolike percepcije i svjetonazore, inkluzivne višestruke identitete, neantropocentrično razumijevanje društvene stvarnosti i neantropocentričnu viziju društvenog razvoja*. Umjesto rascjepkanosti, odgojnoobrazovna ustanova trebala bi promicati interdisciplinarnu i kontekstualnu pristupe. Formalne, neformalne i informalne odgojnoobrazovne inicijative treba provoditi kako bi se učenicima pomoglo ne samo da *znaju što činiti* nego *kako i zašto* se neka akcija mora provesti. Posjedovanje višestrukih znanja i vještina najbolji je pokazatelj osnaženosti pojedinca i najbolji način za poticanje odgovornosti i osjetljivosti u vremenu demokratskih promjena.
- Središnji pojam obrazovanja za demokratsko građanstvo jest *osnaženi građanin* koji je odgovoran za svoju akciju i svoje odnose s drugim građanima, grupama i ustanovama u građanskom društvu.⁷² To znači da rezultati učenja za demokratsko građanstvo ovise u velikoj mjeri o obrazovnim resursima kojima društvo raspolaze. Prvenstveno se to odnosi na profesionalna znanja i vještine učitelja koje on koristi kad se nade pred izazovom što ga nameću individualne razlike, kao i na mogućnost otvorene razmjene informacija, ali i na svijest nastavnika o budućim ulogama učenika u društvu. Duh *posredovanja, pregovaranja i razmjene* ideja i praksi u stvaranju zajedničke kulture prava i odgovornosti, uzajamnog osnaživanja i podijeljene odgovornosti za rezultate zajedničkog rada, od ogromne su važnosti u učenju za demokratsko građanstvo.
- *Sjedišta građanstva* jedan su od niza načina na koji škola, lokalna zajednica, lokalna uprava i svijet rada mogu surađivati kako bi otkrili stal-

72) *Empowerment and Responsibility: From Principle to Practice: Report from the Seminar*. Strasbourg: Council of Europe, 1999., Doc. CDCC/Delphes (99)4.

no mijenjajuće metode unaprjeđenja pojmova i praksi u pripremi građana za demokraciju.⁷³ Središta su višeoblikovne inovativne prakse koje se iniciraju na razini civilnog sektora. Određuju se kao “jedinice” ili centri” demokratskog razvoja koji mijenjaju odnose moći u lokalnoj zajednici stvarajući uvjete u kojima građani mogu izravno sudjelovati u procesu odlučivanja. Ključni pojmovi u organizaciji sjedišta građanstva su: autonomija, osnaživanje, odgovornost, uključivanje i kohezija. Ostvarujući ta načela, sjedišta građanstva uvode nove oblike poučavanja i učenja za sudjelovanje u civilnom životu i kao takvi predstavljaju model za poticanje demokratskog razvoja u drugim odgojnoobrazovnim kontekstima.

- Drugi *inovativni pristupi, metode i strategije* poučavanja i učenja pojavile su se zadnjih godina u skoro svim europskim zemljama. Mnoge od tih inovacija potiču aktivno sudjelovanje i odgovornost učenika kao građana. Usmjereni su na rješavanje problema u zajednici pa uključuju osobno iskustvo, grupni rad i participativne aktivnosti. Zadatak je svake zemlje da razvije strategije za unaprjeđenje tih inovacija, praćenje i vrednovanje njihove primjene u praksi i, ako je moguće, njihovo poboljšanje kako bi se obrazovanje učinilo djelotvornijim u postizanju ciljeva demokratskog građanstva.
- Obrazovanje za demokratsko građanstvo nije gotovi model za poticanje demokratskog razvoja - ne može se izravno prenijeti iz jedne zemlje u drugu. Ono mora ostati *kreativan odgojnoobrazovni pokušaj* oslonjen na povijest, viziju demokratskog razvoja i ljudske potencijale svake zemlje posebno. No suradnja, usklađivanje i partnerstvo u svim oblicima (horizontalno i vertikalno) i na svim razinama tijekom izrade i primjene programa, aktivnosti i akcija u obrazovanju za demokratsko građanstvo, europska je nužnost. Rezultati učenja za demokratsko građanstvo trebaju se mjeriti *obnovom društvenih veza, jačanjem društvene pravde, povratom vjere u demokratske ustanove te promicanjem skladnog i održivog razvoja*.⁷⁴ Takvo obrazovanje mora postati instrument *smanjenja razlika u gospodarstvu i društvenom ustroju izme-*

73) Lamouroux, J. *Conference on Citizenship Sites: General Report*. Strasbourg: Council of Europe 1999., Doc. DECS/EDU/CIT (99)48.

74) *Education for Democratic Citizenship and Social Cohesion*, Strasbourg: Council of Europe, 1999, dok. DECS/EDU/CIT (99)60 rev.

du istočnih i zapadnih zemalja. Pomažući građanima da upoznaju prednosti demokratskih promjena, kao i moguće prepreke, obrazovanje za demokratsko građanstvo ih priprema za poduzimanje djelotvorne akcije na različitim razinama procesa odlučivanja.

- *Višerazinsko partnerstvo i suradnja* nude mogućnost razmjene ideja, trendova, znanja i praksi. Stoga je potrebno ojačati intrainstitucionalne i interinstitucionalne veze, na nacionalnoj i međunarodnoj razini, uključujući partnerstvo privatnog, civilnog i javnog sektora; između financijskih ustanova, škola i dobrovoljnih udruga; između učitelja, učenika te organizacija mladih, roditelja i odraslih; između istraživanja, svakodnevne prakse i medija itd., imajući posebice na umu razvojne potrebe tranzicijskih zemalja.
- Vijeće Europe i, posebice, Vijeće za kulturnu suradnju trebaju usmjeriti sve svoje snage na razvoj kulture prava i odgovornosti promicanjem poučavanja i učenja za demokratsko građanstvo u zemljama članicama. Zajedničke aktivnosti mogu obuhvaćati⁷⁵

➤ *Partnerstva*

(izmjena informacija; suradnja u izradi i primjeni programa; zajednički istraživački projekti, posebice na subregionalnoj osnovi - Jugoistočnoj Europi itd.):

- *partnerstva unutar različitih sektora* (posebni odbori za predtercijarno i tercijarno obrazovanje, istraživanje i kulturu);
- *partnerstva među različitim sektorima* (posebice između Direktorata za obrazovanje u školi te izvanškolsko i visoko obrazovanje, i Direktorata za mlade, uključujući Europske centre mladih u Strasburgu i Budimpešti, te veze s Europskom komisijom protiv rasizma i nesnošljivosti i Europskim centrom za suvremene jezike);
- *partnerstvo među različitim ustanovama, tijelima i službama* (veze s Europskom komisijom - Opći direktorat za obrazovanje i kulturu, Europskom fondacijom za izobrazbu, UNESCO-m, UNICEF-om,

75) Vidi o tome više u: Belanger, P. *Conference on Education for Democratic Citizenship: Methods, Practices and Strategies: Final Report*. Strasbourg: Council of Europe, 2000., Doc. DECS/EDU/CIT (2000)4.

- UNHCR-om, UNHCHR-om, OSCE-om i Svjetskom bankom; veze s ustanovama i organizacijama kao što su: Institut “Otvoreno društvo”, CIVITAS, Kulturkontakt - Austrija, Transeuropéenes, kao i veze s drugim institucionalnim strukturama, poput Pakta o stabilnosti za Jugoistočnu Europu, Proširenog procesa Graz, Procesu Royaumont itd.);
- *partnerstvo s nacionalnim i lokalnim vlastima* (ministarstva prosvjete, mladih i kulture i njihovim lokalnim ograncima);
 - *partnerstvo s odgojnoobrazovnim ustanovama, dobrovoljnim organizacijama i pojedinim ekspertima* (u područjima koja su važna za unaprijeđenje obrazovanja za demokratsko građanstvo).

➤ *Diseminacija informacija i materijala*

- *kao dio europskih regionalnih politika* u području obrazovanja, mladih, kulture, novih tehnologija, medija, društvene kohezije itd. (konvencije, deklaracije, odluke, preporuke i zaključci Odbora ministara, Parlamentarne skupštine i Kongresa lokalnih i regionalni vlasti u Europi);
- *u sklopu programa, projekata i aktivnosti Vijeća Europe*
 - *u području obrazovanja i izobrazbe*, uključujući učenje za demokratsko građanstvo (projekti “Obrazovanje za demokratsko građanstvo”, “Europski studiji za demokratsko građanstvo”, “Nastava povijesti u školama”, “Suvremeni jezici”, “Povezivanje i razmjena među školama”, Europa u školi”, “Demokratsko vodstvo”); pripremu učitelja (“Program stručnog usavršavanja učitelja”); razmjene učenika i učitelja (“Školski program razmjene”); pomoć u izradi politika (“Program pravne reforme za visoko obrazovanje”); akademsku mobilnost i priznanje diploma;
 - *u području kulture* (“Kultura komunikacija i nove tehnologije”, “Europske kulturne rute”, “Promicanje kulturne baštine”, “Akcijski orijentiran istraživački program o kulturi i urbanom susjedstvu”, “Kultura, kreativnost i mladi ljudi”);
 - *u području mladih* (“Europska kampanja mladih protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i nesnošljivosti”; aktivnost Europskog centra mladih);

- u drugim odgovarajućim područjima, uključujući manjine (“Demokracija, ljudska prava i manjine”);
- kao sastavni dio zaključaka i preporuka usvojenih na europskim skupovima, posebice u svezi s projektom “Obrazovanje za demokratsko građanstvo” i Proširenim procesom Graz;
- preko inovacija na subregionalnoj i nacionalnoj razini: prosvjetne politike, rezultati znanstvenih istraživanja, primjeri dobre prakse, iskustva nastavnika i drugih stručnjaka u odgoju i obrazovanju itd.

U svezi s diseminacijom informacija i materijala bilo bi potrebno:

- Europski dokumentacijski i informacijski sustav za odgoj i obrazovanje (EUDISED) učiniti poznatim i dostupnim svima;
- uspostaviti europsku elektroničku banku podataka i informacijskih središta u obrazovanju za demokratsko građanstvo;
- promicati regionalni (europski) sustav praćenja i vrednovanja s osloncem na rezultate i metode znanstvenih istraživanja, posebice u svezi s novim teorijama, tehnologijama i praksama.

podsjetnik

o obrazovanju za demokratsko građanstvo (ODG)

- ODG je duboko ukorijenjeno u ideju Europe kao integriranog i kulturno raznolikog područja demokratske stabilnosti;
- ODG je višeoblikovni i višedimenzionalni inovativni pristup odozdo-prema-gore kojim se olakšava aktivno sudjelovanje u demokraciji;
- ODG teži pomoći učenicima, mladim ljudima i odraslima da aktivno, kreativno i odgovorno sudjeluju u procesu donošenja odluka;
- ODG osigurava mogućnosti cjeloživotnog usvajanja, primjene i širenja informacija, vrijednosti i vještina u širokom rasponu formalnih i neformalnih odgojnoobrazovnih ponuda;
- ODG pretpostavlja korištenje višestrukih mogućnosti za učenje kojima raspolaze “društvo koje uči”;
- ODG nadilazi ograde između škole i zajednice, kao i podjele između formalnog i neformalnog obrazovanja, nastavnih i izvannastavnih aktivnosti te školovanja i socijalizacije;
- ODG promiče naizmjeničnost učenja i poučavanja te uvodi stalnu razmjenu između učiteljeve i učenikove uloge;
- ODG jača dinamičnu i održivu demokratsku kulturu temeljenu na svijesti i privrženosti zajedničkim temeljnim vrijednostima: ljudskim pravima i slobodama, jednakosti razlika i vladavini prava;
- ODG učvršćuje društvenu koheziju i solidarnost i promiče inkluzivne strategije za sve grupe i sektore multikulturalnog društva.

Nakladnik:

Centar za istraživanje, izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju
za ljudska prava i demokratsko građanstvo
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
2002.

Omot:

Zlatko Bilandžija

Slog:

Aurelije, d.o.o.

Tisak:

Izvori, Zagreb

Naklada:

500

Godina izdanja:

2002.